

Споменица Слободана Ј. Јовановића, 1935.

Садржај

Увод од Милана В. Богдановића

Из заосталих рукописа и писама Слободана Ј.
Јовановића

Из ђачких радова

О туђим земљама и приликама у нас

Из ратног дневника

О Фенелону

О животу, о људима, о себи

Увод у Вео Среће од М. Грола

Ж. Клемансо: Вео Среће, драма у 1 чину

О Слободану Ј. Јовановићу

Радоје М. Јанковић: Мајчино срце

Урош Џонић: Слободан Ј. Јовановић и његова
библиотека

Наставници

Другови и пријатељи

Сарадници из дипломације

О Слободану Јовановићу као војнику

Фонд Слободана Ј. Јовановића

Родитељска захвалност

260 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 260

821.16341-

82

СПОМЕНИЦА

СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

Др. мед. И. П. И. Т. В. Ц. И. А. Т.

XXXII 64

СПОМЕНИЦА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXXVIII, БРОЈ 260

СПОМЕНИЦА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

ПРВА КЊИГА
ФОНДА СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА
пређашњег консула

ПРВА КЊИГА ФОНДА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

БЕОГРАД
1935

СРПСКА КИТАРИЈА

ОПОМЕНА

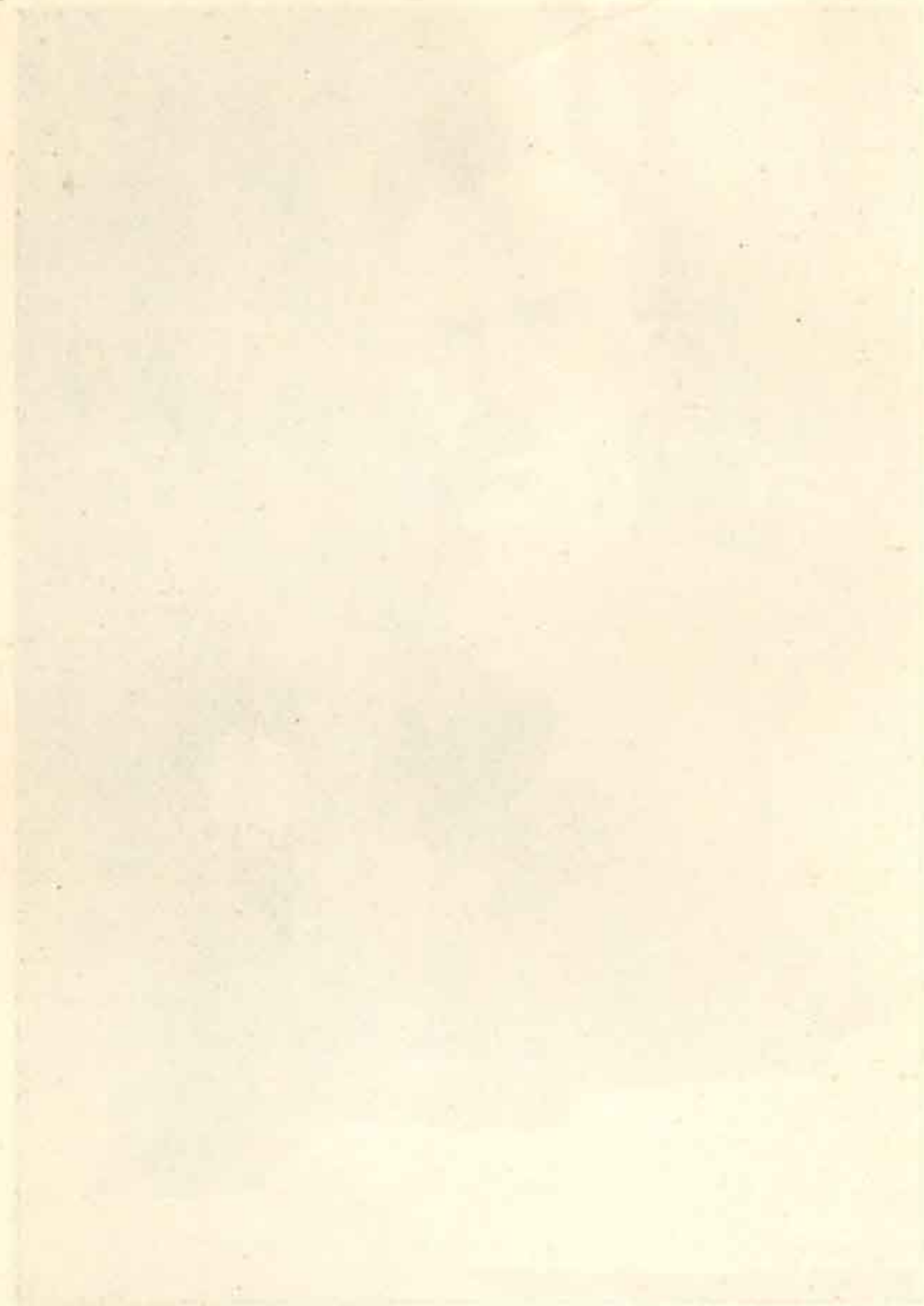
АНТОНА С. АНАДОВОЉА

Учб. Зр.
48907

Антон С. Анадолов

[Faint handwritten text, possibly a signature or date, located below the rectangular area.]

СПОМЕНИЦА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

СЛОВНИКЪ
СЛОВНИКЪ

УВОД

Слободан Ј. Јовановић је рођен 26 априла 1891 године у Београду, у грађанској чиновничкој породици. Основну школу и гимназију завршио је у Београду с одличним успехом, а матуру с одличним успехом положио је 1909 године, пошто је ослобођен усмених испита.

Права је студирао у Паризу на Сорбони, и дипломирао 1912 године, уписавши се одмах затим на познату и чувену Политичку Школу у Паризу. Усмене докторске испите положио је у Паризу 1913 године.

Рат га је, као и толике друге из његове генерације, одвојио од даљих студија. Ступио је на одслужење ђачког рока почетком 1914 год. у IV коњички пук, па затим као привремено неспособан био ослобођен да се септембра 1914 године поново јави као војник у добро познату

ђачку чету у Скопљу. Крајем 1914 године отишао је на фронт као водник у V прекобројном пуку комбиноване дивизије и учествовао у слома Поћорекове армије, а 1915 године као и сви други доживео је катастрофу и прелаз преко Албаније.

По одступању био је у почетку на служби при команди пристаништа на Крфу, а затим је упућен као водник у ђачки батаљон у Жозије-у у Француској, па онда на службу нашем војном изасланику у Паризу.

Јула 1918 год. постављен је за чиновника Министарства Иностраних Послова, и у дипломатској служби је остао све до своје трагичне смрти. Био је секретар Посланства у Хагу, затим у Лондону, па неко време при самом Министарству у Београду, а јуна 1924 године постављен је за консула у Сан Франциску, где је, скоро сасвим заборављен, остао све до 14

априла 1932 године, кога дана је својеволјно завршио свој живот.

И као ђак, и као војник, и као дипломатски чиновник, свуда се истицао својим превасходним особинама, првокласном интелигенцијом и савршеним васпитањем, које га је, у односу с људима, чинило увек апсолутно коректним. Покојни др. Михаило Гавриловић, посланик у Лондону, оценио га је најповољнијом оценом која се може добити, назначујући да у највећој мери заслужује признање и унапређење. Био је одликован и нашим и страним одличјима.

Ова књига, која се издаје као *Споменица* покојноме Слободану Ј. Јовановићу, за коју је у главном потребан материјал прикупио и уреднику ставио на расположење унесрећени отац, прва је у низу издања које ће Српска Књижевна Задруга сваке године објављивати из фонда под његовим именом. Тај фонд, основан родитељском љубављу према сину јединцу, има да сачува трајну успомену на један редак и у сваком погледу изузетан дар, који се угасио и не давши оно што се у пуној мери од њега могло очекивати. Према томе, ова *Споменица* није само једна обична књига сећања на добротвора из чијег ће се фонда помагати наша књижевност, него у исто време и докуменат који има да покаже и докаже изванредне вредности једнога човека, који је у нашем животу остао неизражен.

Наша средина, која је средина малог народа и нове културе, болује, између многих других болести симптоматичних за стања примитивне цивилизације, и од систематског одстрањивања правих вредности. Изузетан човек, са високим способностима и у интелигенцији и у моралу, скоро увек у оваквој средини мора да доживи своју усамљеност. Сама средина га неминовно и тако рећи аутоматски изолира, огради, зазида, укалупи у његову властиту ћелију, као што у саћу пчеле воском залепе и убију сувишну матицу. Ако се погледа просечна мера нашега човека који у

јавноме животу може да избије и нешто да постане, који дакле активно значи, тај стандард се не би могао високо обележити. У нашем животу углавном води прву реч и даје правац човек сасвим средње мере. То је тако, могло би се рећи, и раније било, али је тај закон, условљен неизбежним социјалним погодбама, нарочито дошао до изражаја у нашем послератном животу. Прав човек са чврстим костима у организму, што ће рећи и са здравом кичмом и с поузданим основама у моралу и у духу, није могао да издржи конкуренцију у еластичности и гипкости којом се у нашем животу чине скокови, окрети и преокрети. И зато је баш потребно и корисно указати на једном, колико трагичном, толико и блиставом примеру, како и највиша интелигенција, спрема и даровитост, удружене са солидним моралом, нису у стању да даду не максималан, него ни сасвим обичан резултат. А случај Слободана Ј. Јовановића је управо тај.

Да би се осетила и схватила елитна вредност овога човека, коме није било дано да ту вредност у јавном животу пуном мером изрази, мора се прибећи утисцима који су о њему стечени још из ђачког времена. А да би се разумело шта је у оно доба ђаковања значила вредност коју су другови једногласно оцењивали као супериорну, то треба начинити једну, макар и сумарну, разлику између школске омладине пре рата и данас. Кад човек посматра данашње младе људе који су још у клупама или су тек из клупа изишли, има о њима утисак као о деци. Данашње генерације много дуже живе своје детињство неголи некада. Уосталом, то је природан закон, који одговара степену културне зрелости и развоја цивилизације. Уколико је друштво зрелије, утолико млад човек касније улази у јавни живот, али онда у њему дуже остаје. У Енглеској је, кажу, човек од осамнаест година још увек савршено велико дете и опште га бриге скоро никако и не море. У Француској студенти уживају

право на многе лудости које се само деца могу допустити, а зрелима се никад не би опростили. И код нас данас омладина је продужила то своје детињство и право на небригу за озбиљне јавне ствари до у године кад се некада увеликѐ било човек. И њена пасија за спорт, која у наше дане, могло би се рећи, доминира свим интересима младости, није, великим делом, ништа друго до у том облику изражена потреба детета да се игра и у игри такмачи.

Пре рата, омладинац је био зрео и пре но што је стекао титулу „академског грађанина“. Омладина је не само имала интереса за озбиљне животне ствари, него много пута у озбиљним приликама и активно значила. И уколико се погледима више враћамо уназад, дакле уколико бацамо даље осврте на наша ранија и примитивнија стања, утолико јасније увиђамо да је млад човек у раније доба и много пре сазревао. Године 1903 он је први дао знак на улици за узбуну против једног режима и подметнуо ватру под револуцију која га је и оборила. А шездесетих и седамдесетих година прошлог века омладина је, и то првенствено гимназијска омладина, била организовани и моћни културни и јавни чинилац у нашем животу.

Кад се има у виду ова разлика, што ће рећи да не треба никако сметнути с ума да се пре рата у осамнаест година било далеко зрелији човек него данас, и да се међу младим људима доносили далеко поузданији судови о вредностима појединаца, онда се може јасно схватити шта је значио Слободан Ј. Јовановић у својој генерацији која га је једногласно емастрала за првака. Првокласне интелигенције, управљане толико јасном и прецизном логиком, да се доиста такав логични поступак од младог човека не би могао очекивати, даровит у сваком погледу и морално добар, Слободан Ј. Јовановић је био један од оних другова који околини прво наметну респект а онда љубав.

Код другова који су о њему сачували само респект, а не осетили и љубав, он је остављао утисак хладна, далека, затворена човека. То је долазило отуда, што је Слободан Ј. Јовановић доиста био природа инстинктивно упућена да се опрезно односи према људима. Његов избор оних којима би он могао и хтео присно да приђе, није био велики; шта више, могло би се рећи да је био врло ограничен. Према свима коректан и добар, тај млади човек је само за врло мали број био отворен, топал и зрачан. Отуда је може бити и потекао извесан суд да се у том мирном и за те младе године потпуно сталоженом карактеру, који је као такав, морао многим младим природама изгледати и хладан, крије и једна доза цинизма. Тај утисак се можда повећавао и доиста ретком и често пута боцкавом духовитошћу којом је он располагао. Слободан Ј. Јовановић је умео да има и осмех и подсмех, да се нашали и да не заболи, али, кад је заслужено, да се нашали и тако да је могло да опече. И данас има људи из његове ближе околине који су склони да верују да се у том његовом „цинизму“, а цинизам је увек једна извесна бремза у људској акцији, крије и разлог што се изванредне особине и способности Слободана Ј. Јовановића у животу нису примениле у мери у којој су могле.

Ништа погрешније од тога суда. Слободан Ј. Јовановић није био циник и, напротив, одликовао се оним унутрашњим особинама које су апсолутно супротне цинизму. Он је био добар друг, и нарочито добар за слабе и мање способне, којима је другарска помоћ спремног ученика много пута могла бити од изванредне користи. У успоменама многих другова он је остао увек као друг без имало осећања себичности.* Кажу да су слаби ђаци у критичним школским тренутцима нарочито упирали очи, с оним

* Из сећања на Сл. Ј. Јовановића његовога друга Љубомира В. Јовановића.

безазлено симпатичним, али у тим годинама и у тим приликама скоро дирљивим страхом, искључиво у Слободана Ј. Јовановића. И његов поглед их никада није сусрео без потпоре и охрабрења. Слободан Ј. Јовановић је умео бити и изванредан пријатељ, што је искључено у карактеру који је макар и најмањом мером инфициран цинизмом. Само, као сви јачи, надмоћнији људи, и он је то своје пријатељство усредсређивао на мали број, али на изабране. И као сви људи те врсте, умео је да буде велики пријатељ скоро у античком смислу речи. Његово пријатељство с покојним Миодрагом Љ. Давидовићем било је не само обично друговање, и не пријатељовање у смислу симпатија подељених на велики број, него поуздано, трајно, одано, непоколебљиво осећање љубави за човека одабрана између толиких других као достојног да буде пријатељ. — У оно доба пријатељство између Слободана Ј. Јовановића и Миодрага Давидовића сматрало се међу нама као узор и као изузетак. И може се рећи да је трагични крај младога Давидовића, који је у рату имао најтужнију судбину да незнано и неповратно ишчезне, био први тежак и судбоносан удар у даљем животу Слободана Ј. Јовановића.

Још једна црта у карактеру Слободана Ј. Јовановића показује изванредну меру његове унутрашње племенитости, које не би могло бити у истоме карактеру заједно с особинама цинизма. Слободан Ј. Јовановић је био необично везан за породицу, и то осећањима која су у њега тако рећи крваво била урасла. Његова писма родитељима и сестри од првих дана кад се од њих одвојио и школовања ради отишао у иностранство, сведоче о томе на начин у који се не може сумњати. Читаоци ће у самој овој књизи наићи на одломке из писама који говоре о синовљој и братској љубави каква се може ретко видети. Нарочито су његова осећања била развијена према сестри. Он је за њу имао право обожавање, и ако је стално осећао надмоћност

старијега и мушкарца, који је дужан да понесе одговорност за сестрину судбину. У писмима он је стално према њој неизмерно нежан, али и вечито брижан за све њене поступке, и како је, изгледа, у животу овога човека трагика била условљена, трагична смрт његове сестре била је други, тежи, страшнији и судбоноснији удар за њега. У читавом карактеру Слободана Ј. Јовановића од тога тешкога тренутка догађа се један дубоки прелом. Његова ведрина се замрачује, његова духовитост постаје тежа и болнија, његова моћна воља за живот и рад коју је увек показивао, бива осенчена једним суморним осећањем узалудности и излишности.

И тај млади човек с елитном интелигенцијом, с пуно изванредних природних дарова, с неумитном логиком која је основна погодба за сваку примењену акцију, са спремом доиста ретком у његовим годинама, остаје од тога времена стално у некој сенци. Његове способности које су свакоме морале пасти у очи и које су, доиста, од свакога без разлике биле признаване, остају бесплодне. Он је имао богату и солидно однеговану културу. Још као гимназист он је много и са системом читао. Његова лектира је била брижљиво бележена на посебне фише, и о свакој књизи, о сваком писцу, он је још тада означивао свој суд. Кад човек данас разматра те његове белешке, не би веровао да их је исписивала рука једног седмо и осмошколца. Пред свима, и највећим и најпризнатијим ауторитетима, он је умео да сачува самосталност духа и смело да забележи што његовоме укусу не одговара. Касније, као правник, у струци коју је сасвим природно себи изабрао, он се увек одликовао лепим успесима. То је био човек од несумњиве моћи савлађивања културе, што је велика, али ретка особина, и баш зато онај озбиљни услов да се буде паметно и корисно културан. Он је, уз то, имао одређену вољу, јасно знао шта хоће, и што хоће, умео да оствари. Дакле, мисленост, способност расуђивања и поуздан

критицизам, логика и активна воља биле су одлике које су овога човека имале неминовно одвести у плодну акцију. Међутим, он је, може се рећи, остао активно непримењен. Разлог том пасивном животном ставу нећемо моћи наћи нигде у његовом карактеру. Он је дошао споља и на природу као што је његова судбоносно утицао.

То је била ретко и племенито горда природа. Свестан своје вредности, супериоран, он је мирно очекивао да му се одреди место у животу и ранг у акцији. Међутим, по закону времена, баш тим својим несавитљивим ставом човека који неће да се намеће, он је био одстрањен. На многе, трагичним удесима сталожене горчине у његовој психологији дошла је и та, најотровнија, да је постао сведоком своје властите непотребности, и ако је дубоко знао и веровао да је могао много да учини. Средње мере и сасвим обичне способности пролазиле су поред њега и успеваале, долазиле до изражаја и до речи, постајале чињенице и добијале значај. У гордој и осетљивој природи Слободана Ј. Јовановића све се више формирало осећање ироније на живот и на себе. И као што се често дешава у елитних природа које лису рођене за борбу, и ако су способне за акцију, он је полако и постепено падао у супротно стање: стање скоро извесног негативног пркоса и према другима и према себи. То је још више усамљивало овога несавитљивог човека. А кад се имају у виду његова апсолутна отвореност и готовост да свакоме одмери по заслуги, он је морао бити сасвим одбачен у времену кад се с тим врлинама неизбежно тоне на дно, као с каменом око врата. Забележено је да је Слободан Ј. Јовановић свакоме па и својим претпостављенима у служби и нарочито њима, умео да каже тачну, па макар и оштру реч. Тако, на пример, једноме посланику на страни, своје претпостављеноме, он није хтео да одговори на акт за који је нашао да је непристојно увредљив, са објашњењем да са невоспитаним људима неће да

разговара. Ми нисмо ни Спарта ни Атина, и човек са оваквим античким смелостима као што је био Слободан Ј. Јовановић није могао бити ни заслужно одликован нити истицан у први ред. У тој чињеници се може наћи објашњење за сву даљу па и крајњу трагику овога изузетног човека.

И тако нам се Слободан Ј. Јовановић указује скоро као један симбол. У нашем животу данас нема једне генерације. Нема је да се види са својим колективним приносом, и ако можда појединци, овде-онде, нешто јесу, али много не значе. Над том генерацијом, која је данас „на половини пута свога живота“ лебди нека трагична коб. Њен први корак у живот био је у ствари корак у смрт, јер је она из сна младости који се зове школа и спрема за живот, отишла право у рат, да на својим младим снагама понесе највећи део терета и да положи највише жртава. Блистава као мало која генерација, са многобројним појединцима који су били не само добре и изузетне способности већ и несумњиви таленти, а колективно сва од вредноће, од спреме, од културе, али и од животне воље, и од одушевљења, сва препуна обећањима у свакоме смислу, — она је у рату била потпуно разбијена, уништена не само безбројним жртвама већ и потпуним пресеком и заустављањем онога судбинскога тока и полета који се зове смер једнога поколења. Ње данас нема у животу нације да јој колективним приносом одређује судбину, и она, која је била једини законити наследник епохе, с највише разумевања и с највише воље за захтеве свога доба, морала је да се склони или испред старијих или испред млађих.

Трагични живот Слободана Ј. Јовановића скоро нам се указује као оличење, свирепа инкарнација судбине тога поколења. Бриљантан дух, способност у сваком погледу изузетна, у својој класи далеко први и првак, он је доиста био оно што се зове велика нада.

Његов дар се нарочито, чини ми се, истицао снагом мишљења и мислености, која је била основна подлога његове унутрашње природе. А његова мисленост је почивала на реткој способности правилнога, логичнога, дедуктивнога расуђивања. Било да иде за развојем своје мисли или за потезом шаховске фигуре, у чему је био мајстор, он је увек умео да има сигуран гест. За другове он је већ онда био ауторитет. С одличном културом, систематски и вредно негованом, његова диспозиција мислености и логичког расуђивања упућивала га је несумњиво на организаторске, управљачке, државничке послове. Следујући томе позиву, он се одао правној науци, која је највише одговарала његовим духовним побудама и у којој је он имао сјајних изгледа.

Међутим, по чудној, кобној трагедији, у многоме несумњиво условљеној законима времена, сва та вредност је остала бесциљна. Ако ико, Слободан Ј. Јовановић доиста није био подложен мистичним поривима. То је био позитиван и позитивистички настројен дух, коме је судбина била наменила велика позитивна стварања. Али прелом у његовом животу, који је у исто време и прелом у његовом поколењу, начинио га је прво сасвим усамљеним, а онда и подложним једној тешкој десператерској психологији. Рат, са свима оним видним и невидовним траговима у нама, с тешким наслагама искуства животних и мислених, са горчинама, с јадом, са чемером који се у нама сталожно, читаву је снагу мисли Слободана Ј. Јовановића окренуо у правцу негативном, сумњи, осећању бескрајне релативности свега, одакле до осећања апсолутне узалудности и крајње таштине нема него само један корак. Његов некадашњи логички критицизам претвара се у велику скепсу и духовни нихилизам. Болови, разочарања, катастрофе, и личне и опште, појачали су ту нову његову духовну настројеност. Смрти и несреће око њега су вероватно биле увек помало и смрти у њему. Па све укупне несреће и

јади нашега живота, и сав очај наших прилика, све је то морало на један тако осетљив дух, какав је био његов, имати сасвим кобних утисака. Уз то, најспособнији, он је у свом послу несразмерно мало био признат, и у своме властитом осећању о себи и својим способностима, он је доиста морао сматрати за пуну животну катастрофу бити тако безначајно периферична, ограначка тачкица нашега јавнога живота и рада какав је положај заборављенога консула у крајњем белом свету. Све укупно, у њему је развило диспозицију трагичности, која га је и одвела у најтрагичнију смрт.

Слободана Ј. Јовановића према свему овоме можемо да ценимо не по ономе што је дао, него само по ономе што је имао и могао дати као што је отприлике случај и са целим његовим поколењем. А имао је дати и остварити много, да је могао делати у времену које би боље и позитивније умело ценити праве вредности.

МИЛАН В. БОГДАНОВИЋ

ИЗ ЗАОСТАЛИХ РУКОПИСА
И ПИСАМА
СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА

ИЗ БАЧКИХ РАДОВА

ЗНАЧАЈ СРПСКОГ РОПСТВА ПОД ТУРЦИМА

Од 1389 па до 1459 године Србија је живела једним ненормалним животом. За свих тих седамдесет година Србија није у ствари припадала ни Србима, ни Турцима, ни Мађарима, ни ма ком другом народу. Срби су тада наличили на какав четнички народ, раскомадан на све стране од разних властеличића чији је једини посао ратовање. И Срби су доиста за све то време ратовали с најразличнијим народима: и с Мађарима, и с Немцима, и са Французима, и с Турцима, и са Власима, и с Татарима и најшаренијим азијатским хордама. Србија је, у истини, тада само вегетирала, и њен је потпун пад могао бити само одлаган на краће или дуже време. Такав народ, у коме није било никаквог реда ни дисциплине, чија је сва властела патила од неке болесне грандоманије, а остали народ био несвесно робље те исте властеле, такав би народ морао убрзо сам од себе пропасти, и Турци су то само убрзали.

По моме мишљењу, (ево опет једног документа за ону легендарну турску аљкавост и немарност), Турска је тада могла, да је иоле трезвенија и пажљивија била, начинити од Срба један народ који би јој био потпуно одан и искрен, и који би, и ако се не би потурчио, био за њу бар оно што је данас Мађарска за Аустрију. Не треба се заносити никаквом „генијалношћу“ Српске расе; она то бар тада није показала. Срби су тада сачињавали једну несвесну, да не кажем полудивљу масу, која је само променила господара, и требало је само згодним начином одстранити ону традиционалну мржњу

према свему што је турско. (Можда ово моје мишљење о тадашњем Српском народу изгледа мало црно, али ја сам уверен да је тачно. Уосталом ја никако не могу да се помирим са тим да реконструишем ту слику из наших идиличних и наивних историјских комада).

На нашу срећу Турци су изабрали сасвим други пут. Цео Српски народ они су предали на милост и немилост заглупљеним и фанатичним агама и пашама који су осећали пуно онога варварског задовољства у измишљању нових и нових мука. А уколико је терор био јачи, утолико је и реакција морала бити силнија. Чим су изумрла она прва два-три поколења, чији је дух био и сувише затупљен и млитав да би могао ма какву живљу акцију предузети, код Срба се већ постепено почиње кристалисавати мисао о нацији, као целини, и они све више осећају своју снагу и своју нераздвојност. И док је Србима све, па и част и живот, отимано; уколико су они већим мукама излагани, утолико су све јаче и упорније пригрљавали оно што им је било немогућно одузети, а што ће им доцније као основа за јаче развијање послужити: вера, обичаји, традиције, језик. Народ постаје све свеснији, све јасније увиђа живот, циљ и идеале своје, и све више почиње живети животом разумна човека. И док се за време Душана и Лазара једва може наћи по гдекојим прањљивим манастирским пергаментима нешто мало сухопарног набрајања историјских факата, и то писаних језиком који би народ нешто боље разумео од арапског језика, и док је то била сва наша литература, у томе се огледало све наше „интелектуално развиће,“ сад цео народ дише здравом и снажном поезијом, оном поезијом која ће нас, много доцније, моћи с пуно части представити „цивилизованом западу“. Сви почињу мислити на исти начин, осећати на исти начин; истичу оно што се с пуно разлога назива *душа расе* и што се, по

свима психолошким законима, не може никојом физичком снагом разрушити.

Кад су у једном друштву 1874 године упитали Хенрика Ибсена, коју он државу сматра за најсрећнију, одговорио је он: Русију. И ако је ово парадокс, и ако је Ибсен то рекао само зато, да би дао један прилог више свом непоколебљивом мишљењу да би људи само тада срећни у ствари били, кад би их непрестано какво зло притискивало, ипак ту има довољно истине, јер само онај народ који је много трпео, који је прекаљен, и који је по скупу цену дошао до онога што има, може то тачно ценити. Кад Шопенхауер на једном месту каже, да ми само осцилирамо између лишења (трпљења) и засићености (досаде), очевидно је да он прво претпоставља другом, јер човек кад је лишен чега, ради и развија се у сваком правцу, а кад би друго стање дуже трајало, човек би потпуно омлитавио, отупео и постао неспособан. И најзад још Жан-Жак Русо је казао и бранио ону песимистичку теорију: интелигенција увећава људска зла.

Али сва ова тројица су песимистички философи, и по њиховом мишљењу Српски би народ од тога ропства имао апсолутну корист. Ја, међутим, не желим да докажем корист од турског ропства философским теоријама, и покушаћу на много простији начин. Треба само посматрати разлику између Србије у XV веку и ове у XX. Ја немам простора да се упуштам у потпуно поређење, али довољно је да поменем и главније особине. Тамо смо имали трулу, без хомогености, државу у најпримитивнијем облику, данас састављену у једну снажну и нераздвојну државну целину; тамо имамо робове и њине господаре, а овде народ у најдемократскијем смислу, у чему можда није сва срећа, али је далеко и далеко боље од онога првог; тамо духовни и морални ниво на најнижем ступњу, а сада се у томе једначимо са свима „привилегисаним за цивилизацију“ народима.

Последице ропства под Турцима биле су врло штетне и страшне за јединке, али од огромне користи за народ, за Србе. Да Србија није прошла кроз све фазе тога ропства, можда би се нашао и неки песимистички философ који би казао да је Србија најсрећнија земља, али то би била само утеха, а ми бисмо се слабо задовољили философским теоријама.

(1908)

ПОЗИВ СЛОВЕНСТВА У СВЕТУ

— П. ПРЕРАДОВИЋ: „ЗВАЊЕ СЛАВЈАНСТВА“. —

У Америци постоји данас некакав завод где неодлучним људима стручњаци испитују карактер, те према томе одређују и позив. И кад не би била смешна сама мисао да се једном човеку може одредити карактер за она два три сата, Американци би се и овога пута показали врло практични. Јер једно ипак остаје тачно: најпре треба одредити карактер човеку, па онда позив. И то је, како код једнога човека, тако и код целе нације, целе расе. Карактер расе, нама је само ово потребно, излази у најопширнијим, крупним цртама; и њега може наћи не само један научник, књижевник или уметник, него и сваки пажљивији путник.

1860 године написао је Прерадовић песму: „Звање Славјанства“, у којој је хтео да покаже пут којим треба да иде Словенство. То је проста, широка, патриотска песмица једнога мирољубивог песника, коме се једнога тренутка учинило да је Словенство „Богом послано племе“. Говорећи о карактеру словенском, он му даје добре особине свију народа и још много више: оштроумље, мудрост, благост, јакост, нежност и љубав. Можда донекле чудновато, али се ми Словени никад нисмо одликовали оштроумљем. Треба само мало погледати историју Источног Питања, па видети како је Русија, наш у сваком погледу најјачи представник, 1840 у Лондону на јединствен начин изиграна. Једним ударом лорд Палмерстон је збрисао све дотадање темељне руске успехе. У осталом то није ни први ни последњи пут

да ми, Словени, играмо на врло озбиљан начин врло комичне улоге.

Дуго време се тражио циљ човечјем животу. Дуго време су подржаване разне лепе магловите и смућене моралне теорије: љубав према ближњима, рад, љубав, слава, итд., док најзад није пала отворена, — смела Ибсенова реч: Човек је сâм себи циљ. И опет је то исто и код целог друштва, и код нације, и код расе. Наши претци су можда могли не поштовати ту реч, можда ће је моћи не поштовати и наши потомци, али ми је морамо поштовати. Она је израз нашега живота, она је резултанта свих наших појмова. Ми данас живимо у веку гвозђа, а нашем друштву је основа егоизам, и то у најгорем свом значењу. Можда је наш државни живот далеко од тога да се управља по Макијавелијевим начелима, али је несумњиво још даље од смешних филантропских идеја Прерадовићевих. Он би хтео да ми играмо улогу некога милостивог Самарјанина, да поправљамо и расветљујемо овај свет. Данас је сваки добитак Словенства губитак за Романство и Германство, и они се не би ни за тренутак предомишљали кад би могли нас уништити. Далеко од тога, нама можемо бити циљ једини ми сами. По оним истим законима јачега по којима су се и други развијали, треба и ми да стварамо једну огромну, снажну целину која неће морати ни пред ким дрхтати, која ће моћи сама за себе живети и развијати се. Ко буде неспособан за живот, нека се сам помаже: Словенству није потребно да буде милосрдна сестра Европи.

(1909)

О САМОУБИСТВУ

Могао бих исписати овде дугу листу песимистичких философа који су доживели дубоку старост, и могао бих исписати још много дужу листу младих људи који су се врло рано убили. Хоћу да кажем само то, да постоје две врсте песимизма. Једно је песимизам теоријски, разума, догматичан, ако се тако може рећи, други је песимизам осећања, импресионистичан. Они први увиђају да је свет покварен, а живот рђав, али исто тако увиђају да у том поквареном свету има и непоквареног, а да живот има и много добрих страна; они усрдно и даље пишу о беди живота, и мирно тај исти живот настављају. Ови други поводе се само за осећањима и, стојећи „на прагу живота“, гледајући у маглину пред собом, они мрзе овај свет оним искреним песимизмом какав човек може имати само у осамнаестим, двадесетим годинама, и, можда неки пут, у тридесет петим, под непосредним утисцима празног и млитавог живота.

Сентиментални људи кажу: самоубиство је храброст; филистри су пронашли да је то кукавичлук, и ово друго мишљење данас се толико шири да се свуда наводи и помиње, да се чак и у литератури сматра као неопходно, и један писац данас не би смео ризиковати да свога јунака у роману или драми убије. Међутим самоубиство је далеко и од једног и од другог; доказивати да није храброст — непотребно је, а ово друго мишљење довољно се побија нпр. и тим фактом да се жене, које су по својој нервној конституцији највише предиспониране за то, врло ретко убијају.

О самоубиству код људи нећу говорити; оно се често да правдати и поред све оне филистарске теорије, и задржаћу се само на самоубиству код врло младих људи. Код њих је оно просто последица рђавог васпитања, и то не домаћег, као обично, него васпитања које сами стичу, а понајпре из своје лектире. Ја не мислим тиме на ову данашњу „анемичну“ поезију која није способна да учини такав преврат, и која га само може довршити, него на она петпарачка издања „из страних књижевности“ која најпре преносе младиће у некакав свет сањарија, дају му неко болесно расположење и чине да почне писати разне водљикаве стихове. Тако се данас под рубриком „Крваве вести“ да читати како се неки „младић“ од 15 година убио из љубави према некој „девојци“ од 14 година. И то су већином Немци, тај сентиментални и сањалачки народ плавих очију, црвених, меснатих образа и великих трбуха. Може ма како изгледати безначајан тај први утицај лектире, али он први припрема подлогу за меланхолију и стихове. И може се ма како говорити о тим самоубиствима младих људи, тек једно остаје: то је доказ недовољне културе и недовољно развијеног индивидуалитета.

(1909)

АНТА ЧОЛАК-АНТИЋ*

Била је зима . . . Нас двојица смо седели у соби, у полутами, и маштали, зидали куле високе, високе . . . Као да га сад видим, како седи за столом, густа коса му пала преко чела, прекрстио ногу преко ноге и полако, одуговлачећи прича о свом путу у Минхен, о конзерваториуму, о раду. „Ох, кад будем могао да радим оно што ја желим!“ Па онда отпочне са одушевљењем и заносом о Менделсону, Хајдну, Берлиозу, и прича сат два без престанка. Кад би причао о томе, или кад би сео за клавир, заклопио очи и загњурио се у звуке, онда га се није ништа, ништа тицало, никога није чуо. Тада ми се тужио како је живот ружан, а људи гадни. „Дабогме, одговорио сам му ја подсмевајући се, сви смо ми готови да повичемо како је живот ништаван и свет пакостан, а ниједан не сме да се отресе тога живота.“ Он се усиљено насмеја па окрете разговор.

А ето сад се убио, смео је да учини то. Скептици кажу: то је слабост, песници кажу јунаштво; а није ни једно ни друго. Није он то учинио ни у очајању, ни зато што је био слаб за даљу борбу — он није хтео да се бори. На његову

* Као што се види из овог ђачког рада Слободана Ј. Јовановића, Анта Чолак-Антић, син Јелене и Павла Чолак-Антића, брат пуковника Миливоја Чолак-Антића, унук војводе Чолак-Анте а брат од стрица гг. Бошка Чолак-Антића, пређ. посланика на страни и Вој. Чолак-Антића, ђенерала и ађутанта Њ. В. Краља, био је у раној младости један од најбољих Слободанових другова. То пријатељство трајало би и позније да га није прекинула Антића смрт.

сувише осетљиву душу јако је утицао бол, и он је презрео тај свет који га вређа и исмева, који неће да га пусти да иде својим путем. О, не смејте се томе: презрео свет! Кад је човек у седамнаестој години, кад је пун нада, идеала, сањарија, па уза све то кад има осетљиву уметничку душу, и кад види да од свију тих његових снова нема ништа, онда је то суров удар и бол велики.

Одушевљавао се музиком, волео је до лудила; све слободно време је на њу трошио пишући по читаве ноћи поред лампе. А она га је убила као што је мраморна статуа леденим пољупцима угушила Силвија. Пред саму смрт он је довршио *Op. 13* и показао га мајци с речима: „Ево, ово је моја лабудова песма!“ То је морало тужно изгледати, тужно као оно мото на његовим радовима: „Децо моја, сирочади моја, у траљама отац вас оставља.“

Могао бих још причати да га окарактеришем, да оцртам његову душу. А зар је то потребно? Каква је и могла бити душа у онога који је тако много и силно осећао „најблагороднију од свију уметности?!“

Ја могу само да га жалим, троструко жалим: и као једног од својих најбољих другова, и као редак таленат који је пропао, и као веома младог човека, који је много трпео а сувише рано прекинуо са животом.

„О мајко, мајко, свет је пакостан,
Живот је, мајко, врло жалостан.“

(1907)

ЗАЈЕДНИЧКИ ЗАДАТАК УЧЕНИКА VIII РАЗРЕДА СВИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА

Према одлуци министра просвете г. Андре Николића од 10 децембра 1908 г., ПБр. 19525, дат је заједнички задатак свима осмим разредима средњих школа у Краљевини Србији. У комисију за оцену ученичких радова били су одређени гг. Јован Томић, библиотекар Народне Библиотеке, Павле Поповић и Јован Скерлић, ванредни професори Университета, и за председника г. Момчило Иванић, професор. Награде имале су да се даду оним ученицима који израде најбоље задатке. Број награда могао се кретати између пет и десет. Награђено их је седморица књигама из приноса фонда Медаковићевог у суми од 350.— (три стотине педесет) динара на тај начин што су ученицима дате добре књиге тврдо укоричене. Од књига дате су за награде: *Вуков Речник*, *Народне Умотворине* (Вукове Збирке), *Горски Вијенац*, *Дела Љ. Ненадовића*, *Мала Библиотека* (Мостарска), *Певанија Змајева*.

Међу награђеним задатцима је и Слободанов, који доносимо овде.

Задатак је гласно:

О читању. — 1. Која је корист од читања? 2. Шта треба читати и како треба читати да читање буде корисно и пријатно? 3. Шта има ученик (који ради задатак) да каже о свом читању?

Напомена: Под читањем разуме се добровољно читање, тј. читање ван уџбеника.

Свих седам награђених задатака штампани су у *Просветном Гласнику* за 1909 годину, страна 6—15.

Израђени задатак Слободана Ј. Јовановића гласи:

„Лепа и добро изабрана књижевна лектира је оно што данас највише доприноси човечјем интелектуалном развоју. Данас има у свету толико

много најразличитијих појмова и мишљења, па баш и о једној истој ствари, да човек само помоћу свестране лектире може себи створити извесну целину идеја. Данас је у свету толико много различитих питања и проблема који човека све више занимају, да он мора да се труди, да се на сваки начин што више умно развија, да би могао сам себи дати одговора на сва та питања. Да и не говорим о оној користи коју имају од читања умно неразвијени слојеви, сељаци, радници итд., која облагорођава душу, која искорењава оне примитивне човечје инстинкте, и чини од једног готово неразумног бића разумна човека, свесна свог достојанства. Корист коју од читања имају ти нижи слојеви огромна је, и не да се ничим другим заменити; та је корист толико велика да на тај начин читава једна народност, читава једна раса постаје супериорна другој, а то врло много значи и за њен спољашњи и за унутрашњи живот. Али за једнога образованог човека читање постаје неопходна потреба. Да би могао живети у образованом свету, мислим на прави смисао ове речи, један човек мора имати огромну лектиру. Ипак, ја мислим да би та лектира могла бити бар мало мања. Ја нећу да кажем као Шопенхауер, да један век да једва десет књига које би вредело прочитати, али морам признати да данашње друштво тражи од једнога образованог човека да зна за многе и многе ствари које имају само ту особину да су нове. Свакако да све те нове ствари донекле и интересују једнога образованог човека, али често пута услед тога се у њега начини само већа збрка у мислима. Поред свега тога, како сам ја противник ауторитета и како сам мишљења да сваки човек треба да има у извесној ствари своје лично мишљење, ја сам мишљења да је за једнога човека у толико боље, у колико му је лектира већа.

Што се тиче самог избора читања, то је врло деликатна ствар. Имати систематску и добро изабрану лектиру, врло је тешко. Да би човек могао сам себи одређивати лектиру, мора још из детињства почети васпитавати укус. У тим младим годинама мора се са сваком годином бирати лектира у другом правцу. Лектира у најмлађим годинама обично је добра. Ту су старе легенде, бајке, „Хиљаду и једна ноћ“, приповетке Жила Верна, Христофа Шмита итд. итд., које ни у ком случају не могу шкодити младом детињем мозгу. Али најопасније доба је кад човек, односно дете, коракне мало унапред, и све те приче постају за њ „детињастим.“ Ту је сад читава поплава егзотичних, сензационих романа са страшним насловима, пуним мистичности, ноћних двобоја, меланхоличне љубави и различитих чуда. И то не би било такво зло, кад би се и ту правио избор, и кад би се човек умео на време оканити тих „женских“ романа. Али многим и многим, или што нема ко да их упуту, или што су то природе ниже културе, такви романи пређу у крв, и ви на улици можете видети врло често зрелог човека, како с нестрпљивим задовољством купује нову свеску „Грбоње“ или „Витеза Лагардера.“ Кад се већ траже такви необични романи, који су у осталом донекле и потребни тим човечјим годинама, онда треба читати Диму оца, Хофмана, Оберона и Бијесног Роланда, а не узимати на дохват из оне гомиле безимених и безбројних писаца, чија болесна фантазија на најгори начин утиче на човечји мозак. Кад се пређе и то „фантастичко“ доба, онда се већ мора почети обраћати озбиљна пажња својој лектири. Почињу се читати озбиљни писци с књижевном вредношћу, почињу се читати, па и студирати, поједини писци из страних књижевности па, мало помало, узимати, поред белетристичне књижевности, и поједине научне ствари које човека у то доба могу интересовати. Даља лектира иде сама од себе.

Човек је већ стекао извесну количину знања и искуства и његов је укус васпитан.

*

О своме читању немам много да кажем. Читао сам увек оно што ми је причињавало задовољство. У детињству сам, разуме се, читао све оно што би пријало мојој фантазији, па и неки од тих „страшних сензационих“ романа. Данашња моја лектира је у довољној мери разноврсна, пошто гледам на сваки начин да њен обим што више раширим, а најрадије читам француску књижевност. Ако би било потребно да наведем имена, ево их. Од песника најрадије читам Јована Дучића (ја се ограничавам на најновију књижевност), од приповедача — Симу Матавуља. Иначе су ми омиљени писци: Толстој (не философ, него уметник), Ибсен, Зола и Анатол Франс, а од мислилаца — Божа Кнежевић и Артур Шопенхауер.

(1908)

О ТУЂИМ ЗЕМЉАМА И ПРИЛИКАМА У НАС

(ИЗ ПИСАМА)

У ЖЕНЕВИ

...И тако после оног ломатања по Бечу и Минхену, синоћ сам најзад стигао овде. Хвала Богу! Хтео сам се још мало задржати у Минхену, али је кишовито време. Јуче у 10 сати узмем карту до Женеве, али на ђавола, не добијем директну, и већ у Линдау морао сам се скинути с воза. Запрепастих се кад ми рекоше да уђем у некакву лађу на Боденском Језеру. Отеше ми кофер из руке, дадоше ми неку цедуљу место њега, и ја најзад, пошто ми ништа друго није остало, пустим се да ме возе куда знају. Расплинуло се оно језеро као море, па се не види обала којој идемо, и ја већ готово бејох изгубио сваку наду да ћу тога дана видети Женеву. После једнога сата изађосмо из лађе у Романсхорну и, на срећу, железничка станица била је на самом пристаништу. Ту сам већ одмах осетио да сам у демократској земљи. Пре свега ваздух је одједном тако захладнио, да сам ја морао „иберцигер“ закопчати до гуше, док су се ове луде Швајцаркиње лепезом хладиле! У царинарници ме чиновник запита, шта имам у коферу; ја му кажем да је одело, и он не хтеде ни да гледа. Пошто сам три пут обишао око целог воза, тражећи вагон без црвеног крста (ја сам мислио да тај проклети швајцарски грб означава болнички вагон!), најзад видим у чему је ствар и ускочим у вагон. За све то време премарао сам и себе и руке, вукући ону моју коферчину, пошто носача нигде нема. Овде се ни људи ни жене нимало не женирају да упрте сандучину од 100 килограма и да се зноје као магарци. Буди Бог с нама!

У возу све неки нови типови: једна отмена дама, ружна као седам смртних грехова, а дебела колико год то једна жена може бити; неки искривљени зеленооки старци; неки студенти с најправилнијим мајмунским лицем, — све тако нека чудна лица! Како нисам био ручао, то се таман спремам да пођем у вагон-ресторан, кад ми кондуктер свечано објави да то одељење не постоји у овом возу. Ја га поново упитам на свим трима језицима Републике Швајцарске, и он ми поново одговори на дотичним језицима, да се апсолутно ништа не може добити за јело. А ја имам још десет сати до Женеве! Брзи воз стаје по један минут на станицама и, како није било изгледа да ћу ја тога дана што метнути у стомак, то прибегнем бар душевној храни.

Збиља је пут необично леп и живописан, и ја сам се тиме залагивао све до пред вече. У Цириху уђоше у вагон неки дечади, који су са мном целу ноћ сами путовали до Женеве. Исто тако и девојчице путују саме ноћу, и још и пртљаг саме вуку.

У један сат ноћу стигосмо у Женеву. Носача опет нигде. Ја докотрљам којекако онај кофер до омнибуса, и ускоро сам већ био у „Hôtel du Parc“. Затражим од келнера да ми донесе што за јело; он одговори да нема — доцкан је. Затражим шољу теја — каже — затворено је. Ја онда затражим чашу вина, коњака или ма чега другог што се може јести или пити. Он се мало устумара, па опет донесе исти одговор. Био сам се већ наљутио; изгрдим га, кажем му да је ово најгори хотел на који сам, на свом путовању по Европи (!), наишао; кажем му да је то варваризам оставити људе да умру од глади, да је он магарац и . . . то је све! Он хладнокрвно слеже раменима, избаци своје уобичајено „C'est ça!“ и оде! Разуме се да сам најзад морао лећи гладан да спавам.

Данас одмах исплатим рачун, обучем се, очешљам се, узмем штап и рукавице па пођем ка

госпођи Мора, уверен да ћу имати посла с врло отменом дамом. У ходнику сретнем неку жену од које сам мислио да је куварица, а која врло јако подсећа на какву олупану чешагију или тако што. Рече ми да је она госпођа Мора. Пошто се приберем, кажем јој ко сам, предам писмо и погодимо се за 135 франака цео пансион (стан и храна). Имам доста лепу собу с балконом, неколико фотеља, доста леп кревет, један неупотребљив етажер и један бокал од мајолике, који је, узгред буди речено, до половине разлупан.

Таман сам се мало распремио, кад залупа неко клепало. Уђе собарица и рече ми да то значи да може да се руча. Отидем ја у салу, поклоним се присутнима и седнем на своје место. Опет нека чудновата лица! Нека стара бабетина, права шкљоцара, један безбрки дебели Рус, један младић до мене који има толику косу на глави да ми је немогућно на миру ручати, и још неколико сличних њима. Гостима је овде, без сумње, остављено да се сами представљају, пошто је „Madame Morhardt“ за то време уносила чиније са шаргарепом. Како мени није чинило никакво задовољство, а није имало ни смисла, да се сам представљам, то сам се задовољио тиме што сам их поздравио. Уосталом и ту сам се сувише учтив показао. Још двоје, троје, учинише тако, а они остали улазе као прасци, не казујући ни добар дан, ни добро јутро, него се само одмах наклопе на јело. Мора да су то они отмени манири, о којима је наша *Mlle* причала. Једна „дама“ претури пола килограма слачице по чаршаву, па јој је то после смешно! За ручком се пије само вода; без сумње не зато што је вода јевтина, него зато што је то врло отмено пиће! За ручком готово сви ћутимо, једва понеко промрмља штогод, само што онај Рус једнако блебеће руски с једним господином. И то је без сумње врло отмено — говорити у друштву језиком који то друштво не разуме! Овде се не чека да сви ручамо, него се диже кад ко хоће.

Не могу рећи да је ручак био рђав, и ако је могао бити бољи.

Поред свега тога, ја мислим да ћу се доста пријатно провести. Варош не чини величанствен утисак, али има доста занимљивих ствари.

У овом пансиону доручкује се у 12:30, а ручава се у 7:30. То је једина отмена ствар овде, само што се ја ратосиљам те отмености! Него мора бити да је госпођица Л... растумачила њима, да ми ујутру једемо, па ме јутрос собарица упита: хоћу ли кафу. Из тога, што сам кафу засебно добио у својој соби, закључујем да ће то бити и засебан рачун. Уосталом, нека је ђаво носи; у хотелу доручак стаје један франак...

(1909)

УТИСЦИ ИЗ ПАРИЗА И ФРАНЦУСКЕ

На Сорбони час траје пун сат, просто те умртви! Предавања се држе у огромним амфитеатрима, који су још увек пуни дечака, младића, стараца, жена, баба, девојака и шта ја још знам кога. Пре него што ће ући професор, влада паклена дрека: урличу, певају, пиште, звижде, кукуричу, њачу, пуцају из револвера, бацају ракетле, или још од новина наложе велику ватру наред амфитеатра, па нададу дивљу дреку! Ако се у том појави служитељ с ћелепушом на глави, онда се цела Сорбона пролама: хи, хи ла калот, хи, хи ла калот (ћелепуш), бацају му зврчке на нос и пиште у огромне звиждаљке. Најзад улази професор, одевен у црну тогу с неким црвеним и белим епитрахилџом и с црвеном лудачком капом (само без прапораца) на глави; иза њега улази један служитељ у црном оделу са сребрним шљокицама, који стално седи, читав сат, непомично поред сваког професора — ваљада да му чува страх! Чим професор уђе, сва се она дрека претвори у страховито пљескање, које траје читавих пет минута неки пут, а по том настаје пуна тишина за цео сат. При свршетку опет страшно пљескање, па онда, за време паузе, опет дрека... Чудан неки народ, као што видиш.

(1908)

Пре неки дан гледао сам Сару Бернар у *Госпођи с камелијама*. Пожурио сам се да видим њу и Муне Сили-а, док нису умрли. Сара је велика

и ретка уметница — била. Њен фамозно савитљиви глас, који се под сваком њеном речцом друкчије угиба и дрхти, који располаже толиким бројем финих нианса какве се никада и нигде не могу чути, који се ломе код речи очајања, и дрхти код речи узбуђења, глас у коме се осећа треперење нечега врло нежног, врло деликатног и врло тананог, и њени покрети који су до крајности прецизни, спонтани и меки — све то сведочи о једном огромном џиновском таленту који се распао. Јер и при иоле јачој сцени, њој сада недостаје и снаге и страсти; њене се руке узалуд крше, немоћне да даду сву силину израза, глас јој постаје мршав и са шупљим одјеком одбија се од плафона. Ипак — потребна је једна Сара Бернар, па да једном сентименталном комаду прибави поштовање у ове блазиране париске публике, која се иронично смеје свему и свачему, и да јој чак натера, макар и једном врло малом женском делу њеном, сузе на очи.

С Муне Сили-ем нисам ни из близа тако задовољан. То је добар трагичар, који, врло вероватно, игра одлично Хамлета или Краља Едипа, али који Ернанија, једнога заљубљеног ватреног младића од 20 година, игра врло осредње (узгред буди речено, међу нама, при свем том стоји на ужасно великој раздаљини од нашега доброг Божића!). При свем том, још је и слеп што се, поред све вештине и познавања бине, да приметити Има му мислим преко 65 година.

(1909)

А шта сте ви то тамо загаламили? У ствари, ваљда, ви се, по своме обичају само шалите, док ови добри Французи мисле Бог зна шта о тим посетама. Грдно су се узврпољили због аустро-руског споразума и веле да о том треба тражити тачне информације у Београду. И Бог и душа, ако се ти чланци случајно не плаћају из диспозиционога

фонда, још би човек помислио да и ми постасмо нека чињеница! А мило ми, знаш, кад видим да и ова „жгадија“ француска мора да пише чланке о нама. Голаћи једни, не знају они још ко смо ми и шта вредимо!

„А знаш ли ти море, баба, — велим ја својој газдарици — да ће бити европског рата?“ — „Какооо, месје?“ — „Тако, море“, настављам да јој разлажем како ће то да изгледа кад Србија запали Европу с четири стране и Немци нападну Французе, само ако Французи неће мирно! „Јес“, господине, ето... ето несреће,“ вели бабац и трепће очима као кокота! — Јер милије им је чути за девет антихриста, него за једног Немца: боје их се као куге!

(1911)

Ево ме најзад на миру мало и сувише, јер већ два дана како ни реч нисам проговорио: ја сам за сада једини пансионер. Месташце је дивно; далеко у позадини дугачак и утрпан венац Пиринеја, овамо ближе густа и висока шума, па онда, мало у долини и у облику амфитеатра, Сен-Жан и пред њим океан — докле оком допреш. То је некада била чувена престоница Баска; у њој је припреман пиринејски уговор, у њој су Карло IX и Марија Медичијева сковали план за вартоломејски покољ и доле, на крају вароши, још и данас показују малу и скромну кућицу у којој је потписан венчани уговор између Лудвика XIV и Марије Шпанске. Данас цела та стара и занимљива варош полако ишчежава, и треба дуго лутати док се наиђе на какву прастару, већ оронуту кућу, сву обмотану бршљаном, с традиционалним дрвеним балконом и вртом унаоколо, и с високом, полутрулом капијом на којој виси посребрена алка место електричног звонцета. У њима је гробна тишина и изгледа као да с неком резигнацијом и философијом чекају свој

ред, осећајући да им је прошло време. Овде на планини већ се свуда победоносно шире терасе модерних хотела, најразличитијих стилова, с разним украсима и шареним окнима...

Али ноћи, ноћи су божанствене! Овде је ведро и лети и зими, најлепше небо на целој „сребрној обали,“ и кажу да су звездане ноћи у Сен-Жану лепше него оне на Босфору. Кад је ведро ноћ, као што је била ове две вечери, онда треба изаћи на дигу. Горе, из густог и готово црног плаветнила избијају звезде једна по једна... као златна кап кад би прснула; и тек месец, блистав и озбиљан, полако се помаља, и по океану падне дугачак, сивкаст одблесак — вода се мало колеба, као да је растопљено црно сребро, а таласи лено и уморно ударају о насип.

Онда је „корзо.“ Ту су брбљиви Французи, чији се глас чује с једнога краја диге на други; ту су Шпањолци, маркантни и готово дивљих црта и гологлаве, црномањасте Шпањолке у неким шареним блузама дречеће боје, с чопором дечурлије око себе, која цавелају као циганчићи; па онда Енглези, вечити Енглези с лулом у зубима и белим панталонама, и дугачке, црвене Енглескиње с накарадним шеширима на глави. Цела се та ларма меша с музиком, која слабо допире из вароши, с плаца Лудвика XIV, и све то шаренило чини врло пријатан утисак.

Само, поред свих тих разних лепота, да сам знао, ја бих и ове године у мој стари Сен-Мало и на Церзи.

(1911)

Знам да би ти многи немачки ђак данас рекао да је највећи савремени правни ауторитет њин Јеринг, као што би ти сваки гимназист рекао да је највећи „светски“ писац Шекспир. Можда и

имају право, тек чудна је та њина жеља за класификовањем. Код њих све мора да има своје место, у науци и у уметности, исто као у војсци: најпре дође редов, па каплар, па поднаредник, и све тако до цара. То је права болест, једна несавладива манија која многим професорима немачким није дала мира да спавају, јер нису могли да реше питање ко је генијалнији — Шекспир или Гете! Француска претрпљује данас једну кризу у сваком погледу, и специјално за њине правнике не може се рећи сад да воде прву реч у Европи. Али за које се то може рећи? Ми смо давно изишли из старог доба, кад се с времена на време јављао један велики дух који је све остале бацао у засенак. Данас у свима великим културним државама постоји толика маса умних и спремних људи, да је немогуће једном човеку избити далеко изнад њих и стећи себи императорски ореол. Ми већ одавно знамо да се велике интелигенције не рађају, као што рађају краставци сами од себе, него да се стварају полако, и да су производ средине и културе. Француска је још једна од најкултурнијих земаља, и кад се поређују сви њени велики људи с великанима ма које друге земље, онда се не може говорити ни о каквој „низини“ ни „висини“: велики људи се не поређују. Може се наћи, данас овде сутра онде, понеки човек који је стекао себи мало више славе и чије су теорије мало више на гласу, али какав то интерес има за једног студента! Све што он може да тражи од једног професора то је, не да му он улије у главу неке необичне истините теорије, него да га научи да *мисли*. Велики научници не морају бити и велики професори, и обично највећи део њине публике то су они којима импонује праска имена, и којима је потребан ауторитет већине да би санкционисали своје идеје. Кад су на Collège de France-у часови чувеног филозофа Бергсона, онда се многи студенти занимају тиме што пред вратима посматрају дефиловање најелегантнијих париских

жена које долазе у богатим лимузинама да чују „великог професора.“ И кад је већ реч о томе, не могу а да се не сетим једне газдарице пансиона у латинском кварту. Ваљана жена је уобразица да пошто пото треба да чује Каруза и Тита Руфа у Великој Опери. И једно вече збиља с камиљом стрпљивошћу одзанојила је целу једну оперу, с врха пете галерије, и усред паклене дреке и аплауза Италијана. Кад се вратила кући, окупе се око ње одмах сви пансионери — разне изгладнеле руске и јерменске ђакеље. Опрли излизаним лактовима о сто, извили вратове као чавчићи и слушају. А газдарица се пући као ћуран, шири лепезу место репа и прича. Вели, божанствено је било; она двојица певају као живи ђаволи. Има и тона, и ниансе, и сентимента — и све, брате! Само, вели, никако није начисто ко је од њих двојице Карузо, а ко Тито Руфо...

Ето како стоје научне прилике у Паризу; дакле с те стране се нема шта пожелети. И кад би било довољно да повољне прилике постоје у научном погледу, и кад не би био потребан и један напор да се те прилике искористе, онда би питање било јасно: наше младиће треба што више слати у Париз, јер ту могу у науци добити бар исто онолико колико на ма ком другом месту, а у општој култури могу добити више него на ма ком другом месту. Кажем могу, а на то од пресудног утицаја биће средина, дакле приватне прилике у Паризу. Значи да најпре треба знати како утиче париски живот на наше ђаке, али то је питање које је мало друкчије компликовано од онога првог и које и сувише задире у психологију, да би се могло тако јасно решити. Баш ту скоро ми је дошла до руку једна књига у којој се наводе речи разних великих људи о Паризу. Виктор Иго, чини ми се, назива га „великом топионицом у којој све пршти, топи се и претвара у једну хомогену масу.“ Један други га назива „чиром у земљином телу,“ а трећи један „умном

светиљом и осовином света.“ Ја немам претензију да томе додајем неку нову дефиницију, али ја јасно осећам да је то место где би човек могао да искористи све до својих најмањих способности. Ту се осећа како бије срце целогачовечанства, и ту се види живот у својим огромним потезима; ту ћеш наћи све што је лепо и сву ругобу; ту су све стазе јасно оцртане од почетка до краја, и најмрачније дубине осветљене; ту су и борба и рад, и сјај и лаж, и порок и беда, и морал и геније, и блесавост: ту је човек од свога каменог па до данашњег доба.

Како може да се осећа наш добри Србин кад га одједном из Београда, Ужица или Чачка баце овамо? Ако се ограничим на студенте, које ја у осталом најбоље познајем, онда треба разликовати три типа. Има један тип ђака, као што је био један наш математичар овде, кога ништа више не интересује на свету осем његов предмет. Такве људе треба слати на страну: у Париз, Берлин или Вашингтон — свеједно, само да има добру библиотеку и спремне професоре. Има други један тип ђака који свих дванаест месеци у години проведу у својој соби, трудећи се да што више пута прочитају своје уџбенике, како би што савесније испите положили. То су добри људи који никоме зла неће учинити, али — њих није потребно никуда слати. И најзад остаје трећи, просечан тип студента, који није ни много паметан ни много глуп, и који се више мање интересује и јавним и приватним животом. На њега има Париз да учини можда пресудан утицај.

Морам да се пожурим. На наше младиће, Србе, ту је резултат, по моме мишљењу, много више негативан него позитиван. И то из три разлога: из недостатка културе, васпитања и средстава. Под недостатком културе мислим недостатак општег, школског образовања ако хоћеш. Мали је број оних који су ишта изван школе, озбиљно мислили и радили. Ја не знам каква је наша факултетска

спрема, али знам да је гимназијска недовољна. И кад се такав један младић нађе овде, онда сва ова култура прави на њега један збркан и нејасан утисак, и он се пред њом осећа исто толико узверен као на улици пред целом овом гужвом разних чудовишних кола и трамваја. Он не може да нађе оно што тражи, јер не уме да види; њему су сви ови људи толико туђи, цео живот ове вароши с вечито натмуреним небом и великим мрачним кућама, тако далеко од онога што је очекивао; неком фаталном околношћу, он се после три дана обрео у латинском кварту, да се више никад из њега не извуче.

Јер смо ми раса која нема васпитања ни домаћег ни друштвеног, и која не зна шта је то ни енергија, ни воља, ни карактер. И слика тога то је легендарна кафана Суфло, на булевару Сен Мишел. Цело после подне и целу боговетну зимску ноћ, ту је, око четири пет столова, без мало цела наша колонија. Чваре се тако и какоћу као буле у амаму. А у прочељу, вечито и неумитно доктор С....., као весталка, само без беле одежде, чува свети пламен да се не угаси. И чудо је како се на један тако наиван и глуп начин умртвљава човек и троши интелигенција. Ту се човек одвија од рада полако, али систематски... Ту се навикава да се говори озбиљно о неозбиљним стварима, и да се важна питања решавају важним гестовима. Ту је тако пријатно говорити о свему без великог напора, и уживати у своме важном изгледу! И тако се себи ствара један ђивтински морал лажног скептицизма који се подсмева свему, јер је неспособан да ишта узме озбиљно. Дабогме... Радити у Паризу није тако лако. То је варош нервозна, у којој се брзо живи и у којој се човек увек некуда жури. А после да се ради на једном језику треба умети мислити на том језику; треба му проучити дух, треба се здружити с тим људима, а кад они не траже с нама познанство, што бисмо ми с њима! — И тако се цело српско

познанство састоји из келнера и вратарке, и цео речник од четрнаест речи. Они омрзну Французе и не познавајући их. Кажу да су недружељубиви — јер не примају сваког с улице у кућу; кажу да су неозбиљни — јер у двадесетој години више воле да се насмеју и учине какав испад него да се укоче у кафани као кинески идоли; кажу да су тврдице — јер се нико не пружа преко губера; кажу да су безобразни — јер цене себе и не дају ником да их вуче за нос; кажу да су фанфарони... Вечита хипербола о труну и брвну!

Најзад има још нешто. Да би човек с вољом радио, треба да може да допусти себи и нека уживања; још Волтер је казао фини парадокс: луксуз је нешто најпотребније. А то је у Паризу толико скупо. Ваљда зато што је варош уживања. Имати двеста франака месечно за све своје потребе, то је таман колико да човека натера да од гнева стегне песнице. Онда се окушавају разни „системи.“ Од тих двеста изгуби се сто на тркама, сељака се од једног крова на други, једе се кад се стигне и колико се може, и чека се дан кад ће се поћи натраг у Србију из ове вароши, из које ће се као сва успомена понети један пар париског одела.

Слика при свем том није тако црна колико изгледа. Нема ту никакве „пропасти“ као што се код нас та реч олако употребљава. Напротив, од Париза ће увек остати нешто користи: једна мала жеља за радом и културом, једно облагорођавање и једно прилично искуство. Цео се резултат своди на то што се употреби пет година да би се добило оно што би се могло добити за пет месеци. А после ја нисам баш узео можда „нормалан“ тип, јер нека се ма који од ова три разлога нађе измењен, што није ретко, па је ситуација побољшана. И најзад, разуме се, има увек изузетака.

Париз није опасан — треба се плашити Београда. Променити погодбе живота и васпитања у њему, па је проблем решен.

О АМЕРИЦИ

Америка је земља чудновата и кад се човек сит начуди — а за то је доста година дана — онда може слободно да се врати у Европу, куда иду и сви Американци, који имају пара.

Америка је настрана земља. Њујорк је једно чудо. Разуме се, после њега све остале вароши у Америци не представљају никакав интерес, али има природних лепота и има у Калифорнији сунце што траје по осам месеци без престанка, где се може лепо проживети и одморити.

Сан Франциско је место необично здраво; с три стране опкољено је морем тако да нема никад ни велике врућине ни велике хладноће. Преко целе године, кажу, да је исто време, нема ни зиме ни лета. Само је увек ветровито по мало. Морâ, воде!

У ову земљу мука је ући, а после нико више о теби не води рачуна: ни школа, ни црква, ни полиција. Има пуно наших људи, које годинама тражимо преко разних власти и новина, па ништа; док једног дана сам не искрсне од некуд. Треба да је много добар човек па да састави неколико година у једном месту. Обично се седи по три месеца па се бежи даље. Овде људи мењају имена сваки час, за то се ништа не плаћа и нема никакве процедуре. Има пуно људи с по три имена и презимена. Мења

па шта му можеш! А полицији се не јавља нико и никад, сем кад га доведу.

Тешко је овде пронаћи неког несталог човека, живог или мртвог. Земља је разбојничка, па је све удешено тако да је човеку лако нестати. Власти не знају, а и полиција не воли много да се интересује — пет жандарма гину на једног разбојника. И ко се баш реши да некога пронађе, тај се не обраћа њима, већ метне два револвера за појас, па од села до села и од брда до брда, по трагу, док му сам не метне руку на раме. Треба моћи видети човека лично, јер многи мењају име кад промене варош.

„Н. И. и ја смо стари познаници. Знамо се добро. Маглу би продао, рођена брата преварио. Заједно смо некада трговали и продавали: стакло што се не разбија, кожу што се не цепа и свећу што гори на киши. Само то је било у друга времена и у другој земљи. Овде је блеф национална врлина, и мачку у цаку тешко је продати...“ — тако ми је причао један наш исељеник.

(1931)

О НАМА

Лепо је то бити политичар — нарочито у земљи у којој умеју то да награде; лепо је то имати велике и племените идеје — нарочито међу људима који то умеју да поштују и да цене; лепо је то жртвовати свој лични „ситни“ интерес општем заједничком интересу — али кад заједница то заслужује. Данас је прошло време апостолима. Исуса Христа су пре две хиљаде година заковали на крст — данас би му набили капу с прапорцима на главу. Немој мислити да сам ја циник и да немам осећања, али ко хоће да живи, мора да зна с ким живи: кад си међу курјацима — урличи!

И немој мислити да сам се ја „одродио.“ Ја волим и Србију и наш народ и још никад, као Н., нисам зажалио што сам Србин. Ја ћу се вратити у нашу земљу, и ја ћу се бавити нашом политиком, и ја ћу учинити што год могу за наше добро. Ох, веруј ти мени да сам ја, поред свега, већи патриота него стотину ваших политичких шарлатана и демагога, али и ја хоћу своје „парче места на сунцу.“

У нашој политици постоје данас два антиподна карактера: Никола Пашић и Љуба Стојановић. Ја имам и сувише поноса да бих хтео да будем први, а и сувише сам мало наиван да бих могао да будем овај други.

(1910)

Седим тако јутрос овде пред „Москвом“ и посматрам наш лепи Београд. На средини улице

неке дашчаре, греде, каменице; преко пута „Париз“ украшен заставама, и „Касина“, сва шарена од неких кинематографских реклама. И онда слато. Блато дебело, густо и црно, црње од душа најгорих грешника. Пролазе сељаци, војници, омињали београдски ђаци и разни странци у егзотичним оделима. Тако ти је то сваки дан непроменљиво.

Рат је истина објављен још пре три дана, војска је прешла границу, али се у Београду то толико не осећа. Прође понекад једна гомила гимназиста, певајући ратоборне песме; понеко ванредно издање новина с лажним телеграмима за тренутак узбуни улицу — ето то је све по чему би се дало видети да Србија данас преживљује најсудбоноснији час у своме животу. Све, и морална и материјална будућност стављена је на коцку. Триста хиљада Срба, триста хиљада Бугара, сто двадесет хиљада Грка и четрдесет хиљада Црногораца сад су већ у Турској. И ма колико човек био циник, он мора осетити да је ово један велики и свечан моменат. Не даље него кроз два три дана и наш ђифтински, безбрижни Београд мораће осетити то кад се стану враћати вагони пуни рањеника и габле пред самим Министарством Војним испуњавати именима погинулих.

Ми засад стојимо врло добро. Војска је апсолутно спремна, расположена; хране и новца има доста. Прве, мање битке су већ добивене, и чак и цела Европа мисли да не може бити сумње у нашу победу. Црногорци праве дивне успехе; већ су освојили више тврђава и кад би се рат и даље продужио овом брзином, ми бисмо за месец дана били у Цариграду! Само сад ће бити великих батака, наступање много спорије, и требаће можда још пет шест месеци па и више. Изгледа да ће за нашу војску бити одсудна битка на Овчем Пољу у Старој Србији и око Скопља, а Бугари ће имати да освоје Једрене, једну од најјачих тврђава у Европи.

(1912)

Кад је г. Ђурђе Јеленић, са г. Јов. Д. Јовановићем, Слободановим оцем, покренуо лист *Југословенски Народ*, онда је Слободан тим поводом писао из Лондона 22 августа 1920 г.:

„Што се тиче *Југословенског Народа* који сте покренули и који ми шаљеш, могу одмах да ти кажем једну ствар. Главно је да се засад одржава својим приходима, а постепено би се лако уносиле поправке. Али, ако у почетку пође низ воду, како изгледа према једном твом писму, не саветујем ти да се и мало залажеш, јер овакав какав је, чим почне да губи своју прву публику, значи да му је крај. Сем, наравно, неких радикалних промена за коју би требало много капитала и, међу нама буди речено, људи много вичнијих томе послу.

Разлоге ти могу лако дати. Листови су свуда или политички, тј. који директно или индиректно припадају једној странци и бране њене идеје, или тако звани „велики информативни,“ који се такође баве политиком на првом месту, али који су и *идејно* и материјално независни од странака, и намењени широкој публици, заинтересованој за све разне манифестације живота: унутрашње, спољне, друштвене, уметничке, научне итд. За овај други посао, нарочито, треба вештине и техничког знања, као за сваки занат. Људи од струке знају да ту свака ситница игра своју улогу: и формат и слог, и подлистак и огласи. Није свеједно ни кад ће се штампати, ни где, ни под каквим насловом ни којим словима. Прво треба умети начинити лист интересантним, дати му неку нову црту, треба у опште неки *разлог* па да публика место, или поред свога листа који дотада чита, узима нови. Мора се познавати психологија те публике којој се обраћа; знати шта њу интересује, који је тон разумљив за њено уво. Одцепити по коју „мисао“ са разних крајева света и поунити тиме шупљине — то показује дубоко искуство у том важном погледу.

Поред свега тога, с обзиром на наше прилике и нашу штампу, с мало енергије може се и овакав одржати на води, и у том случају — али само у том — имаће изгледа на будућност. Ако ће да стане на суво, мора се доцније из основе преуредити.

Једно пада одмах у очи: није интересантан. А то је фатална мана. Новинар није уметник који ради оно што искључиво њега занима, без обзира да ли то уопште кога интересује. Први може да сања између четири зида, други мора да гледа — да је на улици, у гомили. Да продре у њу дубоко, да види њене мисли и њене бриге. Пливати поврх ње, то је ићи чуном на пучину. Цео животни проблем свију и једнога ту је, у гомили, у маси. Она суверено управља светом, свима и сваким, и морално и материјално, мимо све законе и све религије. Треба разумети њен немушти језик, примитивну мимику којом она изражава своје муке и своје жеље; треба се загњурити па напипати у мраку огромно срце које креће целу друштвену машинерију. Али мало је њих који су и пошли на тај пут; отуда све зло, јер смо сви ми, и живи и мртви, везани, као ланцима, један за другог. Не познавати све, значи не познавати никога, јер смо сви условљени један другим. Не помоћи општу муку, то је стварати своју: извор и утока свих невоља ту је, и поколења пате јер мисле да људски закони могу нешто против природних... А бринути своју бригу мимо туђе, то је лечити прст кад је разбијена глава. Тражити свој мир у хаосу, то је тражити језеро у пустињи. Човека не ствара човек него човечанство, почев од првих својих праотаца; и најситнијим својим жилицама он је спутан за све; и уколико се више отима да пође сам утолико му се дубље утеге упијају у месо. Док човек не схвати то, суђено му је да буде на мукама, и дотле ће, по старој варварској формули, живот значити борбу, огорчену, страшну, дивљу, која се, а пре — а доцније, фатално свршава поразом.

Свет се окреће у ковитлац. Догађаји хукте незнаном брзином, најахују један на други. Катастрофа иде на катастрофу, пожар за пожаром, мука на муку -- грехови су се нагомилали. Милиони грцају и сваким даном их је све више. Безбројне поворке слепих надиру насумце и траже излаз, траже светлост по ноћи. Стари путеви су затрвени а нових нема: они доле не виде, они горе не чују. Државници и новинари, они који воде, пишу једнако по старим рецептима, као паланачки лекари. У огромној ларми они беспрекидно ударају сваки у своје дрвено звоно и чују само његов звук. Сваки има своје амбиције, своје мржње и своје љубави и затвара очи да гледа само своју слику. Не осећа да је уклештен међу све остале и да су конци свих судбина испреплетани као жице на канапу. Сваки мисли да је њему додељено неко нарочито место, ван домака осталих, и све се дубље укопава ту. А гасити своју кућу и оставити све околу да гори, то је сипати воду у буре без дна.

Треба појмити велику истину да друштво влада човеком као робом, и душом и телом. Да би се задовољио човек, мора се најпре задовољити друштво, али треба се дубоко нагнути па разазнати његов промукли глас. *Народ* је још далеко од народа. Народ је преморен, намучен, огорчен. Хоће помоћи, лека, пута животу. Њега то брине. Он зна да му је тешко и не треба му нико да му то по цео дан виче у уши: то само позлеђује ране и нагони на очајне кораке. Хиљаду питања треба решити, хиљаду савета дати, а ваш *Народ* једнако пише о крфском режиму, о мародерима, о пљачкашима, о убицама. То је стајати у месту и млатати мотком по ваздуху, а свет хоће напред, хоће да корача. Он је све то чуо хиљаду пута и сит је декламација. Он тражи *нов пут*. Треба показати. Ако је зло, где је лек? Ако не ваља, како да се поправи? Ако има лопова, камо докази? На кога се код нас није бацило блатом, да би то још нешто значило? Кога

све то може да занима? Треба знати шта се хоће, а не шта се осећа. Туђе осећање нико никад не може разумети. Друштво тражи истину, доказе, дела. Оно тражи људе који ће да га воде његовим путем. И боље је бити затуцани екстремиста или окорели конзервативац, него седети на средини и колутати очима, викати у помоћ и седети скрштених руку. Чему служи та чисто негативна, деструктивна критика? Треба оставити опште фразе, празне речи и извештале погрде: то не значи ништа и не импонује никоме. Треба писати енергичније, а с мање жучи, говорити о конкретним случајевима и с аргументима. Најзад, мора се имати и једна директива — бити непристрасан и ићи или лево или десно. Нашто нападати *искључиво* радикале, као да је све остало цвеће у нашој земљи! Ако је лист независан, треба нападати све од реда што је корумпирано ма у којој странци. Нашто кокетовати с републиканцима и бољшевицима, ако се нема куражи изјаснити се отворено за њих? Мора се знати које су идеје једног листа, шта заступа, зашто се бори. За целу унутрашњу политику и за целу спољашњу мора се имати један јасан поглед и не повијати се према ветру. За то треба два стална сарадника који би се бавили само својим послом. Очеvidно је да немате сараднике. Дописи су ту колико да попуните рубрике, бледи су и не кажу баш ништа. Боље је имати једног дописника у унутрашњости који би слао ствари од интереса. Репортер не зна свој посао. То је нарочито важна личност, човек који треба да уме да се нађе свуда, да дозна све. Треба такође једна рубрика о друштвеним и широко државним питањима. Сваки добар лист мора да има посведневно три чланка: о унутрашњој, спољној политици, и социјалним питањима. Поред тога треба давати повремено економско-финансијски преглед, литерарни, научни. О сваком акутном питању, из ма које области — просветне, верске, војне, треба проговорити. Онај

што скупља неке јадне шале неће никог насмејати. Боље је изоставити их, ма да је потребна и једна рубрика у том тону. Најзад, и за то је тешко наћи доброг сарадника. И тако даље. Све ово, кажем ти, могло би се изводити временом и доцније. Није ни тако просто наћи људе који умеју да пишу“.

(1920)

О НАШОЈ ЕМИГРАЦИЈИ У АМЕРИЦИ

Драги оцо,

Између осталог питах ме јесам ли прочитао Пурићеву књигу *Наши исељеници*, која је ове године штампана. Прочитао сам је. Он доста опширно пише о нашим исељеницима и готово о свему ономе што је у вези с тим. Ја се у главном и у неколико слажем с Пурићем, али сам ја још пре три године изложио своја опажања и своје мишљење поглавито о нашим исељеницима у Америци. Та моја опажања и мишљење послао сам Посланству и Министарству. Могу се неке и не допасти, али то је моје лично мишљење, кога се ја држим и које заступам и према Посланству и према Министарству Иностраних Послова.

Ако те интересује, ја ти то своје мишљење написано шаљем уз ово писмо.

Поздрав, твој,
Слободан

*
* * *

Наша штампа овде (у Америци) одговара нашим емигрантима: она, као и они, живи с дана на дан, без другог циља до тог. Наши емигранти произлазе, ако не из најгорих, поготову увек из слојева најнепросвећенијих нашега народа, а то су мале квалификације за земљу у којој се све расе и све културе такмаче. У последњим редовима у својој земљи, они су, сопственом тежином, пали у последње редове овде и, с малодушношћу која иначе није особина нашега народа, помирили се са судбином да остану позади: келнери, тежаци, рудари, лађари, криумчари. Ван сумње да су и прилике по њих биле тешке, тим пре што су осећали да за собом немају никога на кога би се наслонили. Србија до пре рата овде није имала представништва,

а у аустријским консулатима знамо како су дочекивани. Отуда је природно дошло да је престиж државе, чија моћ није досезала доде, морао изгубити, а осећање према народу, на другом крају света, морало утрнути. Остављени сами себи они су се, од невоље, прибили једни уз друге, пошли за истим послом, организовали своја потпорна друштва која ће их помоћи у случају болести и несреће, и ту завршили свој видокруг: даље од тога њина машта не иде. Кад пак која емигрантска породица продре у америкаанско друштво, она се истога дана одваја од емигрантске колоније да је више не види. Тада је она дефинитивно апсорбована и за нас потпуно изгубљена. Компактну масу тако сачињава једнако талог; ту има и богатих људи, али сви примитивне културе. У погледу криминалитета, наш народ овде предњачи свима осталим. Они нису против нас и наше државе, али, с инстинктивним задовољством неуспелих у животу, они неуспех запајају пре свега и увек су пре склони да куде него да хвале; у толико лакше у осталом што им се поређење између наших и америкаанских прилика само собом намеће. Кад се свему томе дода да је овде до скоро из саме наше земље вођена велика пропаганда против те исте земље, писање њине штампе није неразумљиво.

Но — узимајући у обзир и историјске и психолошке и политичке разлоге — тешко ће ипак бити тврдити да држање и рад нас самих нема никакве везе с тим што је наш ауторитет толико ниско пао да не само најписменији листови, као *Форум*, већ чак и најнеписменији, као *Србадија*, пишу са савршеним презрењем о Краљевским Представништвима у Сједињеним Државама. Није дакле нелогично запитати се, шта смо ми урадили да се тај ауторитет одржи на висини. Мислим да нисмо много.

По закону, сви наши грађани дужни су да се региструју, да имају пасош и да га редовно

обнављају. Нико то овде не чини. Осам година после рата, ми ни приближно не знамо колико имамо поданика у овој земљи. Кад коме затреба пасош, јави се најближем нашем представништву и добије га: обично без стварних докумената у потврду свога грађанства сем писмене заклетве. Њима изгледа да тако и треба да буде: ако један Консулат, као што се дешавало, одбије да неком изда пасош због недовољних докумената, он га прибави у другом, па потом оном Консулату што га је одбио пошаље писмо и изгрди и Краља и државу и све нас. Војску нико не служи. За последње две године овом надлештву се јавио један младић, и тај туберкулозан, те је комисијски на лицу места ослобођен. Зато се и јавио. По осталим представништвима вероватно да није много боље, што би значило да у Сједињеним Државама има данас на хиљаде наших војних бегунаца. Ко су они, — нико не зна. А ми им свима подједнако излазимо на сусрет: примамо их као добре родољубе, штитимо њине интересе, дајемо им путне исправе, указујемо им сваку помоћ коју можемо. Уопште, начинили смо од њих неку врсту особитих грађана: сва права а никакве дужности. Видећи колико им важности ми придајемо, они су је себи придали још више и, као што је природно у таквим случајевима, прешли сваку меру. Тако неколико угледнијих људи овдашње колоније — келнери по професији — и данас се осећају дубоко увређени што пре неку годину Влада није хтела ни да одговори на телеграм којим су јој они излагали своје гледиште о уређењу овдашњег Консулата.

Треба затим признати да се и о оваквој нашој администрацији не може с нарочитом похвалом говорити: прође по две године да један акт отиде у домовину и врати се, а за то време неки сиромашак умре чекајући своје наслеђе. Крах Уједињене Банке и Земљорадничке Банке, која је имала за собом моралну гаранцију Државне Банке и у којој су били многи виђени људи, изазвао је код свих емиграната,

чији су интереси тиме оштећени, дивљачку мржњу против наше државе и свих нас. Они о томе говоре као о обичном разбојништву, и не помаже ништа објашњавати им, јер су погођени тамо где су најосетљивији: у своју, доиста мучно стечену уштеђевину. Има и још једна ствар: скупљање прилога. Од после рата стално из домовине неко богоради код емиграната и скупља прилоге: или освећују неку цркву, или дижу споменик, или Соколи уређују неке жупе, или шта било. Ту се обично скупи неколико стотина, ретко хиљада, долара, и државна представништва, сем случајева народне несреће као што је последња поплава, не би требало да узимају никаква учешћа у томе. Нац народ је сиромашан, али не у тој мери да и његова држава треба да пружи руку емигрантима за милостињу. Све то кад се скупи чини да им не импонујемо много.

Ван сумње да ми сви овде радимо како најбоље знамо и умемо, али би било време да се почне радити у једном правцу и по неком плану. Требало би, бар у основним линијама, одредити какву политику треба водити према емигрантима. Пре свега, треба бити начисто ко су они и шта значе. Код нас се једнако говори о стотинама хиљада емиграната и њиним милионима. Међутим није питање броја већ вредности; другим речима, какав капитал — садањи или будући — они представљају за нашу државу.

Прво, у политичком погледу. Као политичка моћ они не постоје. Што ће рећи да, ако би сутра било потребно да се у ма ком погледу и ма у најмањој мери осети наш утицај у Америци, сви заједно они не би могли повући собом ни једног сенатора, ни једног народног посланика и ни једног општинског представника. Никаква изгледа нема да ће у будућности с којом се рачуна бити друкчије.

Друго, у новчаном погледу. Извесна количина долара улази стално у нашу земљу, у виду помоћи

коју емигранти шаљу својим породицама, издатака које учине као туристи, и заоставштина које оставе после смрти. Колика је она можда би домаће власти могле утврдити; у сваком случају она улази више мање аутоматски, и ми не можемо утицати ни да се повећа ни да се смањи: то је ствар родбинских односа и законских одредаба о наслеђу. На главну пак уштеђевину, која се налази по банкама и потпорним друштвима, апсолутно не треба рачунати. Нешто зато што је један део тога американским законима везан, а највише стога што никаква пропаганда неће приволети наше људе да свој новац, који им је под руком и у земљи где намеравају да остану, улажу у домовинска предузећа. У колико је тога раније било томе је поглавити разлог био спекулирање с динаром, али, после искуства које је страховито рђаво одјекнуло кроз све емигрантске колоније, тешко да ће га више бити. Ни овде нема никаквих знакова да се можемо надати променама у будућности.

Треће, у моралном погледу. То смо видели за време рата. Од пола милиона наших емиграната дошло је неколико хиљада од којих, што је од пресудне важности, готово сви после уласка Америке у рат, кад се није имало куд него у нашу или у американску војску. Томе се у осталом не треба чудити, јер Америка је стопила у себе и јаче народности него што је наша: од оних који остају овде дакле не треба се надати ничему.

С тим треба бити начисто. При свем том они би могли да значе за нас велику добит. Наша земља нема много извежбаних радника као што су они, а огроман је број њих који би желели да се врате. Сви имају уштеђевине, и то често врло велике, али, ма како да су богати, они осећају — реч је о првој генерацији — да су без своје средине, јер су увек туђини у овој земљи и на дну. Кад се има на уму с колике висине данашњи Американац гледа на свакога ко није рођен овде, и кад се зна да су

имиграциони закони најпре уперени, од свих европских, против словенске расе, као нежељене, то онда изгледа вероватно да ће у будућности положај нашег емигранта бити све тежи. Без обзира на све то у осталом, ми ту имамо један велики резервоар и у људству и у новцу из кога би наша држава могла стално да црпе. Сиromaшни наши грађани који би одлазили на страну о свом трошку враћали би нам се обогачени и знањем и новцем. Има људи с десет, педесет, сто хиљада долара, којима је највећа жеља да се врате у домовину, али би требало од наше стране да дође покрет у том правцу, јер сами собом, не знајући људе ни прилике, они неће доћи да кушају срећу без потребе. На нама је, ако налазимо да су нам од користи, да их привучемо. У том случају, у земљи би требало образовати неку врсту организације која би, од разних комора, прикупљала и давала обавештења емигрантима који долазе у домовину ради посете, где би и како би могли упослити било свој рад било свој капитал, под којим погодбама и с којим изгледима.

Другим речима, имали бисмо емигрантско питање да претворимо у имигрантско и, као све државе које траже усељенике, да развијемо пропаганду у том правцу, не само беседом него делом. Овде пак у том погледу могло би се радити: имати неколико листова — али листова који се читају — под нашом контролом ради ширења идеја, растурати бесплатно популарне књиге и слати повремено какву позоришну или певачку трупу; у опште радити, познатим средствима, на јачању народног духа. Све то под претпоставком да намеравамо да их привучемо натраг. Иначе, трошити било време било новац на јачање народног духа код оних који остају овде и који ће, ако не у првој — у другој генерацији безусловно, бити американизовани, било би сува штета.

(Сан Франциско, 1929)

ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА

ВИЗИЈА*

Друговима палим поред мене
на Круји и коти 119.

Према бескрвним лицима, која вире из низа покривача поређаних на галерији санаториума стоји Мон Блан, Јужни Зуб и Зелена Игла.

На првом спрату болничке палате, усамљена у простору, та тераса с балконом од изрецканог дрвета, заштићена једном верандом, надвишава свет.

Покривачи од танке вуне — црвени, зелени, хавана или бели — из којих се помаљају истањене главе са светлим очима, мирни су. На љубљајућим столицама влада тишина. Неко се закашљао. Потом, не чује се више ништа до, с времена на време, шуштање страна једне књиге, које неко обрће с равномерним прекидима, или шапат једног питања и једног дискретног одговора, од суседа суседу, или каткад на огради, лепезасти шум неке дрске свраке измакле из јатâ која, у прозрачној бескрајности, праве ниске црних бисерних зрна.

Ђутање је закон. Уосталом они који су, богати и независни, дошли овде са свих крајева света, погођени истом несрећом, изгубили су навику говора. Они су повучени у себе, и мисле на свој живот и на своју смрт.

Једна служавка се појављује на галерији; корача тихо и обучена је у бело. Доноси новине, дели их.

* Једини одломак који је нађен.

— Свршено, рече онај који је први развио своје новине, рат је објављен.

Ма како очекивана, вест као да засену све, јер присутни осетише њену безмерност.

Ови интелегентни и културни људи, израђени муком и размишљањем, одвојени од ствари и готово од живота, исто толико удаљени од осталог људског рода као да су већ потомство, гледају у даљину, преда се, ка неразумљивој земљи живих и лудих.

— Аустрија чини злочин, рече Аустријанац.

— Треба да победи Француска, рече Енглец.

— Надам се да ће Немачка бити побеђена, рече Немац.

Они се поново наместише под покриваче, на јастук, лицем ка врховима и небу. Али, упркос бистрини простора, тишина је пуна донесеног открића.

— Рат!

Неколицина тих што ту леже прекидају тишину, и понављају полугласно ову реч, и размишљају да је то највећи догађај модерног времена и можда свих времена.

И чак и на ведром пределу у који они укочено гледају, ова вест ствара као нека нејасна и мрачна привиђења.

Мирне површине долине, украшене селима ружичастим као руже и пашњацима кадиџастим, величанствене мрље планина, црна чипка јелâ и бела чипка вечитих снеговâ, пуне се људским кретањем.

Множине гамижу у одвојеним масама. На пољима, талас за таласом, јуриши се простиру, па се укоче; куће су пробуржене као људи, и вароши као сеоске куће претворене су у издробљене беле масе, — товари мртваца и страшних рањеника, као пали с неба на земљу, мењају облик долина.

Види се како сваки народ, чија је ивица изгрижена покољима, чупа непрекидно из свога срца нове војнике пуне снаге и пуне крви; види се како теку те живе притоке реке смрти.

На Северу, на Југу, на Западу, свуда су битке, са свих страна. Ма у ком правцу простора да се човек окрене — нема ниједног на чијем крају не би био рат.

Један од ових бледих и видовитих људи, налактивши се, набраја и броји садашње и будуће зараћене: тридесет милиона војника. Један други промуца, с очима пуним покоља:

— Две војске које се туку, то је једна велика војска која врши самоубиство.

— Није требало, рече дубок и шупаљ глас првог у реду.

Али један други рече:

— То Француска Револуција почиње поново.

— Тешко престолима!, објави шапат другог.

Трећи додаде:

— Ово је можда последњи рат.

Тишина једно време, а после неколика чела, убледела од отужне ноћне трагедије и знојава од несанице, затресоме се.

— Зауставити ратове! Зар је то могућно? Зауставити ратове! Рана света је незалечива.

Неко се закашља. Потом огроман мир на сунцу раскошних ливада, где благо светле углачане краве, и црна дрвета и зелена поља и плаве долине, потапају ту визију, гасе одблесак огња у коме букти и кр'а се стари свет. Бескрајна тишина застире жагор, мржње и патње црног људског мравињака. Говорници се поново, један по један, повлаче у себе, презаузети тајном својих плућа, спасењем својих тела.

Али када се вече спремао да дође у долину, олуја изби на масиву Мон Блана.

Изражење је забрањено у то опасно вече, кад се осећа како потоњи таласи ветра допиру до под

пространу веранду, до у пристаниште где су се склонили

Ови тешки рањеници, које дуби једна огромна унутрашња рана, посматрају тај метеж елемената: гледају како на планини прште громови, дижући облаке хоризонталне као море и бацајући свакад у сумрак по стуб ватре и по стуб паре, и крећу своја бледа лица с огуљеним образима за орловима који круже у небу и гледају земљу озго, кроз колуте магле.

— Зауставити ратове, веле. Зауставити олује!

Али ти посматрачи на прагу света, опрани од страсти, ослобођени од освештаних страначких идеја, од заслепљености, од стеге традиција, осећају нејасно простоту ствари и могућности које зјапе.

Онај што је на крају реда узвикну:

— Доле се види како нешто миче.

— Да . . . као живо нешто.

— Биљке . . .

— Људи . . .

И при кобним одсевима олује, испод црних разбарушених облака, истегнутих и развијених по земљи као зли дуси, изгледа им да виде како се растире једна велика оловно сива равница.

У њиној визији, неке прилике излазе из равнице, начињене од блата и воде, и припијају се грчевито за површину земљину, заћорављене и убрљане блатом, као чудовишни бродоломници. Равница, која цури, сва изрезана дугим паралелним каналима, издубљена рупама воде, огромна је, и мноштво је ових бродоломника што кушају да се ишчупају из њене земље. Али тридесет милиона робова бачених једни на друге, у рат блата злочином и заблудом, дижу своја људска лица у којима најзад клија једна воља. Будућност је у рукама робова, и види се јасно да ће се стари свет изменити савезом који ће једног дана сазидати између себе они чији су број и беда бескрајни.

О ФЕНЕЛОНУ

(ПО ПРЕДАВАЊУ ЖИЛА ЛЕМЕТРА)

7-IV-1910.
Montmorency

Драги оцо,

Шаљем ти данас Фенелона; пожурно сам се да га свршим, јер ме мрзи да га ваздан одуговлачим. У осталом, сам чланак није ми одузео ни два-три дана; потрошио сам доста времена по библиотекама јер сам морао читати и Леметра и Фенелона, али то сам поготову све свршио још у Паризу.

Молим те, неколико објашњења о чланку. Дакле само онај „предговор“ и „поговор“ су лично моји; цела средина је искључиво Леметрова, и у томе готово нема апсолутно ничега мога сем, разуме се, стила: нисам могао хватати целе његове реченице па их ређати. Сво наглашавам нарочито зато што би се они можда устручавали од појединих одсечних израза и суђења, ако би мислили да су лично моји. Дакле још једном, средина је само препричавање конференција без икаквих мојих дометака. Тако нпр. ја сам поводом оног цитата Госпође Гијон казао да је она генијална; то је чисто Леметров израз, јер, што се мене тиче, мене тај цитат („ја идем не идући“) не подсећа толико на генија колико на ону песму Јубе Ненадовића, *Кузман*:

„Корачам, корачам, кораке не бројим;
Кад пођем ја идем, кад станем ја стојим!“

Што се тиче облика чланка, ја сам мишљења да га је само тако имало смисла и писати. Јер није ствар око тога да се чује моје мишљење о Леметру и Фенелону, него да се са што краћим препричавањем побуди интересовање наше публике. Из тога разлога су и „предговор“ и „поговор“ онако кратки. Могли су бити много пунији, али, право да ти кажем, било ми је непријатно да ја дајем своје званично мишљење о једном Леметру и о једном Фенелону!

Чланак сам писао по својим прибелешкама, али сам, пре неколико дана, нашао у библиотеци штампане неке

конференције Леметрове у једном часопису; одатле сам допунно причање. Чланак се ипак може не допасти, и ја бих те молио да никако он не буде наметнут. Ако налазе што сувишно и непотребно, може се избрисати; али молим те, да се ништа не допуњује и не поправља. Далеко од тога да мислим да се нема шта ни допунити ни поправљати, него просто не бих желео да потпишем једну ствар која није искључиво моја.

Ако би то изишло као неко „Писмо“ или „Допис из Париза“, можеш додати при дну: Париз 16 април 1910.

ДЕСЕТ КОНФЕРЕНЦИЈА ЖИЛА ЛЕМЕТРА

МЛАДОСТ. ФЕНЕЛОН И БОСИЕ. ПРВИ СПИСИ. — ФЕНЕЛОН, ДИРЕКТОР „НОВИХ КАТОЛИЧКИЊА“. — ФЕНЕЛОН МИСИОНАР. — ФЕНЕЛОН, ВАСПИТАТЕЉ ХЕРЦОГА ОД БУРГОЊЕ. — ТЕЛЕМАК. — ГОСПОЂА ГИЈОН. — ФЕНЕЛОН И ГОСПОЂА ГИЈОН. — АФЕРА КВИЕТИЗМА. — ДУХОВНА ПИСМА. ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ. — КРАЈ ЈЕДНОГ СНА. ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ. ЗАКЉУЧАК.

Рођен 1853 године у једном малом месту јужно од Париза, васпитан у једном семинару и затим у лицеју Шарлмањ и Нормалној Школи, 1875 професор реторике у Хавру, 1880 писац једне мале и симпатичне збирке песама, 1884 професор књижевности на факултету Гренобла, затим, оставивши катедру, критичар у *Journal des Débats*, романијер и драмски писац, најзад политичар — Жил Леметр заузима данас једно од најважнијих места у француској књижевности. С лакоћом једног финог и високо интелегентног духа, с искреношћу и уверењем, са ретком непристрасношћу и са интересовањем за све што је племенито и лепо, он ће, пролазећи кроз живот, и више као забављајући се, бележити своје импресије у једном интимном, живом и примамљивом стилу. У његовим драмама не решавају се тешки проблеми, у њима нема ни нарочите технике, али има једна фина опсервација и има моралне идеје; у његовим критичким студијама

нема ни звучне реторике Тенове, ни ауторитативности Бринтиерове, али су писане јасно, с толеранцијом, с одмереношћу и с изванредном проницљивошћу. И чак и његове младићске песме, ако не представљају никакву нарочиту добит за француску књижевност, ипак привлаче баш својом простотом и неусиљеношћу:

J'ignore le son de sa voix,
Lorsque sa mère la promène,
Je la rencontre une ou deux fois,
Deux fois au plus chaque semaine.

У младости не баш велики пријатељ класика, уживајући у „узнемиреној и суптилној“ литератури друге половине XIX века, њега данас све више привлаче они велики, супериорни духови који се сваким даном све више удаљују од нас, све више славе и — све мање читају. После Жан-Жака Русо-а и Расина долази, ове године, студија о Фенелону.

То је у једној малој сали на булевару Сен Жермен у Паризу, сали која је већ постала историјском са својих конференција, где је Леметр пре неколико дана завршио своје конференције о опату Фенелону, можда највећој и најинтересантнијој фигури XVII века. Пошто је са стрпљењем и интересовањем, прелистао огромну литературу, приватна писма, документа — једном речи, све што је иоле могло допринети расветљавању тога мистичног духа какав је био Фенелон — он нам, следујући му кроз цео живот корак по корак, износи у широким потезима његову слику, и као човека и политичара, и као мистика и свештеника, и као философа и васпитатеља, и као литератора и аристократе. Жил Леметр располаже изванредном и импресивном дикцијом и, слушајући њега кад говори својим интимним и пријатним тоном, мало погурен за катедром, увек са гестовима и често с једном благом иронијом и духовитошћу, човек осећа пред собом оживљено цело то Фенелово доба, његове борбе и његове теорије. И, ма колико те

конференције изгубиле тиме, ја ћу се потрудити да што краће, предам макар и слаб и непотпун утисак.

*

После кратког увода у коме ће нам напоменути како су, за њега, Жан-Жак Русо, Фенелон и Шатобријан сачињавали увек као неку засебну династију, „династију сањалачких, узнемирених и изналазачких духова.“ Леметр почиње првим годинама Фенелоновим. Тринаесто дете графа од Ламот-Фенелона, Фенелон* је прво васпитање добио у очевој многобројној породици, и сиромашној кући; у дванаестој години је на Универзитету у Каору, затим у Паризу, у колежу Ди Плеси и у семинару Сен-Силпис, одакле у двадесет трећој години излази као свештеник. Каква је жена била његова мајка, какве су му биле сестре, какви другови и учитељи — то су све питања без одговора; ипак се још тада, из његових писама даде видети у њега нека кокетерија и самоуверење, амбиција, и онај подсмешљиви и гипки дух једнога јужњака: Фенелон је тада, једно за другим, „сањалица и весео, врло допадљив и врло амбициозан.“ Још из раније нераздвојни пријатељ Босие-а, Фенелон ће ускоро имати прилике да изложи своје филозофске погледе поводом једне интересантне књижице Малбраншове (*Traité de la Nature et de la Grâce*. 1680) коју ће му Босие, тада епископ у Мо-у, послати на оцену. Тако је написао *Оповргнуће система Малбраншова* где Фенелон износи, са њему својственом виртуозношћу у дијалектици, насупрот рационалистичком — мистично схватање света. И Фенелон је у исто време сјајан проповедник, у чијим је беседама пуно снажних и узбудљивих речи, али у којима већ наилазимо на стил „осетљивих“ људи XVIII века, стил романа опата Прево-а и *Јулије Жан-Жак Русо-а*.

* Франсоа де Салињак де Ламот-Фенелон, рођен 1651 у дворцу Фенелон, умро 1715 у Камбре-у.

Године 1678 Фенелон је постављен за директора „Нових Католичкиња“; тада му је било двадесет и седам година. У Паризу је у то време било више таквих кућа за „преобраћање протестаната“ у које су затварали сирочад протестантских породица, децу и жене свију сталежа, чак и муслимане, — једном речи, све оне које је требало, милом или силом, преобратити у католике. У кући „Нових Католичкиња“ било је тада „сто двадесет и пет жена: седамдесет и осам из племићских породица и велики број из богате буржоазије. Двадесет и пет од њих побеђене су дугим и строгим затвором, шеснаест су послате у друге манастире, деветнаест је Фенелон затворио у тврђаве, а три су прогнате из Краљевине.“ То су податци из једне Дуанове књиге у којој он назива Фенелона, сваљујући сву кривицу на њега, „целатом, лицемером и Тартифом и горим од алгвазила!“ Међутим Фенелон се никада није мешао у администрацију а, сем тога, његово посве племићско васпитање, његова рафинирана куртоазија, поштовање према женама и његова природна благост, довољно га бране од тих фанатичких напада. — Али оно што је сада интересантно, то је: како је Фенелон њих преобраћао, каквим тоном, стилем и доказима? О томе нам његова беседа о „Религиозном завету једне ново преобраћене“ пружа сјајан пример. Реч је о једној младој и богатој девојци из племићске породице; лепа, интелигентна, образована, она је уживала у слободи своје душе, у испитивању и суђењу свега што јој је нејасно и загонетно. И ту младу и охолу протестанткињу Фенелон је преобратио не само у католичкињу, него и у калуђерицу; он је сам руководио церемонијом њеног заветовања, и тада, у једној узвишеној беседи, он износи начин на који ју је задобио. Најпре фини психолошки портрет њен:

„... Младо створење, поласкано и заслепљено вишом властитом светлошћу... По тим невиним играма детињства већ се развија једна кобна

озбиљност, један слаб разум који мисли да је јак, једна предрасуда коју ништа не зауставља...

И тек тада у том њеном „интелектуализму“, Фенелон налази почетак протестантизма: јер јерес, то је понос. А лек томе је Свето Писмо, али оно пружа истину само скрушенима... а протестанти нису скрушени... Свето Писмо је мач са два сечива; оно расипа светлост али и таму:

„О књиге неприступна поносу мудраца овога века! Ја видим хришћане који, као јевреји... читају вам увек с тамом у срцу. Они непрестано говоре: Свето Писмо! Свето Писмо! Свето Писмо! као што су јевреји говорили: Храм! Храм! Храм! Али дух Светога Писма, који једном може оживети, и који је обречен само телу цркве, напустио их је кад су они њега напустили, и слово их убија.“

И Фенелон наставља, причајући о отпорима лепе хугеноткиње и као гледајући је поново пред собом: „Ви сте слушали, не да бисте испитивали, него да бисте одговорили. Немарно ћутање, или презрив осмех, или фини одговор одбијао је разлоге чију снагу ви још нисте осећали.“ С упорношћу и стрпљењем он улива у њену душу, кап по кап, скромност, скрушеност и љубав: потребно је једно велико узбуђење које ће доћи само од себе и у које ће се душа слити и изгубити... Ево тако је Фенелон вршио своју улогу, с колико нежности и љубави, и с колико је познавања људске душе умео да савлада поносито јогунство тих младих жена.

Долази ревокација Нантског едикта 1685. По целој земљи војска и католички мисионари „преобраћају“ протестанте: Бурдалу је у Монпелие-у, Флесие у Бретањи, Фенелон у Онису и Сентонжу; мисионарство је у целом Паризу у великој моди. Фенелон почиње у Марену, и једно његово писмо госпођи од Бовилие-а сведочи о великом успеху: он је, бесумње, умео наћи дирљиве акценте... Али већ после три недеље снови се разбијају, и он с

разочарањем пише како је нашао у свима духовима „једну неочекивану приврженост ка јереси.“ И протестанти, који иначе нису били ни мало херојског духа, збиља су попустили само из страха: у ствари, они нису били ни најмање расположени за „преобраћање.“ Фенелон је то брзо видео, као и све остало зло: издржавање војске је упропашћавало народ, трговина је била укочена, богаташи беже из земље. И, поред свега разочарања, он је ипак чинио све што је могао, не устручавајући се при том да своје свештеничке скрупуле често жртвује дипломатским и реалнијим средствима. Једно његово писмо Сењеле-у:

„Док ми употребљавамо благост и милосрђе у поучавању, важно је, ако се не варам, да нас људи од ауторитета подржавају, да би народ боље осетио срећу благог поучавања. (Разуме се да све то треба да буде иницијативом власти и „без знања“ мисионара!)... Једна посета коју ми је он (интендант Арну) учинио у Марену створила је чуда; он је најзад повукао са собом и најупорније духове. *Од тога времена*, нашли смо људе много марљивије и много *кроткије*.“

Затим предлаже растурање лажних протестантских брошура, и саветује Сењеле-у забрањивање ново преобраћеним да походе затворенике; организује скупове на којима је и протестантима дата реч. На једном од тих скупова, како је неки протестант, кога Фенелон назива лудаком, „хтео слободно да говори — натерали су га најпре да ћути.“ Кад је после два дана опет дошао, Фенелон „му нареди благо да изађе“ и — грађанска власт стави „лудака“ у затвор. Најзад, Фенелон мисли да не би било рђаво ни подмићивање: требало би дати тајно издржавање појединим шефовима странке који су преобраћени, јер „преко њих би се могло дознати много важних ствари.“ То је тајно; јавно — Фенелон моли милост за протестанте, посредује између њих

и војника, прилаже милостиње њиној Конзисторији итд. Оно што га јако једи, то је месно свештенство; епископ од Сента му је „сувише мек и врло лаковеран,“ маренски свештеник је „стар и мало луд,“ други опет немају „нимало говорничког дара,“ а маренске језуите — то су „четири гвоздене главе“ које не умеју ни о чем другом да говоре до о тамници, паклу и ђаволу.

„Јер не тиче се толико суштине препирака колико навике у којој је народ остарео вршећи спољашњи део једног извесног обреда, и поверења које он има у својим проповедницима. Треба неосетно пресадити ту навик у и то поверење у католичке пасторе: на тај начин духови ће се променити готово и не приметивши то.“

Непрестано у тој грозничавој активности, у тражењу најразличитијих средстава, у очекивању сјајних резултата који никако не долазе — Фенелон се најзад умара и почиње му бивати досадно. Био је, усталом, већ и болестан, и у јулу 1686 године добио је одсуство. После годину дана долазио је још једанпут у Ла Рошел и, видећи неуспех мисионара које је тамо оставио, вратио се одмах. Ипак треба признати да је он извршио своју тешку мисију с искреношћу и човечношћу једног апостола, с финоћом једног дипломате и с енергијом вештог администратора: у Паризу све то није остало незапажено, и о њему се већ говори као о претенденту на епископску столицу у Поатије-у или Ла Рошелу. Фенелон је при свем том остао директор „Нових Католичкиња,“ због неких интрига, како мисле неки, или, што је много вероватније, од своје добре воље. Он је врло добро разумевао интересе свога доброг имена, а да би примио на себе те неблагодарне дужности...

Прво што је учинио по повратку у Париз, то је штампање (1687) своје расправе *О васпитању девојака*, писане још раније за Херцогинју од Бовилие-а. Треба познавати педагогију оног

времена,* па умети ценити ту малу књижицу, писану у једном флуидном и простом стилу — управо онаквом какав ће бити доцније Волтеров. Један велики принцип влада у њој: треба помагати природу и следовати јој и задовољити се тиме. Дете треба најпре да се физички развије, па га тек онда треба почети учити, али благо, да оно готово и не примети; не треба га никад лагати, пустити га да се игра, уносити учење у игру и представљати му врлину у пријатном изгледу; казна да је што лакша, али тако да што више дирне у стид и грижу савести; што мање званичних лекција, а да би деци омилело читање, треба им причати занимљива места из појединих књига.

„Чувајте се добро да претите деци тиме што ћете их натерати да уче, или подвргнути каквом правилу. Што мање правила, а када се неки пут не

* Ево неколико интересантних одељака које наводи Леметр из једне књиге штампаде 1542: „Млада девојка сме се играти само у присуству своје мајке или друге које старије жене, и никад с мушкарцима. Учиће да шије, тка и кува: јер је Тарквин нашао Лукрецију како преде вуну, јер је Пенелопа ткала покров двадесет година итд. Млада девојка читаће животе светаца и светица, Живот Отаца у пустињи, Утеху Бојецијеву и друге спасоносне списе. Затим саветовање девичанства: јер, најпре, и Бог је хтео да има мајку девицу; затим, Цибела, Диана и Минерва су девице, такође девет Муза, исто тако десет Сибила, — и, међу животињама, женка једнорог! Млада девојка ће пити само воду, или са мало вина; уздржавајући се од гачина и сосова; јешће само лака меса, и то ретко и у малој количини, и храниће се поглавито — супом! Постоља ће јој бити тврда, а сан одмерен и не дуг. Никад да не буде залудна: јер Овидије, причајући злочиначку љубав Егистову и како је он убио Агамемнона, не даје друга разлога, сем ако не то што је Егист био лен и без занимања. Млада девојка неће се белити, неће носити наките, неће се мирисати, и носиће одело само од једноставне чоје, као што их је носила Света Девица. Избегаваће разговоре у четири ока чак и с најближим рођацима, братом или ујаком: „јер Амон напастова своју сестру Тамар, и Камнус своју сестру Библис.“ Неће играти никад, јер при игрању се стварају мале љубави, а љубав је нешто најкобније на свету. Итд., итд.

могу избећи, треба их привићи благо, и не дајући им то име!“

Све мисли које ћемо наћи — осамдесет година доцније — у првом делу *Емила* Жан-Жаковог. Обележје Фенелона је слабије од обележја осталих класика баш зато, што он често мисли као и ми; Фенелон спрема жене, мајке, домаћице, у исто време љубазне и озбиљне; оно што је увек остало идеал жене.

Наименовање његово, 1689 год., за васпитатеља херцога од Бургоње дочекано је с општим одобравањем. Херцег од Бургоње ће можда бити владар једног дана; бити његов васпитатељ — значи освојити за себе будућност и, насупрот мишљењу доброг Босие-а, ми имамо оправданих разлога да верујемо да то није дошло „без знања“ Фенелонова. Тронсон, директор Сен-Силписа, који је врло добро познавао Фенелона и можда једини кога Фенелон неће никад преварити, пише му у једном писму које је читаво мало ремек дело психологије:

„Ваши пријатељи ће вас тешити без сумње да нисте ви сами тражили то звање... али не треба се сувише ослањати на то; човек има често више удела у своме уздизању него што мисли... Човек не тражи увек с обичном ужурбанашћу средства да се уздигне: али не пропушта често да вешто уклони препреке.“

Фенелон је писао за свога ученика* најпре мале приче с моралним поукама у којима се прича нпр. о ружним и маторим краљицама — да би принц видео како су и краљеви мешени од исте смесе од

* Говорећи о херцегу од Бургоње како је био „страшан... суров... необуздан, заслепљен свима страстима... љубитељ жена, вина, лова... тврдоглав... свиреп у исмевању итд.“, Сен-Симон наставља: „И из тога понора изашао је принц љубазан, благ, човечан, умерен, стрпљив, скроман итд. Има нешто што буну овде. Херцег од Бургоње, такав каквог нам слика најпре Сен-Симон („Љубитељ жена, лова... заслепљен свима страстима“) морао би бити бар младић од осамнаест

које и остали људи; читав низ басана у којима се одвраћа од лажи, ласкања, поноса итд.; најзад мале митолошке приче о животу принчевâ. И у свему томе нема никакве притворне пристојности старих морализатора: Фенелон се неће нимало плашити да младом принцу износи пред очи женску лепоту, невине љубави итд. Кад је херцегу било од прилике петнаест година Фенелон је писао *Диалоге мртвих*. То је још једнако само један нов начин васпитања у коме мртви, ослобођени од земаљских таштина, суде о животу. Има ту и диалога између *Ахила* и *Кирона*, *Сократа* и *Конфучија*, *Цезара* и *Александра*, — често безначајних и писаних у журби, често духовитих, живописних, пуних слободних мисли и неки пут једнога бруталнога хумора.

*

„... Вратите се у Итаку, рече Брилис, отаџбина вепра је свуда онде где има жира. Идите, владајте, видите поново Пенелопу, казните њене љубавнике; што се тиче мене, моја Пенелопа је она крмача ту близу. Многи краљеви у позлаћеним палатама не могу достићи моју срећу; називају их ленштинама и недостојним престола кад хоће да владају као ја, не узнемирујући се много и не мучећи људски род. Ја закључујем да више вреди бити вепар него херој.

година; значи да су првих десетак година васпитавања (херцегу је било седам година кад му је Фенелон постављен за васпитатеља) остале безуспешне и да је све то чудновато преобраћање извршено тек после њиног растанка, утицајем Фенелоновим из далека: могућно, али мало вероватно. И много је природније створити себи ту слику из једног одломка који је Фенелон писао за херцега, али по свој прилици и мислећи на њега: то је једна богата природа, искрена и наивна, необуздана, али ипак нимало рђава... Што се тиче уређења коме је био подвргнут херцег (и његова два брата), о томе имамо тачних података. Храна што простија и што више телесна вежбања. Четири часа дневно учења, али „никако ни латинских ни француских стихова — јер је смешно кад принц хоће да важи као песник“; свега три ствари потребно је да један принц познаје из основе: историју, политику и управљање војском.

Ја више волим да сам само дебео и велики вепар, задовољан својом прљавштином, него човек слаб, лак, злобан, варалица и неправичан.“

Што се тиче политике, владари морају бити врло поштени и не смеју чинити неправедна освојења; идеал — то су прости обичаји и пријатељство грађана.

Можда најоригиналније дело које је Фенелон написао, то су *Духовна писма* и *Упутство милосрђа* које би се могло упоредо ставити с *Имитацијом Исусу Христу* и *Размишљањима* Босиеовим. Његова *Обавештења и упутства*, то су духовна писма која је он писао, за време конференције у Исиу, Госпођи Ментнон и Госпођи Мезонфор.

У исто време када и *Диалоге мртвих* око 1693 и 1694 године, Фенелон је писао и *Телемака*, историју авантура сина Улисова; то је уједно и нека врста епског романа и политички памфлет, расправа о идеалном управљању и педагошко дело. Вредност *Телемака* није свакако ни у његовој мекој и сладуњавој фразеологији без боје, ни у оним навним описима начињеним од извешталих речи,* али је у извесним размишљањима, неким портретима, и у ретком познавању људи. Треба разумети његов историјски значај; треба нарочито запазити ко је писао тај роман, за кога и против кога: свештеник, за дофена, против краља. И поред стотину опазака, поред одличних портрета, има ту нарочито онога што бисмо могли назвати „психологијом краљева.“

* Ево нпр. како он описује једну борбу Телемака с лавом: „Трипут га оборих, и он се трипут поново диже; урлао је тако да су се све шуме тресле. Па најзад ја га угуших рукама.“ Или један пејзаж: „Видела се једна река где су се образовала острвца оивичена увелим липама и високим тополама које су узносиле своје поносите круне до под облаке.“ Готово је немогућно, како духовито примећује Леметр, описати на слабији начин тополе: „високе тополе,“ само за себе, било би изразитије!

„Краљеви хоће да увек имају право. Да би загладили једну погрешку, они ће их начинити још стотину. Множина људи који опкољавају владаре узрок је што нема ни једнога који би учинио на њих дубок утисак; они виде само оно што је око њих и што им ласка; све остало убрзо ишчезава.“

Па чак и посматрајући *Телемака* као чисто литерарно дело, ипак има неких одељака — нпр. историја о Филоктету, силазак Телемака у пакао — које остају и интересантне и лепе. И, као и раније, Фенелон се нимало не устручава од описивања жена и љубави, често у „врло насмејаним сликама,“ — што је све мали принц од Бургоње морао са задовољством читати. — Што се тиче политичке утопије у *Телемаку*, основне максиме, „хуманитарне максиме“ XVIII века, све су у X књизи где Ментор уређује *Салент*. Сви људи су браћа, и сви народи такође; краљ је створен за поданике, а не поданици за краља; рат је највеће зло, а свако освајање је неправично. Ментор проглашава слободу трговине, кажњава банкроте, уређује храну и намештај, све чак до и величине кућа. Сликарство и скулптура имају да служе само за украсе храмова и гробова; од занатлија, „чији занати служе само кварењу нарави,“ начиниће се земљорадници; децу ће васпитавати држава итд. — Једна „философска прича,“ сан једне наивне душе чији нас оптимизам и идиличност неће зачудити, ако имамо на уму да је све то писано за једнога младог и доста грубог принца коме је требало улили нежности.

Фенелон је сада један од најзнаменитијих људи у Француској; уз њега је најугледнија и најмоћнија дворска партија, и 1695 год. краљ га поставља за архиепископа у Камбре-у. Али, за то време улази у његов живот једна чудновата и мистична жена чији ће живот од сада бити тесно везан с његовим и која ће уништити целу његову будућност. То је једна висока племићка XVII века, богата, лепа, и при свем том несрећна; чији је цео живот, проведен

од париских салона па све до манастирских затвора, пун мистичних љубави, трзавица и мучења; коју су обожавали и прогањали, сматрали је за светицу и јеретика, а о којој је Лудвик XIV просто говорио да је „најлуђа жена у његовој краљевини“; жена која је мислила за себе да је „камен темељац нове цркве“, „обречена Исусу Христу“, „трудна Апокалипсом“, и која је оставила за собом четрдесет свезака, пишући често као у неком заносу, „да се с муком преписивало за четири дана оно што је она написала за једну ноћ.“ И при свем том жена која је морала имати генија и чије су речи неки пут звониле као грозничаве проповеди каквог егзалтираног брамина:

„Ја идем не идући, не гледајући, и не знајући куда идем, ја нећу ни да идем ни да се зауставим. Воља и инстинкти су ишчезли... Ја немам ни поверења, ни неповерења, најзад, ничега, ничега, ничега... Ја не осећам потребу ни за чим. Смрт, живот, све је једно исто. Вечност, време; све је вечност, све је Бог. Бог је љубав, и љубав је Бог, и све је у Богу и за Бога. Ја нећу да вас варам или да вас не варам. То је Божје да вам расветли ум и да вам улије одвратност или наклоност према овом ништавилу (какво сам ја). — То је празна светиља: у њој се може буктиња запалити. То је можда лажан брилиант који може одвести у пропаст. Ја не знам ништа. Бог зна. То није мој посао.“

То је Госпођа Гијон.* Удата у младости за човека кога није волела, страсна, поносита и узнемирена, — њој је била потребна нека велика, огромна љубав, која ће је сву апсорбовати: она ју је нашла у љубави према Богу. Пипајући и тражећи у почетку, она најзад, случајем или „неком тајном силом“, долази до „истине.“ На причање о њеним тешкоћама при молитви, један калуђер јој је одговорио: „То је зато, госпођо, што тражите с поља оно што имате

* Јованка-Марија Бувниер де ла Мот-Гијон, рођена 1648, умрла 1717 године.

унутра. Навикните се да тражите Бога у свом срцу, и наћи ћете га.“ И то је био као „удар стреле“ за њу!

„Ништа ми од тада није било лакше него молити се; часови су ми пролазили као минути и ја нисам могла да се једнако не молим; љубав ми није остављала ни тренут одмора... Моја молитва је, од тога тренутка, без икаквог облика, представе и слике: ништа се није дешавало у мојој глави... То је била молитва вере која је искључивала сваку јасну мисао, јер ја нисам имала никакав појам о Исусу Христу и његовим божанским атрибутима... Ја нисам мислила никако на себе волећи га (Бога). Ја сам га волела и сагоревала сам од ватре зато што сам га волела... али волећи га, ја нисам имала никакве друге побуде до њега самог.“

И у томе је већ цео квиетизам.* Затим долази њено познанство с Пер ла Комбом, једним финим калуђером, и њина одисеја: од Жекса до Тонона, од Женеве до Турина, од Гренобла до Марсеља, од Версаја до Дижона — свуда у почетку, задобивајући нове приврженике („јер су они имали изглед светаца, а њина наука била је опојна као какав рђав роман, нарочито за жене“), и свуда, на крају крајева, прогањани. После повратка у Париз били су обоје затворени: Пер ла Комб је полудео, после једанаест година затвора; Госпођа Гијон је, утицајем својих високих пријатеља, ускоро ослобођена.

Фенелон и Госпођа Гијон су се сусрели: 1689 — каже Фенелон, 1688 — каже Госпођа Гијон. Враћајући се из Бена у Париз у истим колима, она

* Највећа љубав, то је љубав без икаквог интересовања. Бога не треба волети ради спасења своје душе, о њему не треба размишљати, него га треба „посматрати“ у једној укочености свију чула и ума; треба се уништити и слити с њим; дакле индиференција према спасењу. И квиетизам је ишао још и даље — до уништења сваке молитве, и још даље — до индиференције према делима. Госпођа Гијон, у своме *Крайком Ујучијсу*, није била далеко од тих крајњих консеквенца.

му је објашњавала своју доктрину и питала га да ли му то улази у главу. „Улази, одговори опат, и то на велика врата.“ И, како у овом одговору, тако и у целој овој афери, ми никад нећемо моћи тачно прозрети Фенелонове мисли.

Њој је било тада четрдесет, њему тридесет и седам година: од тада почиње њино пријатељство и њина мистична љубав. — Фенелон побожан, деликатан, мистичан и увек слабог здравља, осећао је тада потребу за пријатељством и потпором; у почетку исповедник Госпође Гијон, убрзо се он њој потпуно предаје и исповеда: „Ја сам уверен да Бог вас води, и мене преко вас.“ У својим писмима — они су се тада дописивали готово сваки дан — он јој прича до ситница свој унутарњи живот, своје немире и своје наде у њу и Бога; она му одговара дугим саветима, често нејасним и замршеним, пуним снова и пророчанстава, али које он с дивљењем чита. Она организује читаву војску „Светог Духа“, ред Михаиловаца који ће бити „мали, весели, чили, слаби, детињастии.“ — Фенелон је наименован за генерала: њему је намењено да убије Бару (ђавола). И он се прима и, како изгледа, не налази ту ничега смешног.

Али квиетизму убрзо опаде углед; први заноси су прошли, духови су узнемирени, Госпођа Ментнон и цео Сен-Сир прекидају везе с Госпођом Гијон, Босие с неповерењем гледа како се Фенелон диви „једној жени чији су погледи тако кратки, вредност тако лака, а илузије тако опицљиве.“ Фенелон, међутим, остаје упорно све приврженији својој пријатељици и, да би је спасао, наговара је да поднесе своја дела на оцену Босиеу. Босие осуђује њене заблуде. Госпођа Гијон се покорава, али у исто време, подстицана Фенелоном, тражи поновно суђење. Образује се читава комисија — Босие, Ноај и Тронсон — и доноси, у Иси-у, одлуку о њеним делима коју и Фенелон пристаје да потпише. Изгледа да је цела ствар свршена. Али Босие међутим

пише једну малу књижицу, *Ујутство за начине мољења*, у којој осуђује Госпођу Гијон; дело је још у рукопису предано Фенелону да би га он одобрио. И зато, само због те осуде Госпође Гијон, Фенелон одбади књигу и не дочитавши је и, журећи се, изда пре ње своје *Максима Светих*. Никаквим се побудама, ни поносом, ни уверењем, ни фанатизмом, не да разумети тај његов акт против здравог разума; остаје још једино — љубав.

Објашњење *Максима Светих* о унутрашњем животу* није друго до објашњење одлуке у Иси-у, оних „тридесет и четири предлога која су два прелата поднела публици.“ И у колико је књига рђаво примљена, у толико је Босиеова књига *О молитвама* месец дана доцније, с одушевљењем дочекана. Али Босие није задовољен тиме; место пријатељства сад је дошла мржња и, у друштву с архиепископима Париза и Шартра, он подноси краљу извештај о предлозима Фенелоновим које треба осудити. — Фенелон, међутим, спрема ново издање своје књиге, али не признаје погрешке у првом: 27 априла 1699 он подноси своје дело папи на оцену. 26 јула краљ пише папи да су прелати испитали књигу и нашли за опасну; неколико дана доцније, Фенелон добија наредбу да се врати у своју диоцезу. И Фенелон напушта Версај, да се више

* Има пет љубави којима се може волети Бог: 1) Бог се може волети, не ради њега, него ради добара одвојених од њега и која се надамо добити; Фенелон презире ту љубав. 2) Бог се воли, не ради добара одвојених од њега, него као да је он сам средство и оруђе наше среће; Фенелон презире и ту љубав. 3) Има љубави и кад још преоблађује лични интерес, али помешан с почетком љубави Бога ради њега самог; то је љубав наде. 4) Има љубави и кад у њој има нешто мало личног интереса, али преоблађује незаинтересована љубав; то је љубав милосрђа. 5) Може се најзад волети Бог љубављу која је чисто милосрђе и без и најмањег личног интереса; ми бисмо га волели и онда када он и не би знао да га волимо, и кад би он чак унесређавао оне који га воле. То је савршена љубав.

никад у њ не врати. Све то зато што није хтео да напусти једну жену која је мислила да се Бог може волети и без жеље за напредак, и да се може молити без мишљења.

Међутим, афера у Риму свршила се рђаво по њега. Босие, разгневљен, не штеди увреде: Фенелон је и лицемер, и лажљив, и подао, и „ако га и ударе јако — имаће се због чега кајати.“ Нећак Босиев, један шарлатан, води на вешт начин кампању против Фенелона у Риму, износи нека писма Перла Комба, проналази сумњиве односе између њега и Госпође Гијон итд. Фенелон је најзад исмејан, уништен, и 1699 *Максима Светих* буду папином булом осуђене. Фенелон је мирно примио ударац, можда и с мало театралном позом једног племића, изјавио је у поруци своју потпуну покорност и — није се покорио: „Ја могу, из покорности према папи, да осудим своју књигу као да изражава оно на што ја никада нисам мислио, али не могу да издам своју савест оцрнивши подло себе самог због заблуда на које никад нисам мислио.. Папа је боље разумео моју књигу него ја сам: ја се папи покоравам.“

1711 године долази један изненадан случај: смрт оца херцега од Бургоње. Херцег од Бургоње је престолонаследник и Фенелон ће бити његов први министар: још за једно кратко време он задобија свој негдашњи престиж. Саставши се исте године у Шону с Херцегом од Шевреза, Фенелон је израдио с њим пројекат за реформе: Шонске Таблице. И Фенелон се овога пута, далеко од шимера и утопија у *Телемаку*, показује врло проницљив и врло реалан. У свакој дијецези биће установљене *анкете* — скупштине, на којима ће епископ, господар земље и трећи сталеж решавати о порези; у свакој провинцији, (као реакција претераној монархијској централизацији), биће пак провинцијске скупштине састављене од три сталежа, које ће решавати о

полицији, порези, имањима итд.; најзад *велике скупштине* састављене од три посланика из сваке дијецезе (један епископ, један племић и један од трећег сталежа), које ће се скупљати једном у три године и које ће имати да врше контролу над осталима, да решавају о свима важним питањима, једном речи — да се брину о општем благостању земље. Што се тиче племства, треба испитати који имају праве титуле и давати нове само поводом великих услуга учињених држави; али ће те титуле бити искључиво почасне.

Сан који је Фенелон почео још пре двадесет година, који је испуњавао цео његов живот, његов сан и као племића и Француза и као човека — приводио се крају. То би била сјајна накнада за сва понижења и трпљења: Фенелон је већ гледао свога ученика као краља и себе као првог министра. И тада, на неколико месеца пред победу код Дефона, долази, једно за другим, смрт херцегине и херцега од Бургоње. То је за Фенелона био свршетак свега:

„Ја се не могу одупрети вољи Божјој која нас убија. Он зна да ја трпим; али најзад то је његова рука која удара и ми то заслужујемо. Треба се одвојити од света и себе самога, треба се сав предати намерама Божјим.“

Последње две године, то је полако умирање његовог унутарњег живота. Повучен у Камбре-у, он живи на племенит и узвишен начин. Сваке године држи проповеди за време поста у једној од вароши своје дијецезе; сваке суботе служи мису у катедрали и исповеда; са својих 200.000 ливара издржава у својој кући читаву војску пријатеља и рођака. Са Госпођом Гијон још једнако општи преко једног племића и за време последње болести, која је трајала свега недељу дана, тражио је више пута да му се чита *Друга посланица Свештога Павла Коринћанима*: у њој је било неколико омиљених израза Госпође Гијон. — И тако умирући, он је прелиставао своје успомене, изгнанство, своје

порушене снове и — мистична уживања која је имао поред своје пријатељице.

*

„Ви сте могли видети, у осталом, да су се моја осећања према Фенелону, у току ове непотпуне студије, мењала често до противречности. И ја сам осећам да би ми сада било готово немогућно обухватити га једном формулом.“ То су две реченице с последње Леметрове конференције. Има у њима доста истине, и то нису само учтиве фразе намењене углађеној париској публици. Пишући о Фенелону, Сен-Симон и Бринтијер виде у њему, на првом месту — амбициозног човека, Волтер и д'Аламбер — грађанина и филозофа, Низар — утописту, Фаге — аристократу, Леметр — мистика; једно време чак било је јако у моди гледати у њему најпре литератора, у његовом *Телемаку* — „ремек дело француског стила“ и „најбољу књигу написану на француском језику.“ Овога пута, то је сигурно била заблуда. Али би се ипак у Фенелону могле издвојити три црте које јасније падају у очи: он је био мистик, аристократа и амбициозан. И можда још опет Леметр има право кад, задржавајући обе те особине, гледа у њему најпре мистика; Фенелон је, најзад, целу своју будућност и све своје снове принео на жртву мистицизму.

Многи би данас хтели да виде у Леметру вођу „антидоктринарне школе“ насупрот Бринтијеру; међутим, напротив, баш то одсуство сваке „школе“, та незваничност у њега се допада. И, остављајући на страну све остале врлине његове, има једна која нарочито даје привлачност овим конференцијама: то је непретенциозност. Леметр се задовољава тиме што нам износи сјајну анализу Фенелонова живота, и то је све што је требало очекивати од ових конференција. Пренети се за више од два века у назад, ући у живот тога замршеног и необично компликованог духа, саживети се с њим и на тај

начин тумачити његове мисли и његова дела, — то је био тежак посао, и ова студија о Фенелону неће, без сумње, остати један од најмањих Леметрових успеха. Ни из ње ми нећемо познати јасно и до детаља Фенелона, али смо добили једну рељефну слику, једну живу и сталну импресију: онакву од прилике, каква се нејасно осећа посматрајући онај интересантни портрет Вивианова Фенелона који се чува у Париској Народној Библиотеци, или читајући онај класични опис Сен-Симонов: „Тај прелат је био висок, сув човек, лепо развијен, блед, с великим носом, очима из којих је блесак духа избијао као бујица, и таквом физиономијом каквој ја никада сличне нисам видео, и која се не би могла заборавити кад би је човек и свега једанпут видео... Фенелон је био диван и кокетан као жена: сва његова снага је у том дару и жељи да се допадне.“

(Училић, 1910)

О ЖИВОТУ, О ЛЈУДИМА, О СЕБИ
(ИЗ ПИСАМА, НАРОЧИТО ПОСЛЕ ТРАГИЧНЕ СЕСТРИНЕ
СМРТИ)

Један мислилац у тренутку видовитог надахнућа изрекао је страшну истину: два човека који стоје један према другом и говоре један другом — глуви су и слепи. Јер језик којим говоре мозгови пронађен је, али онај којим би се споразумеле душе још није.

Гужна моја мајка иде кроз живот завезаних очију, јер јој се није смела казати истина. Не видећи пута, она гази преко трња, клеца на сваком кораку и крвави се. Њена бескрајно добра душа пишти од болова али, у мраку, она све дубље гази мученичком стазом која води крсту. Ја гледам ту грозну Голготу и лудим понекад. Дао бих оба ока кад би само она могла да прогледа. Али туђим очима се не гледа...

У животу свакога човека има два таса — срећа и несрећа. Оба су већи или мањи, према човеку. Оба стоје високо, њишу се лево и десно и претежу, час један, час други, до близу земље. Али кад други тас претегне сасвим и звекне кобним гласом о тле, живот се крши и никаква људска сила то више не спречи. Узалуд се туђи мозгови напрежу и траже разлог загонетке. Јер, рекао сам, тасови су већи или мањи, и терет који не би био довољан да помери велики, довољан је да сруши мали у један мах. Јер оно што је за једног мало, за другог је велико; што је једном светло, другоме је тамно...

За мајку и за сестру везивала ме је подједнака љубав, али за мајку и дуг захвалности. Волео сам

сестру више него своје очи и некад сам сањао, по албанским провалијама, ако наша држава пропадне а ја преживим све ратне невоље и тешкоће у туђим државама, да радим негде у туђини, ма као амалин, само да се њене руке не упрљају. Али човекови снови су црте по песку...

Сваки је човек суверен своје душе и зато не постоји свет него светови; има их онолико колико има људи. И зато што човечанство још неће да призна ту истину, ма да се на све стране слаби гласови дижу из гомиле, људи се туку без прекида да би једни другима наметнули своје идеје и свој свет. Али крв се просипа узалуд јер је душа једног човека јача од свих људи заједно, јер је уопште изван људске моћи.

Родитељи стварају децу. Теже целог века да их учине што већим и што способнијим него што су они били. Упињу све снаге да их дигну високо изнад себе. Читави народи се кољу и полажу животе немилице, само да би дошли до слободе да сами собом управљају. Човечанство укоченим оком гледа те своје дубоке ране, и његови брадати државници мрмљају још једнако, као старе врачаре, чудотворну лаж: тако је било, тако мора бити! Није истина, оно што је било не мора бити! Треба смети видети. Народи кад стану на снагу траже ваздуха, иначе се гуже, гуже и друге. Али је мало оних који смеју да дигну своју бледу човечанску главу да погледају Будућности у зеницу. Остали живе с дана на дан, и кад наиђу облаци спуштају завесе на прозорима да не виде.

Човечанство ипак полако иде напред, ма да то сићушно око живог не опажа, као што не осећа фантастични хук којим се земља обрће око себе. И уображава да се миче само кад се његове коге покрену. Између једне половине века и друге циновско је одстојање. Али они из прве половине

укопани су дубоко у бразду којом иду да би видели нов пут, а они из друге не обзиру се назад да би показали. И тако вечито једна половина не зна за другу и патње се настављају. Требало би да нова поколења виде боље од старих, јер су и по времену и по мислима испред њих.

Знам да ти је живот много тежак и претежак, али друге утехе нема до да се обазреш око себе и да видиш колико их има који горко пате. Живот поготову свију нас такав је да једног или другог дана има да се дочека несрећа. Неко раније, неко доцније, али нико од судбине не може побећи. Са несрећом се не може помирити, нити се ико мири — треба се мирити са животом. Треба се мирити са мишљу да има неко или нешто јаче од нас — ма колико се ми бунили против тога. Цео је живот у напору, у борби, у вечитом напрезању до последњег даха. И можда једино стварно задовољство које човек може да очекује од живота, то је свест о томе да се свима снагама борио.

Живот је борба, мора се борити. Јачи сам од сваког зла, од најцрње судбине. Муке се трпе. — Трпећемо. За моје године мој је живот горак, али ја га носим; уколико су ударци јачи, утолико се треба више исправити. А теби је можда лакше наћи утеху, него мени: твој живот је пун, створила си кућу и дала си срећу онолико колико си је ти имала у себи, дала си је сву. Даље није у твојој власти. Сваки иде својим путем и носи свој крст; нити га ико може одвратити, нити заменити. Туђ бол нико не зна, јер је човеково срце мало да би у њега стала два бола. Али сваки носи свој део, и иза сваког осмејка има по једна суза. И можда понекад они, који изгледају најсрећнији, носе у својој души вечиту рушевину, а твоја је душа пуна успомена. Ти си после пола века добила ударац, који сам ја примио на пола

пута. — Можда бих ја имао више да јечим под судбином, али ја јој гледам право у очи. Можда их има лакших, можда и тежих — туђа душа је провалија, у коју нико није загледао. Ко је тај који не носи рану у себи? И буди уверена, кад би се људима здерала маска, лица би изгледала страшна.

За наше најсветије патње не мора нико да зна, јер нико их не може ни разумети.

Треба да помислиш неки пут и на оне који су око тебе; да будеш свесна своје претешке судбине, и да знаш да ти је дужност да чиниш све што ти је у власти да би је олакшала ма и најмање. Ти ниси сама у свету да би била лишена свих дужности: као што сви они који те воле пате у твојим патњама и труде се да теби олакшају, тако си и ти дужна да узмеш удела у њиним мукама и да блажиш њину невољу. Немој да се љутиш што ти овако пишем: пишем ти тебе ради, јер ме тешко боли кад видим да не допушташ да те ни ми помогнемо, кад ти већ нећеш сама.

Греше сви људи, који замишљају да они знају формулу којом би остале људе, ма и силом, могли учинити срећним. Лењин с најпоштенијим уверењем калуци људе по своме закону среће, и зато милиони испаштају и испаштаће. А не види да нема ни два мозга, ни два појма који су истоветни. Није ту реч ни о култури ни о интелигенцији, него о разликама мисли које постоје фатално. Ја пишем ово само да покажем где је највећи узрок трагедијама у животу: у томе што сваки мисли да само он зна шта је добро и рђаво, шта бело и црно, и да сви мозгови треба да се убраздају истим браздама, а нико не зна ништа до својих мисли, које су одблесак једног бескрајно сићушног створења.

Моја мајка је једна тешка мученица и једна предобра мајка. Ја је много волим, а она мене још више.

Ја не могу другаче но својим путем, па да води крсту: не могу да трпим на себи окове — ни оца ни мајке ни жене ни човека. Свикао сам да радим по својој глави. Ја могу бити и овакав и онакав, али никад нисам говорио неистину.

Кажеш, твој је живот црн. Буди уверена да ни мој живот није шаљив. Ти гледаш непрестано у једну црну тачку свога живота и не скрећеш поглед. Ја, кад ме сколе муке, обазрем се у прошлост и у будућност док не нађем ослоња. У томе је разлика. Живот се не цепка на делове, он је целина. Обазри се на цео свој живот, па ћеш можда по његовом хоризонту видети много више светлих и радосних тачака, него ја на свом.

Мртви су изван нас, с нама остаје само бедна мисао. Ту престаје људска моћ и пред том тајном човек ће увек остати погнуте главе. Силом или милом, мора се схватити да изнад наше силе има јача.

Патња је део живота, и можда се кроз њу једино и живи, а смрти идемо сви, и морамо сачекати сваки свој дан.

Твоје су муке после Долине смрти превелике; зато онако говориш, ма да немаш право. Говориш од бола... Кажеш да оваквих мука нема. Ниси видела, а и да си видела, не би осетила. Судбина је толико милостива да не да човеку да осети туђу муку, иначе би се срушио на првом кораку. Туђ бол нико не премери. Дете плаче кад му узму играчку. Људи му се смеју, као да не знају да најпре треба патити, па плакати. Знају, али не осећају. И тако кроз цео живот човек иде сам, бескрајно сам, са својом невољом, и никад не може

разумети ничију туђу, нити ико његову. Јер саучешће је празна реч, милостиња по навици, која не вреди ниједан зрачак сунца. Онај ко каже да жали другог, заварава самога себе. Који је тај ко би жалио, ко би могао да жали — да га не боли? Ко би пустио сузу — да њега самог нешто не тишти! Можда Бог, нека виша сила, али не човек. Жаљење не постоји, има само бол, који је свој и ничији други. Вековима човек посрће и тражи утехе у небу или на земљи, а не види велику истину: да је нема нигде изван њега, да уопште нема ничега изван њега, ничега ни тужног ни веселог, јер све што он осећа — носи у самом себи, у души, у мозгу. Живот — то је он сам, његова радост и његова мука. Нико не зна ко је срећан, а ко несрећан. Срећа и несрећа не постоје, има једно само — човекова осећања.

Стари пустињаци, тражећи срећу, проводили су цео живот седећи укочено на једном месту и не мислећи ништа. То је био једини начин да не осете никакав бол, али и да не сазнају ни за какву радост. Кажеш да друге мајке мање пате. Оне које су мање волеле — сигурно. Тако мора да буде. Немој да кажеш да је ово философија, — ово је истина. То су закони који владају целим светом, и од тога не можеш утећи ни ти, ни ја, ни ико живи. Знаш да истина није мелем и не мислим да те овим исцелим. Бол је бол, он тишти — али то је живот. Хоћу само да те изведем на пут, да те наведем да сама размислиш, да ти покажем да није цео свет срећан, како се теби у твојим мукама чини, и да је према свима нама судбина подједнако равнодушна.

Видиш, човек је мисао: здравље и болест, срећа и несрећа просто су последице њене. Тело, као роб, слуша мисао. Људи су изгубили пут, јер не знају шта хоће. Молитвају по црквама, а не верују у Бога; иду на суд, а не знају шта је правда; проповедају мир, а једнако ратују; говоре о слободи,

а спроводе тиранију; трче за новцем, а не знају шта ће с њим; траже љубав и пријатељство, а један другом подмећу ногу; уче друге срећи, а сами несрећни: сви би да живе а сваком себи копа гроб. Говоре, говоре, говоре, говоре: да би преварили друге да су паметни, јер осећају да су глупи. Сократ је остао славан јер је рекао: све што знам, то је да не знам ништа. Сваког столећа човек све дубље тоне у рад, јер је изгубио веру у своју мисао: гледа друге шта раде, па и он подражава исте покрете; слуша друге шта говоре, па и он исте речи понавља. И кад смо се једног дана обазрели око себе и погледали један другог у очи, дошли смо на чемерну мисао да смо постали од мајмуна. Кукаван човек... колико је ниско пао, и колико је дебео мрак притиснуо његов мозак кад у мајмуну види свога оца.

Живот је опор и велика срећа скупо се плаћа. Треба жалити али бити горд на срећу, која је дата. Бол је предубок, али не треба дати да надвлада светлу успомену. Треба волети не само сузама него љубављу. У тешким данима живи се од успомена. Бити срећан — срећу је лако поднети, а кад дође бол велики и очајан, онда треба стегнути срце и понети га, јер је светао и чист. Треба бити свестан несреће, али не упирати очи једнако у црну тачку. Треба се обазрети око себе, па ће се видети да их има пуно на путовима без изласка, на мукама и страдањима; много, бескрајно много више, него оних што се смеју. Јер неумолива судбина тражи да се сваки дан среће плати даном испаштања и да се пут пређе до краја.

Тежак је живот и претежак, знам добро, али цео живот се и састоји у борби против разних невоља. Чак и они, који изгледају срећни, теже оном што немају и боре се за то.

Мирна савест и непомућен спокој у души највећа је срећа за сваког човека.

Ко мало живи, мало и пати. Боже здравља, сви ћемо умрети, и док смо на земљи треба се насмејати бар овда, онда: тако се учини добро и себи и другима. А добро ваља чинити.

Мишљење је ипак можда једна од највећих манифестација енергије. Ја разумем све појмове и ни једне не осуђујем, чак и кад се не слажем с њима.

Физички и душевно човек је производ једне масе догађаја и утицаја. И као што човек не може своју физиономију својом вољом да измени од једном, тако не може ни свој мозак (душу) — и ово друго још је много теже, ма да изгледа лакше.

Мисли се мењају годинама и догађајима и укрштеним другим мислима — не својом вољом. Зато с онима које волим, мени је увек пријатно да разговарам, па макар нам мишљења била сасвим супротна.

Ја никад нисам никога уверавао о својој доброту; свако има право да мисли да сам добар или зао, према своме нахођењу.

Ја мрзим да ми се у очи говори једно а за леђима друго. — Искрено мишљење, и кад је непријатно има бар ту особину да је поштено. Ја волим искреност. Лепо је и поштено казати свакоме отворено оно што се мисли о њему. Мени је лаж мрска и одвратна.

Нико не треба да суди о самом себи, ни сам своју вредност да одмерава.

У старости се живи од прошлости; моћи ведро ока погледати за собом велика је утеха, још кад се узме у обзир да многима није суђено да дођу до старости, а камо ли до утехе.

ВЕО СРЕЋЕ

ДРАМА У ЈЕДНОМ ЧИНУ ОД Ж. КЛЕМАНСО-А

Вео Среће (Le voile du bonheur) — јавља се на позорници Париског Позоришта *Ренесанс* 1901 године, у једном периоду изузетне активности будућег диктатора. Као и Клемансовљева политика у том времену, и *Вео Среће* — Клемансовљева литература — тих дана у тону је монолога. Око *Ренесанса* окупили су се били левичарски писци; управитељ и први глумац Жемије из истог је тора био, и комади су обично били надахнути идејно. Клемансо који никад није био у широком друштву, тих дана издвајао се нарочито лично и гласом. Он издаје недељни часопис *Блок*, у коме је све од политичког чланка до позоришне критике, од корица до корица пркосно црвено обојених, из његовог пера. То је управо период његове грозничаве тежње за реактивирањем у пркос разочарањима из тешких дана његових и његовога политичког друштва, годинама притиснутих *Панамском Афером*.

Вео Среће је израз ауторовог расположења из тога времена. Насупрот Клемансовљевој јеткој политичкој прози, *Вео Среће* је, кроз сву горчину разочарања, један узлет оптимизма. То је историја једнога слепог мандарина коме варварин — лекар са запада — повраћа вид да му убије илузију о свему што је око њега. Да се не би подао ружним осећањима, философ се враћа у своје слепило. Јер он неће своју велику веру да поколеба ситним разочарањима о дневним бедама живота. У тој философској сањарији пуно је личне исповести Клемансовљеве, и из ње извири искрен тон комада кроз сву прозу проливане моралне проповеди. У Паризу комад је уздигао својом игром велики глумац Жемије.

Народно Позориште у Београду изводи *Вео Среће* у августу 1906, с Милорадом Гавриловићем у главној улози, а у преводу Слободана Ј. Јовановића седамнаестогодишњег гимназиста, занесеног љубитеља Позоришта, и као у овој љубави, у свему другом, прерано пробуђеног радозналешћу сазнања и осетљивошћу.

Као сви доживљаји из упечатљивих младих година и овај се морао зарезати дубље у душу младог преводиоца, са свима горчинама Клемансовљеве забуне. Слободан Ј. Јовановић није располагао дивљом снагом с којом је писац *Вео Среће* побеђивао себе и друге.

У мојим сећањима он је још увек с детињом фигуром на тих година око премијере *Вела Среће*. Ја га још увек видим у позоришном партеру с убуђеном пажњом према позорници. С нежношћу, чистотом и душевном осетљивошћу те херувимске фигуре, тешко ми је замислити га доцније у зрелим годинама, с канџама тигра, с каквима је писац *Вела Среће* крчио свој пут у животу.*

МИЛАН ГРОЛ

* Од чувенога француског државника и политичара Жоржа Клемансо-а, који је био и запажени писац, поред других књижевних дела забележили су већег успеха још и *Друшћени Мешез* (1895), *Велики Пан* (1896), *Они који су јачи* (1898), *Демосћен* (1925), *У Сумраку мисли* (1926) и *Клод Муне* (1928).

У *Велу Среће* Клемансо показује извесну философију резигнације, и скоро би се могло рећи, пледира за линију корачања кроз живот „затворених очију.“ Јер кад се очи отворе све илузије нестају и живот се показује у разочарањима.

Ову суптилну драму Жоржа Клемансо-а, писану апстрактним и често несхватљивим стилем, превео је Слободан Ј. Јовановић, који је тада био ученик VI разреда гимназије.

На овом месту потребно је споменути да су текст превода упоредили с оригиналом најновијег издања и све што је у сценском подешавању редитеља било изостављено допунили с најпунијом савесношћу покојна Савчица-Савка Ибровац-Поповић и др. Миодраг Ибровац, професор Университета,

СРПСКО КРАЉЕВСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Представа 148.

У претплати 102.

У Београду, у четвртак, 31 августа 1906

ПРВИ ПУТ

ВЕО СРЕЋЕ

Комад у једном чину, написао Ж. Клемансо, превео Сл. Ј. Јовановић. Редитељ г. Гавриловић.

ЛИЦА:

Чанг-И, мандарин (45 година) г. Гавриловић †
 Ту-Фу, мандарин (40 година) г. Поповић †
 Ли-Кјанг, мандарин (60 година) г. Милојевић †
 Вен-Сиеу, син Чанг-И-а (12 год.) г-ца Павлица
 Чао, осуђеник г. Р. Петровић †
 Ли-Лао, царев гласник г. Д. Јовановић
 Си-Чун, жена Чанг-И-а г-ђа Милутиновић †

Један стрелац. Војници. Служитељи.

Догађа се у Пекингу. Кинески салон. У дну велики отвор. Лево, врата од библиотеке, олтар предака. — Десно, одељење за жене, које одваја од салона једна дрворезна преграда, превучена тапетом.

ПОЈАВА ПРВА

ЧАНГ-И, ЛИ-КЈАНГ.

(Ли-Кјанг уводи слепог Чанг-И-а и посађује га на једну фотељу).

ЧАНГ-И

Заиста, господару Ли Кјанже, не знам како да вам покажем своју захвалност. Ви сте вид кукавнога слепца, ви сте реч која га води, рука на коју се ослања. Желим да вам бар у другом животу вратим услугу.

ЛИ-КЈАНГ

Немате на чему да ми захваљујете, господару Чанг-И.

ЧАНГ-И

Како да вам не захвалим на вашем свакодневном бављењу под мојим кровом са нашим одличним пријатељем Ту-Фу-ом? Да вам не захвалим на вашем ученом и отменом разговору којим разгаљујете моје часове? Да вам не захвалим на надзору који водите над васпитањем мога сина Вен-Сиеу-а, док ме Ту-Фу

обвезује својом превеликом пажњом према мојој драгој жени Си-Чун, цвету људских блаженстава? Да вам не захвалим што се старате већ десет година, да ми сваки дан од првог до последњег слова читате „Службене Царске Новине“?

ЛИ-КЈАНГ

Само једна захвалност вреди, господару Чанг-И, а то је пријатељство. Ми смо стари и добри пријатељи. Пријатељство је само себи награда.

ЧАНГ-И

Право велите. И мени се увек чини да вас све више волим. Захваљујући вашем свакодневном читању, ја живим међу људима свога доба. Знам све што они знају; видим све што они виде. — Ја сам тиме задивљен. Наредба коју сте ми јутрос читали, о увећавању бербе чаја, ствар је достојна дивљења.

ЛИ-КЈАНГ

Цар је веома моћан.

ЧАНГ-И

Стидим се да то кажем. Кад још нисам био изгубио вид, нисам разумевао ништа од онога што имаћаш пред очима. Лепо је рекао Лао-Це: „Пет боја чине да људи имају очи, а не виде.“ Моја чула, сковитлана са свих страна, нису ми дала да разумем ствари. Видео сам зла и лево и десно, некад мање, некад више. Нисам успевао да дубље уочим опште добро, које се данас тако јасно указује.

Ах! Свет се много изменио откако могу само да га замишљам. Како је диван! И каква је радост живети! Ја сам као опијен мирисом неког срећног спокојства.

ЛИ-КЈАНГ

Значи: благосиљате зло које вас је снашло?

ЧАНГ-И

Бар га не проклињем. Мало час кад сте ми читали царске одлуке, видећи како цела Кина ужива сваку благодет, узалуд сам тражио шта би могло увећати моју срећу.

ЛИ-КЈАНГ

„Службене Новине“ имају на вас, видим, веома велики утицај.

ЧАНГ-И

Кажите да ме усхићују, да ме заносе, да ме узносе у царство безмерне радости. Како би и могло бити друкчије пред ризницом мудрости коју на нас излива Златни Змај! Требало би све људе натерати да то читају. Каква поука за оне који још сумњају да су врховни Духови света умели сваку ствар довести до њеног савршенства у Кинеском Царству. Ја говорим, разуме се, само о нашој земљи, јер за Варваре, наше вазале, богови очевидно нимало не маре.

ЛИ-КЈАНГ

То је очигледно, о Чанг-И, веома мудри и високо достојни господару.

ЧАНГ-И

Цар зна све, предвиђа све, лечи свако зло, шуровања рђавих људи претвара у небеске благодети

ЛИ-КЈАНГ

Ко би у то и могао сумњати?

ЧАНГ-И

Појави ли се глад у којој области Царевине, Цар само изда заповест да свуда влада изобиље. На један његов знак оживе спржена поља са осушеним плодовима, пиринач се гомила у амбаре, све пружене руке добијају дарезљиве оброке од верних чиновника, и радост завлада у свима породицама, које благосиљају Сина Неба. Ви то нећете порицати, пошто сте то и сами читали у „Службеним Новинама“.

ЛИ-КЈАНГ

Читао сам.

ЧАНГ-И

Пате ли Царске благајнице од какве необјашњиве бољке? Не утерује ли се пореза? Светитељ наш изда само једну наредбу и пореза одмах онога часа навали. Није ли тако? Јесте ли то читали?

ЛИ-КЈАНГ

Читао сам.

ЧАНГ-И

Лажљиви листови пронесу покадшто, додуше, неистините гласове. Али у „Службеним Новинама“ треба само један ред да изиђе, па да их све ућутка. — Оне само кажу: „Није тако.“ А понеки пут, шта више, изволе рећи и како јесте. У томе видите вештину владања у свој њеној лепоти. Нису ли неки пакосници покушали да нас увере, да су Варвари пре неколико година упали у нашу земљу да нам натуре своју вољу? Ви се сећате оног тако простог и тако утешног објашњења „Службених Новина.“ „Европски Варвари су дошли под оружјем да би било сјајније поштовање које су тада свечано одали Змају.“ Један њихов одред који је хтео да се мери с нашим непобедимим ратницима био је у комаде исечен, и Цар је наредио да се запади Летњ

Дворац да би га очистили од оскрвљења. Ви се тога сећате, пошто сте то читали.

ЛИ-КЈАНГ

Читао сам. Нема војске која би могла одолети нашим војсковођама. Слабост оних несрећника изазива сажалење. Новине причају да их наши ратни поклици испуњују страхом, и да их Змај на нашим барјацима натерује у бегство као јато птица грабљивица.

ЧАНГ-И (смејући се)

Ха! Ха! Томе се не треба чудити. Помислите, Ли-Кјанже, да су њихови предци преотимали пећине од медведа и курјака из њихових шума, када је велики Лао-Це у Кини учио свет правом путу.

ЛИ-КЈАНГ

Доиста је тако.

ЧАНГ-И

Ти Варвари изазивају у мени сажалење. Њихови богови су немоћни, што се може судити и по поразима које им наносимо при сваком сусрету. Па ипак се они још упорно опиру видном доказу наше надмоћности. Међутим не може се порицати да они имају у својој служби и опаких духова, што се јасно види из злих дела која им народ пребацује.

ЛИ-КЈАНГ

Кажу да они праве напитке од дечјих очију.

ЧАНГ-И

Јесте ли сигурни у то?

ЛИ-КЈАНГ

Потпуно сигуран. Цео свет то каже. На исти начин је доказано да трују изворе. То се не да

порицати. У Куанг-Сиу у Цанг-Туну, народ је морао погубити неколицину да би се повратио ред.

ЧАНГ-И

Можда су то, као што се говори, зли духови. Они извесно познају људске тајне. Они могу учинити много, како добра тако и зла.

ЛИ-КЈАНГ

О! Што се добра тиче?

ЧАНГ-И

Да, добра. Дешава им се да своје познавање својства ствари употребе да коме помогну.

ЛИ-КЈАНГ

То они лажу. Зар и то може бити, господару Чанг-И?

ЧАНГ-И

Ја могу посведочити да бар покушавају. Пре осам дана срете ме у улици Бамбусове Трске један од њихових видара, прегледа ми очи и рече да ме може излечити. — *(Показује једну малу флашицу).* — Три капи од ове водице свако јутро под очне капке. Не више. Ја се тога тачно придржавам. Изгледа да би десет капи сместа сасушиле очи.

ЛИ-КЈАНГ

И ви у то верујете, господару Чанг-И, кад су свештеници Фо које сте питали изјавили да нема лека?

ЧАНГ-И

Видар је рекао: „Ја ћу скинути вео који вам скрива свет.“ Какво ми се зло може догодити, кад ја већ не видим?

ЛИ-КЈАНГ

Ко зна! Ти људи познају чини. Ако изазову чудовишта пред вас?

ЧАНГ-И

Чудовишта?... Ја не осећам ништа. Нисам о томе говорио чак ни својој жени Си-Чун, тако сам мало веровао у дејство овога лека. Ви знате, болесници покушавају све, да не пропусте ни једну могућност која им може донети исцељење.

ЛИ-КЈАНГ

Ако није имао рђавих намера, тај вам се вештац онда подсмевао.

ЧАНГ-И

То је лако могућно. Ви сте ме постидели што сам био тако лаковеран.

ЛИ-КЈАНГ

Ево госпође Си-Чун.

ПОЈАВА ДРУГА

ПРЕВАШЊИ, СИ-ЧУН, *улази.*

ЧАНГ-И

Ходите, алем камене, осмејче пролећа.

СИ-ЧУН

Није ли вам што потребна услуга ваше жене? Чим сте ми далеко од очију, ја не могу да се отмам смртној бризи.

ЧАНГ-И

Ви сте, драга Си-Чун, радост неба и понос земље. Цела Кина се диви вашим врлинама.

СИ-ЧУН

Сиао-Хио вели: „Жена не треба да излази из својих одаја.“ Ми смо дошле на свет да слушамо, да мотамо свилу, да чемо лан и да веземо.

ЧАНГ-И

Ни једна није тако брза као Си-Чун за бодро испуњавање прописаног реда. Добри духови...

ЛИ-КЈАНГ

Сад је време, господару Чанг-И, да се нађем у библиотеци с вашим сином Вен-Сиеу-ом, књижевним цветом царевине, и с његовим наставником.

ЧАНГ-И

Чините како вам је драго, господару Ли-Кјанже. Све је добро што ви одлучите. Ко од вас познаје боље књигу о прописаном реду? Ко уме боље од вас да објасни сваки њен пропис, свако слово, и да покаже у њој најтананије преливе? Било би ми мило да огледам знање свога сина. Мораћу га испитати.

ЛИ-КЈАНГ

Ако вам је по вољи да га одмах доведем?

ЧАНГ-И

Заиста, тај ми се предлог допада. Биће ми веома пријатно да га сам оценим. Доведите дакле Вен-Сиеу-а, господару Ли-Кјанже. Радоваћу се много.

ЛИ-КЈАНГ

Одмах. За који тренутак вратићу се. — (*Оде у библиотеку*).

ПОЈАВА ТРЕЋА

ЧАНГ-И, СИ-ЧУН.

ЧАНГ-И *пружајући руке ка Си-Чун*.

Где сте, божанска светлости? За мене нема већег уживања од вашег присуства. — (*Пипајући одело и косу Си-Чун*). — Каква дирљива пажње што сте обукли вашу најлепшу свечану хаљину, ваше најскупоценије украсе. О! О! Глава вам је покривена бисером и перјем морске ласте. Је ли за вашег слепог, Си-Чун, сва та раскошна лепота? Јер, осим Ли-Кјанга и Ту-Фу-а, данас не очекујем никога. Мило вам је да вас осећам дивном, као првог дана нашег брака. Верујте да ценим нежну пажњу коју ми указујете тим украсима.

СИ-ЧУН

Може ли бити веће среће но чути вас да тако говорите? Ја хоћу да моја лепота, моја чедност, моја стална жеља да вам се допаднем и моја послушност уздигну вашу вредност у очима света, и да покажу у Чанг-И-у најсрећнијег међу смртнима.

ЧАНГ-И

Тај ми назив доиста приличи. Да не говоримо о личним преимућствима која ја могу имати, јасно је да је Си-Чун најлепша и најсавршенија жена, како сам је опевао, у свом највећем песничком заносу, у збирци песама: *О трима зависностима и четирима врлинама*.

СИ-ЧУН

Мој муж ме штедро обасипа срећом. Ја избегавам додуше врло савесно да се удаљујем од начела и правила прописаног реда. Али има десет година, господару Чанг-И, како ми нисте видели лице, па се веома бојим да моје чари....

ЧАНГ-И *превукавши јој руком преко лица.*

Не, не. Та вам скромност приличи и краси вас. Али знајте да ја знам сваку дивну појединост — (*обухвата је око носа*) — ваше љупкости. — (*Смејући се*). — Зато што сам слеп, ви мислите да вас не видим! Хоћете ли да вас опишем?

СИ-ЧУН

Вашим ласкање натерали бисте ме да поцрвеним и испод белила.

ЧАНГ-И

Па да видимо! Танке обрве Си-Чун извијају се племенито као лук младог месеца...

СИ-ЧУН

Ах!

ЧАНГ-И

Њене усне, румене као трешња, расклапају се да покажу зубе, беле као пиринач, сјајне као капи росе...

СИ-ЧУН

Ах!

ЧАНГ-И

Њен дах мирише на каранфилић.

СИ-ЧУН

Ах!

ЧАНГ-И

Драго камење на њеном пасу складно звони погибању њеног стаса као трска гипког, и прати њену песму сличну цвркату птица.....

СИ-ЧУН

Ах!

ЧАНГ-И

Сећате ли се како сте јуче уз лауту певали песму о двама дивљим пловкама, што чедно прижељкују и јадикују, а њина тугованка им не задаје јада? Ваш глас ми је уливао у срце бескрајно блаженство, и Ту-Фу, који вас је са мном слушао, држећи ме за руку, био је тако усхићен да му је дах стао.

СИ-ЧУН

Ах! Ах!

ЧАНГ-И

Како да опишем ваше очи? Кристална вода извора у јесен, по којој плива листак врбе....

СИ-ЧУН

Ах! Сасвим сам збуњена.

ЧАНГ-И

Јесте ли читали повест Богиње Кин-Тонг-И-Нин, која се сита неба, сетила света и осетила потребу да воли на земљи? Она је остварила своју жељу. По који пут помислим да сте то можда ви.

СИ-ЧУН

Доста, доста. Молим вас.

ЧАНГ-И

И тада се осећам поносит као Лиену-Луна, када је продро у станиште богова и не знајући за то.

СИ-ЧУН

Господару Чанг-И, не могу више о томе да слушавам. Допустите ми да се повучем.

ЧАНГ-И

Останите, ја вам заповедам, Си-Чун. Та ме стидљивост још више доводи у усхићење. Знате ли да се још непрестано осећам као у првим сластима нашега брака?

СИ-ЧУН

Признаћу вам без околишења да сам и ја сама још као у првој задивљености.

ЧАНГ-И

Колико срећних успомена на наш први сусрет! Сећате ли га се још?

СИ-ЧУН

Срце Си-Чун не заборавља.

ЧАНГ-И

Ја вас, разуме се, нисам био још никако видео, кад ми је отац рекао да је одлучио да се узмемо. Веран правилима прописаног реда, одговорио сам му без устезања да сам готов да га послушам. Мој отац се бринуо само о томе да брак одговара нашем сталежу и стању. Желео је да добијем сина који ће обезбедити одржање култа предака. Али ја сам пун љубавне радозналости испитивао уважену посредницу која ми је по обичају причала: „Та је млада девојка, говорила ми је она, пуна осећања за све обзире. Цело њено понашање је пуно смотрености. Она није заборавила мудра упутства која је примила од своје мајке још у детињству, и у свачему се одликује уздржаношћу и скромношћу. Она не би пристала да такне јело које не би било послужено по старом обичају. Она се никад не би дала склонити на какав поступак који би био за кућење, и срце јој је затворено за необуздане жеље. Јер она се никад не удаљује од освештаног реда ни у својим најнезнатнијим поступцима, ни при обреду, ни у сну... *(Смешећи се)*. — Ни у сну! — *(Радосно)*. — То је била истина! Истина!“ И како сам се ја показивао веома ватрен, уважена посредница да би ми се подсмехнула рече ми: „Бојим се, господару Чанг-И, да се нисте огрешили о прописани ред одајући тако живу љубав за младу девојку коју познајете само по моме опису.“ — А ја сам јој одговорио: „Госпођо

посреднице, гледајте да што пре упалите кићене свеће за венчање.“

СИ-ЧУН

Господару, те успомене ме заносе.

ЧАНГ-И

Погледајте. Ево љупке девојке, нежне као пролетњи бамбусов изданак. Брижљиво је обојила своје у лук свијене обрве, да дочека женика. Украс њене гиздаве косе, трачице од црвене свиле, обавијају јој чело блештаво као сјајна круна какве звезде. Обред је извршен, поворка се зауставља пред мојим вратима, ја дрхћући увлачим кључ у вратаоца носиљке у којој је невеста. Указа ми се сунце Си-Чун. Његова светлост ми је још у очима.

СИ-ЧУН

Ја се нисам усудила ни да погледам. Нека чаролија није ми дала да подигнем очи, или можда блесак ваше личности и вашег достојанства.

ЧАНГ-И, декламује.

Чекајте да добош објави долазак ноћи, чекајте да све у дворцу заспи дубоким сном, чекајте да се с врха куле вине глас што одјекује у даљину, да кап воде падне на водени сахат од звучног камена, да на лако пролећном поветарцу затрепери перје феникса на рајском дрвету, да цвет који расте у Месечевом Дворцу спусти своју сенку на врхове дрвећа, да млада лепотица изиђе крадом из своје одаје одакле допире сладак мирис, да лепршајући своју танану хаљину пређе ограђени пут, да немарно дигне завесу окићену перлама; чекајте да се лак шум зачује са прозора. То је час у који ће она доћи.

СИ-ЧУН, декламује.

Месец плови по воденој површини, као плави Змај који донесе огледало за Ханг-Ти; цветови

брескве беле се изнад ограда, благ поветарац лелуја трске, мирисаве биљке омотане су лако измаглицом, лампа просипа мирну светлост испод плавог вела који је омотава, зелено свилено лишће врбино лелуја се и с њега пада у кристални рибњак бисерна роса, као звездана киша. Под тим дивним небом, у тишини те зрачне ноћи, сјединиће се браком једна девојка пуна врлина и један даровити чоџек. Они су створени једно за друго и срцем и мислима. Њихове породице су достојне да се ороде. Два феникса су су огрлила крилима у љубави. — *Нема усхићеност*).

ЧАНГ-И

И од тога дана, ни једне боре на глатком језеру среће.

СИ-ЧУН

Могу се похвалити да ме ни муж нити ико није ухватио у погрешци.

ЧАНГ-И

То је истина. Па ипак, стид ме је да кажем, у другој години нашег брака, мало пре но што ћу изгубити вид, обузела ме је била, не знам зашто, нека необјашњива љубомора Чинило ми се

СИ-ЧУН, *готова на плач.*

Шта рекосте, господару! Је ли могућно да сте у мене сумњали?

ЧАНГ-И

Да сумњам у вас? Никад, Си-Чун! Зар не видите да себе оптужујем?

СИ-ЧУН

Ја сам увек тачно испуњавала прописани ред.

ЧАНГ-И

Врло тачно. Ја сам, кажем вам, грешио. У осталом, ја сам ослепио, и од тада ме је ваше бодро сажалањење окружило тако лепом, тако нежном негом са нашим добрим Ту-Фу-ом, да сам вас тек онда познао у свој савршености када су вас моје очи изгубиле.

СИ-ЧУН

Дај, Боже, да мој муж увек тако говори!

ЧАНГ-И

О! Ништа у будуће неће изменити моје мишљење. Својим очима да видим... (*Ту-Фу се појављује на вратима*).

СИ-ЧУН

Ево господара Ту-Фу-а. Ја идем.

ПОЈАВА ЧЕТВРТА

ПРЕЂАШЊИ, ТУ-ФУ.

ЧАНГ-И

Уђите, господару Ту-Фу, уђите.

ТУ-ФУ

Тисућу и тисућу среће! — (*Гледа непомишно Си-Чун и пође један корак к њој. Си-Чун мало узмакне*).

ЧАНГ-И

Ваш је долазак срећа за мене. Ви, Си-Чун, останите. Често сам приметно да волите да се повучете чим Ту-Фу дође. — Ја одсбравам ту уздржаност; ми имамо понекад да се разговарамо. Али би господар Ту-Фу због тога могао помислити да осећате према њему неку одвратност. А ја поуздано знам да то није случај.

ТУ-ФУ

И ја, господару Чанг-И, и ја исто тако. Седите молим вас, да вас поздравим. — *(Поздравља церемонијално).*

СИ-ЧУН, *гледајући Ту-Фу-а.*

Вен-Сиеу је са Ли-Кјангом у библиотеци. Они ће ускоро доћи. Идем да се уверим да ли се Вен-Сиеу управља по Ли-Кјанговим одредбама и одмах ћу се вратити. — *(Ту-Фу-у, дајући му знак главом).* — Одмах. — *(Улази у библиотеку).*

ПОЈАВА ПЕТА

ЧАНГ-И и ТУ-ФУ.

ЧАНГ-И

Ја немам речи, господару Ту-Фу, којима бих вас предусрео како бих желео. Ви сте са Ли-Кјангом узор савршеног пријатељства. Од како су се моје очи затвориле за небеску светлост ви сте ме навикли сваки дан на вашу пажњу и ваш разговор.

ТУ-ФУ

За мене је то неоцењива част и задовољство, господару Чанг-И.

ЧАНГ-И

Ја не уображавам себи ништа. Моје друштво не може много да разгали човека. Ништа овде није кадро да вас привуче. Моја слабост приморава моју драгу жену Си-Чун да ми посвећује све своје време, све своје мисли... Ја бих волео поуздано да знам да она не занемарује ни једну од својих дужности према нашем славном госту, великом књижевнику Ту-Фу.

ТУ-ФУ

Нека ваш племенити дух буде спокојан, о, мудри господару Чанг-И! Госпођа Си-Чун, огледало

неба, верно се придржава старих прописа о дужностима жене у свакој прилици. Ја могу слободно рећи, претпостављајући да ми она дугује какве обзире, да их она потпуно испуњава. Чак и више, смем рећи, господару Чанг-И, чак и више.

ЧАНГ-И

То ме усхићава. Мени је много стало до тога да будете овде срећни.

ТУ-ФУ

Веселите се онда, јер ја сам срећан како само може бити.

ЧАНГ-И

Само под тим условом могу ја без гриже савести да уживам у вашем брижљивом старању о мени. Јер ја сам себичан, врло себичан, ја то осећам. Као сви они којима је потребна нечија помоћ, ја морам да искоришћавам друге.

ТУ-ФУ

Не говорите тако. Ја само у овој кући знам за радост. Моје задовољство је потпуно.

ЧАНГ-И

Онда и ја морам бити задовољан. Ви знате с малим да се задовољите. Да одиграмо једну партију шаха! Па и ту ми морате показивати покрете фигура на табли.

ТУ-ФУ

Што је најлепше у свом духу имала, Кина је унела у ову игру.

ЧАНГ-И

Доиста. А волите ли Теу-Пе-Цао?

ТУ-ФУ

Све игре са цвећем су моје највеће уживање.

ЧАНГ-И

Признајте да умем изврсно да погађам мирисе.

ТУ-ФУ

Ја сам видео једном како сте једно за другим именовали свих четрнаест врста цвећа од којих је био састављен неки букет. Избацили смо све цвеће које предсказује несрећу.

ЧАНГ-И, смејући се.

Сећате се? Ствар може изгледати невероватна. И сâм сам био задивљен. Али колико би других разонођења очекивало вас на другом месту!

ТУ-ФУ

Та шта говорите? Ја овде налазим невероватног задовољства. Ваша жена Си-Чун обдарена је дивним гласом.

ЧАНГ-И

То је истина. Мислио би човек да чује птицу Хоанг-Ли. Под миловањем њених лакних прстију, жице на лаути одају божанске звуке. Колико сам пута божански треперио заједно са Си-Чун.

ТУ-ФУ

Као и ја сам. То је најлепше задовољство које ми пружа ваше великодушно гостољубље.

ЧАНГ-И

Песма и музика су најлепша уживања на свету. Оне су врхунац свега знања. Не каже ли предање: „Наука о звуцима и тоновима стоји у тесној вези с науком о владању, и само је онај способан да влада ко разуме музику.“

ТУ-ФУ

Заиста, тако је. Нарочито кад се музици придружи игра. У књигама о прописаном реду стоји да се по

играма суди о наравима једног народа. То је отуда, што игра није ништа друго до складан збир покрета у животу. Отуда њена важност. Не игра се без разлога кад се призивају духови, кад наиђе помрачење, несрећа, кад умре какав владин чиновник, или када се приноси жртва боговима. Треба играти при свима грађанским и војним свечаностима. Шта ради чиновник на подножју златних степеница, кад подноси цару какву молбу? Игра држећи у руци своју таблицу од слонове кости, да не би гледао лицем у лице Змаја са двоструком зеницом.

ЧАНГ-И

То је цела истина. Игра и може бити најбоља политика. Некада сам ценио ритмичке покрете моје жене Си-Чун више него све игре.

ТУ-ФУ

И ја тако мислим. Али ништа не надмашује дивотну насладу коју пружа ваша поезија.

ЧАНГ-И

Ви ми веома ласкате. Ја сам доиста чинио покушаје који су за знатно признање. За мене је највећа част, ако ви у томе налазите какве лепоте.

ТУ-ФУ

Покушаје? Какве лепоте? Господару Чанг-И, ја се дивим до колике смерности вас доводи ваша скромност. Нисте ли ви писац узвишене збирке од седамнаест хиљада и двеста песама *О трима зависностима и о четирима врлинама једне узорне жене*, с примерима?

ЧАНГ-И

Заиста је тако. Али мени је драго да Си-Чун припишем сву заслугу за ово дело. Откривши је тако узорну — савршену у дужностима прописано!

реда, дошао сам на мисао да њу величам као живо оличење свију правила која су основа кинеској породици. Право је то било, морате признати.

ТУ-ФУ

Право... Признајем. Високом целисходношћу својих најситнијих поступака, госпођа Си-Чун изазива дивљење у свакога. Али ако је истина да њене заслуге блистају неупоредивим сјајем, геније једног Чанг-И-а био је потребан да их достојно опева.

ЧАНГ-И

Кажите: била је потребна Си-Чун да надахне песника. Самој о другој зависности: *Покорност мужу*, има две хиљаде четири стотине стихованих песама, а о другој врлини, *Поштовање мужа*, хиљаду девет стотина. Оно што је лепо то су примери.

ТУ-ФУ

А ви нисте могли све навести?

ЧАНГ-И

Ја бих хтео да се мојим песмама име Си-Чун рашчује по целој земљи. Једног дана ће њено име бити урезано у Павиљону од Драгог Камена на златној таблици жена славних по врлинама. Конфучије је рекао: „Нисам познавао ни једно људско биће које би волело врлину тако као што се воли наслада“.....

ТУ-ФУ

Конфучије није познавао Си-Чун.

ПОЈАВА ШЕСТА

ПРЕЂАШЊИ, СИ-ЧУН, ЛИ-КЈАНГ, ВЕН-СИЕУ.

ЛИ-КЈАНГ, улазећи са Си-Чун и Вен-Сиеу-ом.

По вашој жељи, господару Чанг-И, доводимо вам вашег сина Вен-Сиеу-а да лично оцените његове способности. — (*Вен-Сиеу поздравља церемонијално*). — Ви ћете, надам се, увидети да он разноликошћу и дубином свога знања обећава прославити своје име.

ЧАНГ-И

Какав понос за мене што то чујем од вас, господару Ли-Кјанже.

ЛИ-КЈАНГ

Он је темељно изучио хиљадама и хиљадама поглавља, и за њега је играчка да им објасни смисао. Што се тиче књиге о прописаном реду, он је познаје као мало ко. Данас да полаже испит код Кјанг-Ши-а, добио би диплому. Невероватно!

ЧАНГ-И

Ви ме испуњавате радошћу. Вама, господару Ли-Кјанже, има да се захвали за то чудо.

ЛИ-КЈАНГ

И њему, уверавам вас. Хоћете ли да му поставите које питање?

ЧАНГ-И

Хоћу. Радознао сам да га чујем. Ходите, Вен-Сиеу. Кажите ми, молим вас, у чему су дужности сина према родитељима?

ВЕН-СИЕУ, рецитије.

Дужност синовља је да се побрине да му родитељи, како лети тако и зими, уживају све угодности.

ЧАНГ-И

Врло добро! Врло добро!

ВЕН-СИЕУ

Треба он лично свако вече да намести постељу на којој они почивају. Треба свако јутро, кад први петли запевају, најљубазније да их запита за здравље, а затим преко дана неколико пута да их упита да им није сувише хладно или топло.

ЧАНГ-И

Врло добро! Врло добро!

ВЕН-СИЕУ

Дужност синовља је да бди над својим родитељима кад иду, да воли оне које они воле, да поштује оне које они поштују; он треба да воли чак и коње и псе које његов отац воли. „Докле год су му отац и мајка живи,“ рекао је Конфучије, „син се не сме удаљавати од куће у којој они станују.“

ЧАНГ-И

Не може бити боље. А колико има ступњева синовље љубави по Хјао-Кинг-у?

ВЕН-СИЕУ, *једнако рецитијући.*

Има три ступња синовље љубави. Први је служба родитељима, други служба владару, а трећи уздизање своје личности у службеној хијерархији. Задобити достојанство, неговати врлину, овековечити своје име да би прославио свога оца и мајку, то је смер, то је врхунац синовље љубави!

ЧАНГ-И

Одлично. Нема среће, Вен-Сиеу, ван чувања прописаног реда. Нека вам је та мисао увек на уму.

ВЕН-СИЕУ

Ја и немам друге мисли.

ЧАНГ-И

Сви су његови одговори достојни дивљења. Надам се да се, при оцртавању једнога карактера тачно придржавате правила која су учитељи прописали.

ВЕН-СИЕУ

Тачно. Има их свега деведесет и два.

ЧАНГ-И

Ниједног више, доиста. Ја сам веома задовољан Вен-Сиеу. Ја вас већ видим као свршеног матуранта, а мало доцније, на књижевним пролећним испитима, као дипломираног студента.

ЛИ-КЈАНГ

Човек вашег карактера треба пре свега да мисли на своје књижевне успехе и на своје унапређење.

ЧАНГ-И

Једног дана ћу вас видети с појасом од зеленога драгог камена. Кад будете силазили из Месечева Дворца с академском палмом доктора, на глави ћете имати капу са златним цветовима, чија ће се кићанка победоносно сијати на вашем мушком челу, као пламени сноп. Сав мирисан од божанствених мириса, заузећете место у царском двору на банкету доктора. На господским трonoшцима или у судовима од финог порцелана служиће вас најређим јелима: камиљом грбом, језицима плавог мајмуна куваним у води, зачетцима леопарда печеним са кором од цимета. Нећете ли бити задовољни, Вен-Сиеу?

ВЕН-СИЕУ

Бићу веома задовољан.

ЧАНГ-И

Три дана, носећи књижевнички мач, прва три доктора шетају се по свечано расположеном граду,

праћени узвицима и весељем, уз звуке очаравајуће музике. Њихов коњ гази по цвећу. Најзад, на сјајним двоколицама окружени многобројном поворком света, ви одлазите да поздравите родитеље и, пошто сте тачно испунили сав прописани ред, објављујете својој веома уваженој мајци, да је њен син добио степен „Чоанг-Јуен“ у војничком реду, са дужношћу да сместа суди свима злочинцима у својој родној провинцији.

ЛИ-КЈАНГ

Заиста ће тако бити. Чим Вен-Сиеу буде знао осамнаест војничких вежбања, ништа га чеће спречити да затражи какво звање.

ЧАНГ-И

Кад једном постанете мандарин, великолепна достојанства првог и другог реда пред вама су. Шта све не можете достићи! Тада ћете разумети, Вен-Сиеу, да надмоћност Кине долази отуда што се у њој сва достојанства и звања добијају на испитима, место да су наследна или изборна као у Варвара. Тако, сваки може изабрати себи равна за наследника. Тако смо ми могли достићи највеће добро непомичности у савршенству. Ми чинимо оно што су наши предци чинили пре пет хиљада година, и кроз пет хиљада година наши ће потомци, упркос Варварима, чинити оно што и ми сами чинимо. Нема ничега лепшег. Поимате ли?

ВЕН-СИЕУ

Поимам.

ЧАНГ-И

То ме радује. Ја сам вам показао награду. Али према њој стоји казна. Ви сте јој видели символ у мојој руци: дубоко поштовани породични скиптар који ћете понети једнога дана. „Казна је, вели законодавац Индије, краљица одлучности. Казна

управља људским родом. Казна бди док све спава. Казна је правда.“

ПОЈАВА СЕДМА

ИСТИ, ЧАО, *кога прати један стрелац. Врат и руке су му у оковима.*

ЧАО

„Казна је правда.“ Правда је блага за оне који гледају. Казна је тешка осуђенику.

ЧАНГ-И

Ко је тај човек?

ЧАО

Ја се зovem Чао. Гладан сам, хладно ми је. Пролазећи поред ове куће која изгледа својина неког богаташа, замолио сам стрелца — *(ова клима главом у знак да је тако)* — који ме спроводи у овим оковима... за допуштење, да замолим за потпору у својој несрећи.

ЧАНГ-И

Због чега сте допали окова?

ЧАО

Био сам трговац, познат као поштен човек. Једног дана пролазио сам својим позлом преко пијаце, кад спазих једнога младог човека како сурово удара једног старца. Обузет жаљењем, стадох корити нападача. Али се тај човек и не осврте на моје речи, него настави тући старца. Ја га тада ударих, али тако несрећно, да је сместа издануо. Одведоше ме судији, који ме одмах могао осудити на смрт. На моју срећу, то је био председник шест канцеларија, судија пун доброте.

ЧАНГ-И

Све су судије добре. „Службене Новине“ не знају за друге.

ЧАО

Ја овоме дугујем живот. Својом необичном милошћу, он ме је осудио само да добијем шездесет удараца бамбусом, и да будем прогнан на острво Саманејаца, камо сад и идем у пратњи овога стрелца. Од јуче нисам ништа окусио. Само овим траљама сам огрнут, а ветар ужасно дува. Славна господо, притеците у помоћ једном несрећнику.

ЛИ-КЈАНГ, обраћајући се Чанг-И-у.

Не чини ли вам се, господару Чанг-И, да би требало најпре сазнати све околности овог догађаја? Ако пристајете, ја ћу поставити овоме човеку потребна питања.

ЧАО

Десет хиљада питања не вреди колико једно признање.

ЧАНГ-И

Човек има право, господару Ли-Кјанже. Изгледа да његов злочин има за извињење праведан гнев. Па и да није тако, ми смо ипак дужни да му помогнемо.

ЛИ-КЈАНГ

Зар не да причека?

ЧАО

Кашика пиринча, кад је човек гладан, вреди више него мерица пиринча, кад је човек сит.

ЛИ-КЈАНГ

Нека сваки чисти снег пред својим вратима, а нека се не брине за иње на крову свога суседа.

ЧАНГ-И

Тако нас не учи Фо.

ЛИ-КЈАНГ

Добро би било причувати се. Може се мандарин окомити на вас зато што сте примили у кућу злочинца. Ваша кућа није Фо-ово склониште. Ја вам говорим као пријатељ.

ЧАНГ-И

Живот и смрт су у руци судбине. Боље је снасти живот једноме човеку него подићи седмоспратну пагоду. Има ли веће части него ублажити муке своје ближњем? То више вреди него читати Фо-ове молитве. Милосрђе више вреди од молитве. Кад неко чини зло, залуд пали тамјан и приноси жртве. Си-Чун, небесна светлости, дајте ми десет таела и једну свилену хаљину... постављену.

СИ-ЧУН, пошто је ово извадила из једног сандука.

Господару Чанг-И, узоре царевине, ево десет сребрних таела и једне постављене свилене хаљине.

ЧАНГ-И

Дајте их, молим вас, Чао-у.

СИ-ЧУН, пошто је све то дала Чао-у.

Извршила сам вољу свога мужа.

ЧАНГ-И

Чао, узмите те скромне понуде, и пођите како се мора својим тужним путем.

ЧАО

Хвала вам по хиљаду пута. Као на мермерној таблици урезаћу у својој памети име Господара Чанг-И-а. Ако умрем пре но што се будемо још једном нашли, нека би ми судбина одредила да у

будућем животу будем магарац или коњ, па да вас верно служим.

ЧАНГ-И

Чинити добро, значи засејавати њиву среће за будућа пресељавања душе.

ЧАО

Док у мени буде и један дах живота, ја ћу се сећати у своме срцу ваших огромних добротина.

ЧАНГ-И

Ако вам треба какво име које бисте поштовали у својим мислима, ја вам препоручујем славно име Си-Чун. Си-Чун вам је предала те поклоне; она нека и буде награђена.

СИ-ЧУН

Свака реч мога славног мужа гомила на моју главу нов дуг захвалности.

ЧАНГ-И

Си-Чун, мирису светлости, никад ја нећу исплати дуг своје љубави. — *(Чао и стрелац одлазе).*

ПОЈАВА ОСМА

ЧАНГ-И, СИ-ЧУН, ЛИ-КЈАНГ, ТУ-ФУ. — *(Један слуга предаје писмо Ли-Кјангу и повлачи се).*

ЛИ-КЈАНГ *пошто је прочитао писмо, обраћа се Си-Чун и Ту-Фу-у.*

Царев гласник! Овде! Кроз који тренутак! *(Обраћајући се Чанг-И-у).* — Време је, господару Чанг-И, да вам откријем нашу велику тајну.

ЧАНГ-И

Какву тајну?

ЛИ-КЈАНГ

Заверу коју сам сковао с Господарем Ту-Фу-ом и вашом племенитом женом Си-Чун.

ЧАНГ-И

Заверу? Не верујем да се ичег имам бојати ако су моја два пријатеља и моја верна жена завереници.

ЛИ-КЈАНГ

Тако је. Ево у чему је ствар. Тиче се ваше велике збирке песама *О трима зависностима и о четирима врлинама.*

ЧАНГ-И

Да чујем?

ЛИ-КЈАНГ

Пошто смо изнели ствар пред Савет одличних књижевника, мислили смо да је умесно предати то неупоредљиво дело непосредно цару.

ЧАНГ-И

Цару?

ЛИ-КЈАНГ

Јесте, цару. Јер ако сте ви сматрали да се госпођа Си-Чун, најтачнији вршилац прописаног реда и узор кинеских жена, може дати за пример свима крајевима царевине, ми смо сматрали да општи интерес захтева, да људи размишљају поводом овог, дивљења достојног производа вашег генија. Међутим, само Син Неба има власт да по тој ствари каже потребну реч.

ЧАНГ-И

То је истина. Ја нисам на то ни мислио.

ТУ-ФУ

Али смо ми на то мислили, за велику корист државе.

ЧАНГ-И

Ја се дивим. И ви сте се усудили да поднесете ту молбу цару?

ТУ-ФУ

Усудили смо се. Ах! Не кријем вам да је требало победити скромност госпође Си-Чун, која се плаши сваке ларме и хтела би да сакрије сјај својих врлина у сенку својих одаја. Дуго смо се борили с њом. Госпођа Си-Чун је попустила само из обзира према вама чија слава, посвећена с цареве стране признањем, има још јаче да засија.

ЧАНГ-И

Али што да мени ништа не кажете?

ЛИ-КЈАНГ

Хтели смо да вас изненадимо.

ЧАНГ-И

Завера! Добро сте казали. Необјашњиво је да ја нисам ништа посумњао, ништа наслутио....

ЛИ-КЈАНГ

Ах! Знамо ми вашу проницљивост, зато смо и предузели потребне мере.

ЧАНГ-И

А што вам се чини да сад не треба више ћутати?

ЛИ-КЈАНГ

Зато што сам баш сад примио писмо од шефа евнуха на Двору, којим се извештавам да вам Цар шаље свога гласника.

ЧАНГ-И *узбуђен.*

Гласника? Мени? Цар?

ЛИ-КЈАНГ

Да, да, гласника који тек што није стигао.

ЧАНГ-И

Али шта он има да ми саопшти? Какве то заповести хоће Син Неба да ми изда?

ЛИ-КЈАНГ

То ћемо одмах дознати. Ево гласника.

ПОЈАВА ДЕВЕТА

ПРЕЂАШЊИ, ЛИ-ЛАО, *царев гласник, улази.*

ЛИ-ЛАО

Ја сам Ли-Лао, царски гласник, носилац знамена злата и мача. Долазим у кућу „Чоанг-Јуена“ Чанг-И-а, да испоручим вољу Сина Неба и да поделим награде. Чанг-И, Ли-Кјанг, и сви ви који сте присутни, запалите мирисе, прострите се на земљу у правцу Царскога Дворца. Слушајте Цареву заповест. — *(Пале мирисе и простиру се на земљу у правцу двора, Ли-Лао чита).* — „Како нам је велики Савет обреда, окупљен у дворани Вечите Искрености, поднео збирку од седамнаест хиљада и две стотине песама *О трима зависностима и четирима врлинама жена* чији су писци „Чоанг-Јуен“ Чанг-И, и књижевник тринаесте класе Ли-Кјанг...

ЧАНГ-И

Опростите, господару Ли-Лао, ту је погрешка. Песме су моје....

ЛИ-ЛАО, *строго.*

Мир! Царски гласник не може да погрешити. — *(Настављајући читање).* — „Како смо, после

свестраног испитивања, видели да ово дело пуно надахнућа и мудрости, садржи огроман број мисли корисних по добро Царевине, и посведочава ревност писаца за службу Сину Неба и за култ предака, решили смо, пошто смо препоручили ову књигу свима поданицима Царевине, да одамо достојно признање нашим верним: Чанг-И-у и Ли-Кјанг-у. Ли-Кјанг-у књижевнику тринаесте класе, дајемо звање књижевника седме класе и племство за три поколења уз поклон од хиљаду унција сребра.

ЧАНГ-И

То је заиста непојмљиво. Ја сам сâм...

ЛИ-ЛАО, *врло оштро.*

Мир, кад вам кажем. Непојмљиво је то, Господар Чанг-И, што ви који сте прочитали књиге мудрог Конфучија и који знате у прсте Чеу-Конгове расправе о прописаном реду, врећате у тој мери пристојности. — (*Настављајући читање*). — „Чоанг-Јуену“ Чанг-И-у три fine порцеланске вазе са најчувенијим цвећем из царског врта, један веома крупан рубин, једнога белог папагаја, једну таблицу од зеленог драгог камена, десет боца вина Ниао-Чанг, и комад свиле украшен ждраловима и морским гавранима.“ — (*Служитељи доносе све ово и распоређују по намештају редом како се набраја.*) — Најзад, у знак нарочите милости, Цар допушта Чанг-И-у и Ли-Кјанг-у да изјаве по једну жељу. Примите са захвалношћу Царева добротинства! Поштујте ову заповест. Нека вам се срца веселе! — (*Сви се дигну*).

ЛИ-КЈАНГ

Ја падам пред ноге Сина Неба на златним степеницама.

ЧАНГ-И

Молим, ја падам на колена пред царским престолом, лицем у прашини.

ЛИ-КЈАНГ

А ја остављам Цару на вољу да ми испуни ону жељу коју сам буде пожелео да искаже.

ЧАНГ-И

А ја изјављујем жељу да осуђеник Чао буде ослобођен изгнанства и пуштен у слободу.

ЛИ-ЛАО

Речи Чанг-И-а и Ли-Кјанг-а биће саопштене верно. — (*Одлази*).

ПОЈАВА ДЕСЕТА

ЧАНГ-И, СИ-ЧУН, ТУ-ФУ, ЛИ-КЈАНГ.

ЧАНГ-И

Цар је излио на мене... на нас пљусак милости. Ја сам као засеђен. Како да вам искажем своју захвалност, драги пријатељу, и вама, Си-Чун, слатка небесна звездо?

СИ-ЧУН

Одано је праведно признање по заслуги. Ја сам често слушала од вас да то није никакво чудо у Кинеском Царству.

ЧАНГ-И

Свакако нема сумње. Али што никако не разумем, то је заблуда по којој се вама, Ли-Кјанге, приписује сарадња на моме делу.

ЛИ-КЈАНГ

То је доиста непојмљиво. Како сам ја написао молбу, вероватно је какав секретар из непажње

додао моје, недостојно име, вашем. Мене је стид тога, али шта да чиним, господару Чанг-И? Не могу протестовати против царске заповести. Хоћете ли да...?

ЧАНГ-И

О томе није реч, племенити Ли-Кјанже. Ја сам доиста необично срећан због те забуне која ми чини част. Благонаклоност која ми је подарена, има у мојим очима у толико већу цену што сте је и ви дочекали. Наше пријатељство се томе радује. Није ли тако, Ту-Фу? Није ли тако, Си-Чун?

ТУ-ФУ

Тако је доиста.

СИ-ЧУН

Све што весели Чанг-И-а, радост је и за Си-Чун.

ЧАНГ-И

Биће да се Цар побојао себичности мога задовољства. Придруживши мога брата, великог књижевника Ли-Кјанг-а, мојој слави, он је нашао начина да увећа моју срећу. Нека му је звала за то.

ЛИ-КЈАНГ

Та црта узвишене добротe потпуно је достојна вас.

ЧАНГ-И

Шта! Зар да се дивите што могу без напора да волим оне који ме воле? У књизи *Преображаја* стоји: „Сви они који чине добра обасути су срећом, а сви који чине зло, пропадају у беди: то је стални и неизменљиви закон Неба.“ У Кинеском Царству светилишту свију радости, свих величина, свију врлина, „Чоанг-Јуен“ Чанг-И изјављује да је најсрећнији међу срећнима под царевом влашћу.

ЛИ-КЈАНГ

То је много речено.

ЧАНГ-И

Није довољно. Ја нисам ништа желео а све сам добио, по речима мудрачевим. Имам блага више по што ми је потребно, достојанства која превазилазе моју амбицију. Цар ме одликује више по што заслужујем. Тврдичлуку и зависти нема места у мом срцу. За мене су људи праведни и добри, жене чедне, синови нежни, покорни, наследници предачког култа. Земља ми изгледа срећна. Робови, нека се донесу пехари, да пијемо вина царевог, вина „Ниао-Чинг“ у које је бачено цвеће од бадема; и кад смо већ у пролећу, хоћу да се у драгоцени напитак баце и први овогодишњи цветови. Пијмо. — (*Робови доносе пехаре и бацају обиље бадемова цвећа на званице и у вино*). — Велика је несрећа немати потомака да изврше погребне обреде. — На мој гроб Вен-Сиеу ће просути пиринач и запалиће златне новчанице. Пијмо. — (*Пију*). — Пријатељство је украс живота, као што му је љубав круна. Ја имам два најбоља, најпостојанија, најпоузданија пријатеља. Ми смо постали „Чи-Син“, присни, а петао и просо нису се морали приносити на жртву. Пијмо! (*Пију*). Што се тиче љубави, ја имам Си-Чун, бисер земаљски. Нема похвале која за њу не би била увреда недовољношћу речи. Муж и жена који нису једно за друго, то су вам као два певача који певају исте речи различитим гласом. Две птице љубави, златопери Јуен и Јанг, станују у моме стану са истом песмом. Пијмо! — (*Пију*). — А сад, робови, амо кутију мириса. — (*Доносе кутију. Он додаје мирисаве штапиће служитељу који их редом пали*). — Овај први палим у част Си-Чун, јер је најлепша. Није ли тако?

ТУ-ФУ и ЛИ-КЈАНГ

Тако је.

ЧАНГ-И

Други палим у част Си-Чун, јер је најчеднија и највернија. Није ли тако?

ТУ-ФУ и ЛИ-КЈАНГ

Тако је.

ЧАНГ-И

Овај трећи палим у част Си-Чун, јер је најплеменитија и најмудрија. Није ли тако?

ТУ-ФУ и ЛИ-КЈАНГ

Тако је.

ЧАНГ-И

Онда пијмо, пијмо! — *(Пију).* — Амо лауту. Ви видите, пријатељи, да сам на врхунцу среће. Дај Боже да учиним доста добра онима који су у несрећи, да би ми зли духови опростили за моју срећу. — *(Узима лауту и пева).* — Небо је добро, земља је питома, Кина је чудесна творевина богова. Пролеће долази украшено зеленилом и овенчано цвећем, за велики обред љубави. Живот се буди, срећа распаљује сва бића. Све је дивно. Све је срећно. Пошто је и мени срећан час, разастрите ми над главом свилене везене засторе, прострите ми пред ноге најскупоценије цветне простирке, изнесите у изобиљу најкуснија јела у златним чинијама, напуните пехаре вином што жеље распаљује. Ја сам само човек у свом оделу украшеном златним змајевима, али се осећам разан боговима. — *(Заспи. Сви га троје гледају ћутећи).*

ЛИ-КЈАНГ

Нашем добром пријатељу потребан је одмор. Пазимо да му не покваримо сан. Ја одох до свога стана да оставим ово на сигурно место. — *(Показује кесу с новцем коју је донео царев гласник).* — Вратићу се да га поздравим пре ноћи. — *(Излази. Вен-Сиеу и слуге се повлаче).*

ПОЈАВА ЈЕДАНАЕСТА
ЧАНГ-И спава. — ТУ-ФУ, СИ-ЧУН.

ТУ-ФУ и СИ-ЧУН гледају се заљубљено; затим удаљујући се од Чанг-И-а, загрле се.

ТУ-ФУ

Златопери Јунг и Јанг, две птице љубави, то смо ми.

СИ-ЧУН

То смо ми.

ТУ-ФУ

Ох! Си-Чун, љупкија, свежија но лак јутарњи поветарац...

СИ-ЧУН

Ах!

ТУ-ФУ

Сјајнија него небо посуто злаћаним звездама...

СИ-ЧУН

Ах!

ТУ-ФУ

...Си-Чун, чије су очи као језеро посуто цвећем, у коме се сунце огледа...

СИ-ЧУН

Ах!

ТУ-ФУ

...Си-Чун, са чијих усана капље кап по кап, слатки отров љубави...

СИ-ЧУН

Ах! Ах!

ТУ-ФУ

...Си-Чун, чије лагано миловање забада у срце ситне стреле најузвишеније сласти...

СИ-ЧУН

Ах! Ах! Ах!

ТУ-ФУ

...Вољена Си-Чун, моја Си-Чун, никад, никад те се нећу заситити, цвете живота из кога удишем блаженство.

СИ-ЧУН

Још! Још! Хоћу да ме грлиш, да ме кршиш, да ми покидаш, да ми разбацаш украсе. — *(баца му у лице цвеће из своје косе)*, — као што обесни ветар својим пољупцима трза бадемово цвеће које му застире пут као какав ћилим славе. Чанг-И истину вели: Живот је леп. Волимо се.

ТУ-ФУ, води је ложници.

Јест! Јест! Волимо се, волимо се. Ходи.

СИ-ЧУН

Ох! Не још. Пењимо се, пењимо се полако, полако, уз степенице небесних двора.

ТУ-ФУ

Не могу да чекам. Мирисни поветарац што ћарлија у свили твојих широких рукава, заноси ме. Ходи. Он спава. Похитајмо.

СИ-ЧУН, с презрењем.

Пијан је. Неће се скоро пробудити.

ТУ-ФУ

Увек сувише рано. Хоћу, хоћу. Ходи. — *(Одведе је. Улазе загрљени у ложницу)*.

ПОЈАВА ДВАНАЕСТА

(Тишина)

ЧАНГ-И, приносећи живо руку очима узвикне.

Ох! Шта то би? Какав је то бол што сече као нож? — *(Трзајући очи)*. — Како је ово чудо? Јесам ли при себи? Заспао сам био? Да није ово сан? Не, ово није обмана. Ја видим. — *(Пипа поједине предмете)*. — Ево заиста порцеланских ваза које ми је послао Цар. — Ево таблице од зелена драга камена. Ево мојих песама. — *(Отвара књигу и чита)*. — „Погледајте цвет Хаи-Тинг, чију раскрыљену чашицу њиха поветарац. — *(Затвори књигу)*. — Ја видим. Ја видим... Сувише велика срећа улива страх. Само ми је недостајала још ова немогућна срећа. О варварски видару, како да ти захвалим! Обасућу те добротинствима. — *(Приђе прозору)*. — Небо! Сунце! Какав блесак! Сад ћу видети свој живот! Видећу своју срећу. Цвеће! Цвеће! И најлепши цвет Си-Чун, видећу поново. То је сувише. Сувише. Чини ми се да сам у бунилу. Глава ми се врти. Превелика срећа обара човека као и несрећа. — *(Свали се на једну наслоњачу и остаје непомичан)*.

ПОЈАВА ТРИНАЕСТА

ЧАНГ-И и ЧАО.

ЧАО ослобођен окова у оделу које му је дао Чанг-И, улази ситним корацима.

Ни шума. Сви су отишли. Сад је згодан тренутак. — *(Приметивши Чанг-И-а)*. — Само слепац! Тај није опасан. — *(Иде право сандуку из кога је Си-Чун узела новац)*. — Одавде је узела десет таела. Ту их мора бити још. Десет таела! Бедна тврдица! Шта ће му новац кад га не види? Десет таела! У овом дворцу! Како га није стид

његовог тврдичлука! То је онај тврдица из Позоришта, који се цењка за красну печену пловку и тобож је руком одмерава да би прсте омастио, па се онда крије да лиже прсте умочене у зделу са пиринчом... Али дође псето па му олиза мали прст. Наседе тврдица! Покраше крадљивца пачје масти! Ала смо се смејали! Е, ово вам је исти случај. Сад сам ја псето... Господар Чанг-И, будите задовољни, остављам вам четири прста. Знате, добар сам човек: заборављам да сте ме ви ослободили скова. Али, десет таела; признајте није ништа. — (*Отвара сандук*). — Тако, ево баш што тражим. — (*Узме у сваку руку по једну кесу и затвори сандук*). — А сад, бежимо. Од тридесет и шест лукавстава која човек може да измисли у шкрипцу, свега једно је добро, а то је — побећи. — (*Смејући се и обраћајући се Чанг-И-у*). — Боље је спасти живот једног човека, рекосте, него подићи пагоду високу до неба. Допустите дакле да ја најпре спасем свој живот. — (*Излази трчећи*).

ПОЈАВА ЧЕТРНАЕСТА

ЧАНГ-И, сам.

Несрећник!... Тако да ми захвали за моја добротинства! Да ме покраде! Да ме вређа! Каква жалост што на земљи има таквих људи! Требао је само да викнем, па да га врате у окове. Али моја срећа није од оних које се заснивају на несрећи других. Дај Боже да Чао нађе у моме новцу богатство, које, веле, олакшава човеку врлине. Свеједно! Волео бих да ово нисам видео. Заиста, било би боље да сам још који тренутак... (*Смешећи се*). Сувише ми се рано повратио вид. — (*Чује се врева из библиотеке*). — Каква је то ларма? — (*Одшкрине врата од библиотеке и гледа*). — Шта видим? Мој син Вен-Сиеу обукао моје свечано одело! Како је он то умакао надзору свога

наставника? Шта! Ево га седи у мојој свечаној наслоњачи! Устаје, шири руке, посрће као да не види. Небеса! Изиграва слепца. Исмева свог оца, а његов наставник, кога ћу најурити, храбри га у томе... Очи им се изврћу од силног смејања. Мој син! Мој син! Дакле онај скромни глас, оно озбиљно држање које сам ја нагађао и не видећи га; оно поштовање које си показивао, све је то било само лицемерство, извештаченост, лаж? Какав ударац ножа у моје срце! Кад ми се син живом тако подсмева, шта ли ће чинити кад ја будем отишао на онај свет? Да ли ће испунити погребне обреде? Да ли ће поштовати успомене на мене? Да ли ће запалити мирисе и златне новчанице? Тешко мени! Тешко мени! — (*Гледајући поново*). — О! сад подражава мојим покретима. Удара се о намештај, заузима смешне положаје. Ужас! Украо ми је штап и сад заповедничким скиптром исмева моје покрете. Колико ли сам му пута понављао онај одломак из Сиао-Хио: „Син треба да поштује намештај својих родитеља, њихово одело, њихове хаљине, њихову обућу, асуру на којој спавају и асуру на којој седе. Али од свију ствари које припадају оцу, она коју син треба највише да поштује, то је неоспорно штап.“ Вен-Сиеу, је ли то плод мојег учења! Исмевати свога оца... пред једним странцем! Сва ће варош за то сутра знати. Каква срамота за мене! „Може се опростити своме убици,“ каже правило, „али отрпети понижење — никад!“ И најгоре понижење треба сад да поднесем ја, Чанг-И, срећан човек! Вен-Сиеу, мој понос будућности! Вен-Сиеу, сва моја нада! Јесам ли ја за то отворио очи да видим како се све сурвава у таму? Нема више синовље љубави, основе свију врлина! Нема више култа предака! Ничег! Ничег! Колико сам кажњен за превелику срећу у којој сам заборавио своје затворене очи! Но где ли је то Си-Чун? Како то да она не бди сваког часа над Вен-Сиеу-ом? Пре него што јој јавим за нашу несрећу, нека се бар обрадује

што ми се вид повратио! — *(Претури један сточић на коме је стајала једна књига. Подигавши је, гледа забезекнуто у наслов на корицама)*. — О! овога пута зацело сам померио памећу — *(Читајући)* — „Збирка песама *О трима зависностима и четирима врлинама узорне жене* од Чоанг-Јуена Чанг-И-а и књижевника Ли-Кјанга.“ Баш тако је написано. Од књижевника Ли-Кјанга! Вара ме вид. Није тако. То не може бити. — *(Трља очи и гледа)*. — Да видимо. Чitam непрестано једно исто. — *(Загњури главу у руке, одлази, прилази и опет гледа)*. — Ту стоји Ли-Кјанг. Не може се сумњати, Чанг-И и Ли-Кјанг. Још је добро што је Чанг-И ту! — *(Меће прст на слова)*. — Не, не варам се, видим јасно свој прст на словима. Видим где почиње страна и где се свршава. Могу да бројим слова. Али сад ми пада на памет, зар није царев гласник рекао: „Збирка песама за чије се писце признају Чоанг-Јуен Чанг-И и књижевник Ли-Кјанг.“ — Сад ми је јасно одакле потиче оно двоструко награђивање око кога сам толико лупао главу. Више не може бити сумње. Ја нисам луд. При свести сам. *(Планувши)*. — При свести сам, али ме ужас хвата од оног што видим. Издајство! Издајство! Издао ме је мој најбољи пријатељ, мудрац, књижевник, човек који је био радост и понос моје куће, светлост мојих дана! Како је истинита изрека: „Може се познавати човек, може се познавати његов лик, али се његово срце не може познавати.“ Ли-Кјанже, пријатељу мој, брате мој, ко би рекао да си ти лагао? Не познајемо људе. Никад их нећемо знати. Откуд се може погодити да је овај искрен и да говори истину, док други, угурсуз, злоупотребљава најнежније гостопримство да би задао издајнички ударац пријатељу? Ли-Кјанг! Да се прослави и да измами награде од Цара на рачун моје славе! Моја слава, то није ништа. Али преварено пријатељство! Има ли горе несреће? Доиста, све се свалило на мене. Баш кад сам поново угледао свет, гледам како се руши сва моја срећа. Тама мојих затворених

очију застирала је стварност блиставим велом личим непомућене среће. Мени се очи отворише. Вео се раздра. Истина ми се показа.

Захвалност, синовља љубав и поштовање, пријатељство; претворност, издајство, замке! Шта се то ја усудих рећи? Ја хулим. Има незахвалника. има рђавих синова, и злих пријатеља. Ред у свету није тиме порушен. Изузетци само уздижу цену свуда цењеној врлини. Чао ће се поправити. Ја ћу поправити свога сина. Ли-Кјанга ћу посрамити за његову погрешку пре но што му опростим. Ја могу да праштам, имајући уза се оне узоре љубави и савршеног пријатељства: Си-Чун и Ту-Фу. *(Тишина)*. Него, истина како да објасним себи што ме Си-Чун и Ту-Фу нису обавестили о Ли-Кјанговом издајству? Они су то морали знати, имајући књигу пред очима. Зашто ми нису ништа рекли? Да ме не би растужили?... Онда је требало да најуре Ли-Кјанга, да захтевају од њега да се више не појављује на огњишту које је оскрнавио својом лажи... Сем ако... Да ли је могућно да их везује тајно саучесништво? Како да објасним себи оно што је необјашњиво? Нећу више да истражујем. Хоћу да знам. Хоћу да знам. — *(У жестини)*. — Си-Чун! Си-Чун! Ту је била са Ли-Кјангом и Ту-Фу-ом, кад сам заспао. Где је? Где је? — *(Спази на земљи цвеће које је Си-Чун бацила на Ту-Фу-а. Покупи га и мирише)*. — Њен мирис!... Нешто се морало догодити. И док се ја овде задржавам на ништаријама... — *(Бесно)*. — Хоћу да је видим. — *(Хоће да отвори врата ложнице и налази их затворена)*. — Затворено? Врата од ложнице затворена! Зашто?... Страх ме је. Нешто се морало догодити... Нешто што ја морам да видим пошто сад имам очи. Ја не верујем више ништа. Нећу више ништа да верујем. Био сам слеп. Али од како сам прогледао, хоћу да видим. — *(Ослушкује на вратима ложнице)*. — Некога има унутра. Говори сасвим тихо. Неки други глас: у ложници!... То

изгледа као зачикавање човечјег разума? — (Одскочи ужаснут). — А! Као да се чују пољупци! Ја знам да то није истина. Али хоћу да видим. Видећу. — (Полако направи прстом отвор на окну од хартије и остаје дуже време гледајући кроз отвор. Види се како му се тресе тело). — О! — (Одскочи силно назад, поражен, узверен, луд. Свали се на једну наслоњачу и загњури лице у руке). — Не! Не! Нисам видео! Нисам видео! — (Дигне се нагло. Пина се). — То сам доиста ја. — (Гледа око себе покушавајући да се савлада). — Ја сам доиста у својој кући. — (Показујући ложницу). — Ено зацело... О! то окно, окно! — (Враћа се поново на отвор и, пошто је неко време гледао, опет одскочи). — Доста! Доста!... То је и сувише! И сувише сам видео, нећу више да видим! Ни овај ужас, нити ишта више. Ја нисам више сигуран ни да постојим, или, боље рећи, не бих хтео да постојим! Као да је гром ударио па ме смрвио у пепео. — (Јеца). — Си-Чун! Си-Чун!... Значи нису биле истина, оне љубавне речи, она слатка миловања као киша од цвећа; нису истина, они жарки пољупци, они загрљаји у лудој наслади. Није истина, јер у свету нема више ничега истинитог. Живо је само лаж већа од осталих, то је све. А Си-Чун је највећа лаж живота, лаж над лажима. Све лаже, кад је и Си-Чун слагала! Човек који проси и добија милостињу, лаже кад каже хвала; као и човек кога спасемо. Син лаже оца кад му показује да га воли и поштује по прописаном реду. Пријатељ лаже пријатеља кад с њиме иде руку под руку. Жена лаже мужа кад му говори о својој љубави. Прописи лажу, закони лажу, прописани ред лаже. Цвеће, птице, ветар што дува, све то лаже. Светлост и сунце су лаж... Сто бамбусових удараца прељубници хоће ли ми повратити срећу? И сама казна је крајња лаж. Нема казне. Нема правде. Нема врлине. Нема злочина. Има само бола, бола! — (Преврну се и јеца). — У младости ми је неки калуђер рекао једног

дана: „Слава, богатство, достојанство, пријатељство, љубав, ето на шта мисли твоје срце. Све то вене и пролази. Знај да не држиш руку коју мислиш да држиш. То ћеш увидети једног дана.“ Калуђер је право говорио. И док ја овде плачем и говорим којешта, Си-Чун у наручју Ту-Фу-а, занесена... Да гадости! А толико муке треба да се девојке спреме за занат блуднице. Уче их свима наукама, свима вештинама да би учиниле тисућу пута савршенијим насладе којима располажу. И догађа се да их то савршено васпитање доведе дотле да сматрају врлину драгоценијом но свако савршенство. Тада треба, зар не, удате жене да их замене у блуду. Какав ли то грех из прошлог живота имам ја да испаштам кад је избор пао на мене — (показује на ложницу) — да дам једну такву замену? С врхунца среће пасти у најдубљи понор! Колико среће дугујем вама, моје затворене очи! А колико несреће вама, моје отворене очи! Био сам слеп и небо је било плаво. Мени се повратио вид, и свет је постао сав црн. Црн! Црн! Дајте ми вео! Вео! За срећу треба вео који сакрива истину. Проклет да си, туђински видару, што си ми по цену среће вратио светлост! Светлост. Какву светлост? Твоју, демоне зла. Ако си ти каква зла сила као што тврде сви наши учени људи, како ја да умакнем чинима твоје злости?... Шта ми долази на мисао? Ако је све то само обмана злог духа? Ако то што сам видео у ствари нисам видео? Ако је све само обмана, мађијска варка, демонске чаролије? Да ли сам ја још способан да мислим, да расуђујем? Да ли ми је остало још хладнокрвности да ми опроба памет. Цела Кина каже да су ти варвари надахнути злим духовима. Безброј доказа има да је њима по ћуди своју злобу само на наш рачун да примењују. У каквој би то намери онај Варварин изабрао само мене да учини добра? На основи каквог преокрета у стварима би то њему била воља да мени искрено помогне. Разум показује да сам био безуман кад сам му допустио

да на мени окуша своје мађије. Где ми је била памет кад сам се тако глупо подвргао његовој злочиначкој вештини. Упитани за савет свештеници Фо, изјавили су да ту нема лека. А Ли-Кјанг, кад сам му говорио о мом сусрету с видаром, није ли ми рекао да се чувам, јер би ми ова водица могла бити кобна, да би могла изазвати чудовишта преда ме? То беху његове речи. Сећам се. То се и догодило. Тај вештац ми је показао што је хтео. О, да! Чудовишта... Чудовишта!...

Али то није истина. То није истина. Чао, можда. Вен-Сиеу, Ли-Кјанг... Не знам... Али Си-Чун? Си-Чун, звездани мирис? Не! Не! То је доказ, стварни доказ ове лажи. Да, тај доказ ми је у рукама. Најзад, сад је доказано да оно што сам видео не постоји. Ово небо није небо. Ово сунце није сунце, ово цвеће није цвеће, ова Си-Чун није Си-Чун. То је Варвариново небо, сунце, цвеће, Варваринова Си-Чун, лажна привиђења. Све пре лаж него ли Си-Чун. Најзад! Најзад! Разумео сам. Умало ме разум није издао. Умало ме памет није изневерила. Али сад сам ја опет завладао собом, нећу више да гледам ту књигу што бих хтео, не, не, ни онај отвор тамо, ужасно привиђење. Чини морају престати, ја тако хоћу. Сад је дошао на мене ред да победим демона. — А! Ти си се хвалисао да ћеш скинути вео! Којим би га заменио, бедниче? Моје слепило било је гледање среће. А твоје видело је чудовишна приказа несреће. Доста, доста је мука, нећу дуже да гледам оно што не постоји, што не може постојати! Слепило, слепило ја хоћу, које пружа једину срећну истину. О! Није ли рекао да ће ми десет капи његове гнусне водице одузети његову проклету светлост лажи? — *(Узима флашицу и сипа сву течност у очи)*. — Десет капи, двадесет, тридесет, сто, десет хиљада капи, све, све!... — *(Тишина. Приноси нагло руку очима. Крикне)*. — Ах! да дивна бола што уништава мађије! — *(Тишина)*. — Ах! ах! Узвишена благодет. Сјајна ноћ се повратила. Авети су ишчезле. Нема

више лажне светлости. Мир се спустио на мене. Одлетео је светли вео по коме је зли вештац шарао своја чудовишта! Ноћ, са својом божанственом тамом, враћа ми своје звезде. Срећа је ту. Ја је држим и више ми неће умаћи. Си-Чун, Си-Чун, божанска срећо, ходите, ходите, муж вас зове.

ПОЈАВА ПЕТНАЕСТА

ЧАНГ-И, СИ-ЧУН, ТУ-ФУ.

Си-Чун појављује се на прагу ложнице. Ту-Фу је рукама придржава.

СИ-ЧУН

Муж ме зове. Ево ме.

ЧАНГ-И

Ходите, Си-Чун, драгоцени алеме, мени је тешко далеко од вас.

СИ-ЧУН

Пошто је пио Царевог вина, господар Чанг-И је заспао на својој столици. Да му не би кварили сан, његова жена и пријатељи су се повукли. Господар Ли-Кјанг је отишао да остави на поуздано место поклоне — царске дарове. Ево господара Ту-Фу где долази.

ЧАНГ-И

Хвала и вама, драга жено, и мојим драгим пријатељима на тој пажњи. Миришљаво вино од бадемова цвећа ме је помутило. Сањао сам један сан... страшан сан. Осетио сам потребу да поново нађем Си-Чун, зорин бисер, која ми враћа моје сунце. — *(Он јој пружа руку. Остављајући једну руку у руци Ту-Фу-а, она пружа другу Чанг-И-у)*. — Ах! Ево ме опет загрејаног. Моја дивна орност ми се вратила.

Пријатељи, ако сам вас икад својом мишљу увредио, опростите ми. Будимо срећни. — (*Пружајући руку нађе лауту*). — Амо лауту, амо! Кад ме је хватао сан певао сам о срећи. — Хоћу о њој да певам. — (*Рецитује уз музику*): — Небо је добро, земља је питома. Кина је чудна творевина богова. Пролеће долази украшено зеленилом и овенчано цвећем за велики обред љубави. — (*Си-Чун и Ту-Фу се загрле, очи у очи*). — Живот се буди, срећа распаљује бића. Све је дивно. Све је срећно. Пошто је и мени срећан час, разастрите ми над главом свилене везене засторе, прострите ми пред ноге најскупоценије цветне простирке, изнесите у изобиљу најкуснија јела у златним чинијама, напуните пехаре вином што жеље распаљује. Ја сам само човек у свом оделу украшеном златним змајевима, али се осећам раван боговима.

Завеса

О СЛОБОДАНУ Ј. ЈОВАНОВИЋУ

РАДОЈЕ М. ЈАНКОВИЋ: МАЈЧИНО
СРЦЕ

Кад сам први пут срео Слободана Ј. Јовановића, њему је било тек шеснаест година. Ја сам онда био млад официр у паланци, а он гимназиста у престоници. Док ме је остала родбина примила радосно, њему као да није импоновала моја официрска униформа. Посматрао ме је својим озбиљним плавим очима с нешто радозналости и сажаљења у исти мах. Очигледно, он се није спремао за Војну Академију. Мислио је на нешто више. Исто као и његови родитељи. Но фамилијарни односи надвладали су његову неповерљивост према еполетама, те смо се убрзо спријатељили. Чинили смо што смо могли, да један другоме будемо добри и пријатни. Излазили смо у шетњу, говорили о политизирању у школама, критиковали професорску окрутност према ђацима и доказивали да настава може бити приређивана питомије но што се то ради.....

Слободан је волео да прићути. Мерио је и што чује и што ће рећи.

— Нису сви професори груби.

— И ђаци су незгодни — рекао сам ја.

— То иде једно с другим.

Захваљујући његовим трезвеним родитељима, Слободан је био упућен да сам закључује; није било „поповања“. У накнаду, он је био необично учтив и дискретан дечак. Не знам докле је доспео с виолином, али сам га касније слушао кад на клавиру свира по штошта врло лепо. Имао је добар слух и волео народне мотиве, које је певушио по цео дан. Певушио је нарочито при игрању шаха коме га је научио отац, изврстан играч. Он се није задовољавао

простим мицањем фигура, већ је учио шах из књига и играо с комбинацијама. Био је даровит шахиста, жилав и прибран. Та племенита игра откривала је основе његовог ума и карактера.

Волео је да ствар продуби. У свему је волео темељитост. Стога би чешће, кад су тешкоће велике, рекао: да човек не може свуда доспети. Своје младе силе самеравао је с недогледним просторијама знаног и незнаног. Он није имао оне безбрижне младачке вере, да се може што год се хоће. Назирући путове, видео је препреке и поштено их признавао. Тако се око њега стварала животна стварност, пре него што је осетио живот. Почевши тако од себе, постао је неповерљив према голим речима свих оних што запенуше кад доказују. Изгледао је старији од својих година, срачунатији. Његово присуство у друштву није се одмах запажало, али га нисте смели превидети. Ако би му се ко подсмехнуо, бранио се с осмехом, али и с упорном жељом да не остане дужан. Он није нападао ни кад је изазван. Клонис се оне наше олаке смелости за све. Људи, као Слободан, одговарају из своје дубине. Кад тамо не нађу одговора, они су без уточишта. Стога би свака бучна расправа остављала на њему тешкога трага. Другови су га у разреду сматрали мудрицом и надом будућности. Он је то, ћутке, узимао као наметљивост, држећи у глави своје мере и рачуне.

Он се, још онда, истински одушевљавао онима што изврше какво крупно дело. — Нисте га могли задовољити ружичастим сликама и тобожњим разлозима. Он је ценио дело. Трудио се да разазна људе од акције и необично их поштовао. Поштовао је тада још философију Боже Кнежевића, али ју је и критички посматрао. Волео је ту фигуру човека и мислиоца. Кад сам му причао да сам био крај Божиње постеље кад је умирао, и кад сам му поновио речи које је Кнежевић говорио у агонији, док је његова ћеркица ту, крај његове постеље ситнила сикирицом дрва за малу плехану пећ,

Слободану су биле сузе у очима. После је додао: „Није покојни Кнежевић био киван на сиротињу.“

Слободан је тежио чистунству: ни да превари, ни да се превари... Волео је отворено суђење, без завијања и компромиса. Човек је, по његовом схватању, могао учинити само толико доброг колико је слободан. Кад год се Слободан осетио лишен слободе, осећао се очајним.

Његово ђаковање у гимназији прошло је некако неосетно и у кући и у школи. Мати му је била београђанка из имућне породице Нинића, који су се доселили из Босне у Шабац, па се касније преместили у Београд. Отац му је био из добре домаћинске куће у Шумадији, из Рамаће грузанске, округа крагујевачког. Он је још од младости био запослен чиновничким послом. А узгред се по мало бавио банкарским и новинарским пословима. Ја сам много пута уживао у хармонији тога тихог дома. Отац је био тих и подједнако разложен, а мати интелгентна, енергична и одлучна. Васпитање деце ишло је другарски, без притискивања. И Слободан и његова, нешто млађа сестра, Добрила, нису изискивали много. Умереност је била велико правило њине заједнице. Брат и сестра волели су се без нарочитих излива нежности; пажљиво и предусретљиво. Ја сам их једанпут затекао у живој препирци око њезиног шешира. Шешир је био уоквирен неким лишћем и трешњама. Девојчица је била необично лепа и хтела да буде лепша. Он ју је упорно одвраћао од тога.

— Не разумеш се у бојама — одговорила му је она пркосно.

— Нећу с тобом на улицу.

— Кад сам ти то тражила?

— Мама, она оваква не сме на улицу.

Мати их је мирно слушала и уживала у обома. Његове плаве очи биле су хладне али одлучне. Њене смеђе, бадемасте, смешкале су се,

— Вероватно да она тако воли — образлажавала је мати.

— Мама, њу треба учити. Изгледа као додола.

— Гледај на своју чураву косу — добацила му је сестра као узгред.

Онда ме је узела испод руке и враголасто замолила да изађемо у шетњу. Кад смо били на улици, она се замислила и нагло вратила у кућу. Изашла је с једним другим шеширом.

— Знаш, можда је он у праву...

Одмах потом изашао је и он. Носио је иза леђа спорни шешир, смешећи се.

У знак извињења, дајући јој га, приметио је:

— Добрила, обично, зна за складност.

Сестра га је захвално погледала. И брат и сестра били су упорни, али су били везани непоказивном али неизмерном приврженошћу. Он је стари шешир вратио у кућу.

У оскудици огледала, ја сам јој на улици удесио шеширић. Смејући се рекла ми је:

— Знаш, он је крут, али великодушан.

Наше рођачко дружење текло је у пријатном тону. Чинило ми се да је то најсрећнији кут на земљи. Ја се сећам многих појединости. Једном смо гледали, у Народном Позоришту, Сардуову „Отаџбину“. При повратку кући говорили смо о приказу. Слободан је приметио. „Штета што је литература заснована на пропасти главних јунака... Вође треба да живе...“ У то време Слободан је преводио Клемансовљев „Вео Среће“, који се потом играо у Београдском Народном Позоришту. Свиђала му се мудрост истока и његова крута правда...

Десио се да сам се са Слободаном, као по некој фаталности, сретао потом, у кратким или дужим размацама, по разним местима у свету. Кад сам био у Паризу у једној Војној Школи, писао ми је његов отац да је Слободан матурирао и да ће доћи у Париз на даље студије. Молио ме да га сретнем и да му помогнем да се снађе. Ја сам се

сећао како је мени било кад сам први пут видео Париз. Била ме је обузела дрхтавица. Гледао сам у ноћ, кроз коју је промицао брзи воз, и чинило ми се да и у мраку треба све видети и да је грех ишта испустити. Ја нисам улазио у Париз, у мене је улазио Париз као поплава. Кад сам срео Слободана на Лионској станици, видео сам човека кога није требало срести и коме се нема шта помагати. Био је потпуно оријентиран. Одвезли смо се до једног хотела и растали се као да ништа није ни било.

Ја сам становао ван Париза. Он је дошао да ме походи. Ишли смо у Монморанси; показао сам му Жан-Жак Русовљев Ермитаж и с брега откривао му дивне видике, који су се ширили над брежуљцима ка Шантији-у и даље ка Шампањи. Он ме је питао, да ли око Монморанси-а може наћи стан, где ће се спремати за предстојеће испите. Потом смо се вратили и пролазили кроз уске улице кварта Сен-Дени-а у Паризу, и говорио сам му о сваком камену, о сваким вратницама и грбовима над њима. Он очигледно није волео да га други инспиришу. Волео је да Париз види на свој начин, онако како га је он схватио и претпоставио. Кад смо, једном у заједници с његовом сестром, која је дошла у Париз да добије опште образовање и да учи француски језик и музику, посматрали Париз с највишег спрата Ајфелове Куле, он ми је рекао: „Париз не треба гледати с висине; одавде Трокадеро личи на рака, а Опера на корњачу. Ја волим да шетам сам улицама, од камена до камена...“ За то време његова сестра Добрила седела је на клупи и ишла за облацима.

Враћајући се кући, њу смо оставили пред пансионатом у улици Сен-Жакоб, а ми шеткали старим улицама по Сен-Жерменском кварту око Конзерваторије и улицом Светих Отаца. Ишли смо крај антикварница на Сенском кеју и прелазили ка Лувру. Ја сам се одушевљавао моћним перспективама овога краја у Паризу и био жељан да Слободана

заинтересујем појединим знаменитостима. Хтело ми се да у њему разгорим одушевљење. У ствари, Слободан је моћну величину ове нове средине савесно самеравао са својим силама. Док је Париз многе заносно дизао, њега је умеревао. Ја ни данас не знам које је правилније.

Једном смо у Француској Комедији гледали Батајев комад „Сан једне љубавне ноћи“. Играла је славна мадам Барте. Утисак је био велики; публика је била опсењена њеном игром. Између чиновна шетали смо ходником. Публика која, за време одмора, махом гласно ћаска, ћутала је или шапутала. Отишли смо затим у Фоаје. Слободан ме је, вукући дебеле димове од цигарете, гледао замишљено. Његове очи, при том, изражавале су унутарње комешање.

— Велики народ...

То је био сав његов коментар.

Он је ту стварност, ту величину француског народа осетио свим својим бићем и љубоморно је чувао од крђења. Хтео је да је сам запази и ужива. Стога је избегавао наш свет и клонио се од сусрета с нашим. И све већма у колико је расло његово осећање француске величине. У то време одмах до станице Монпарнас, била је кафана „Лавни“. Ту се састајала боља међународна младеж, махом уметници оба пола. Ту је један Пољак солиста на виолини давао врло добру музику. Младеж је у највећој тишини, седела по плишаним канабетима, пила кафу и уживала у музици. У једном углу, за малим мраморним сточићем чешће је седео Слободан, посматрајући и проучавајући овај свет. После сам га изгубио из вида. Једном ми се јавио из Бретање, други пут из Холандије с неколико речи; тек да му знадем трага...

Једне ноћи враћао сам се пешке с групом другова с Монмартра у Латински Кварт. Било је позно у ноћ. Неко предложи да обиђемо подземне локале у улици „Абе Грегоар ди Тир“. Интересовала

су нас та места пуна слома и резигнације. Обишли смо неколико таквих рупа. У једном подруму, у који се доспевало кроз узане мрачне ходнике, дошли смо у једну слабо осветљену одају пуну чамотиње. Једна жена, упола обучена, бледа као авет, ударала је мршавим прстима у покидану харфу. За једним незграпним дрвеним столом дремало је неко пропало биће. У другом, мрачнијем одељењу, сам, с полуиспивеном чашом, седео је Слободан. Није се упуштао с нама у разговор. Није се крио. Није нам се придружио ни кад смо пошли кући... Озбиљно је посматрао и, можда, проучавао и живот с наличја.

*

Године 1912, кад је био објављен рат Турској од стране балканских савезничких земаља: Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе, Слободан је с другим студентима био позван да се врати у отаџбину, али у рату нису употребљени него су се вратили да продуже студије. Исте године продужио је своје студије и успешно завршио последње испите права на Сорбони и добио диплому. Затим се уписао у Политичку Школу у Паризу и вратио се у Београд да одслужи свој ђачки рок у сталноме кадру, ступивши у IV коњички пук, а после два и по месеца због маларије отпуштен као привремено неспособан.

Године 1913 положио је усмене докторске испите на Сорбони у Паризу и почео да прикупља грађу за докторску тезу *Ушницај раџа на међународно право*, али је све морао прекинути и вратити се у отаџбину. Пошто је настао светски рат 1914 године, Слободан је одмах као добровољац ступио на војну дужност у пресбиру Врховне Команде. Ту је остао док га нису позвали у Бачку чету у Скопљу. 1 новембра исте године Слободан је као пешадијски поднаредник с друговима отишао на фронт и ступио у борбу у офанзиви против Поћорекове армије. У

многим борбама учествовао је као водник озбиљно, самопрегорно, савесно и свој део жртве принео је часно. Ја сам га само једанпут у пролазу видео у Скопљу. Био је опаљен и измршао. Рат га је, чинило ми се, још више уозбиљио; изгледао је и зрелији и још стабилнији. О њему су сви говорили увек само с хвалом. — Издржао је све борбе у наступањима и одступањима. Прешао је и Албанију, издржавши све напоре, тешкоће и невоље.

После повлачења наше војске, нашли смо се на Крфу. Ја сам имао службу у крфском пристаништу. Он је био резервни официр. У мојој канцеларији нашао је Пурића, Винавера, Бељанског, Обрада Симића, М. Месаровића и друге. Преводили су преписку између наших и француских власти и вршили пристанишне послове. Имали смо и своју менажу. Тих, с дебелом ратном наслагом на души, али ипак нешто ироничан, с тешким искуствима из рата, он је волео да та искуства прекувава сâм у себи. Ако би се у друштву причало о борбама и ратним догађајима, он је пажљиво слушао сваког. Никад једне речи није додао, као да га се ништа није тицало. Он је, као за све остало, имао своја објашњења и за крвопролиће и за страдања простих војника. На разлагања другова о прошлим бојевима он се смешио као да је оно што је он сазнао о рату, изнад свега што се може испричати. То је он чувао у себи као тајну највишег сазнања.

— Нашто причати?... Нашто објашњавати нешто што се није могло отклонити и избећи?.. Увек има горег од најгорег....

С Крфа је Слободан отишао на службу као потпоручник у ђачки батаљон, у Жозије, одатле после неког времена на рад код нашег војног изасланика у Паризу. На овој дужности остао је до 24 новембра 1918 г., када је разрешен и стављен на расположење Министарству Иностраних Послова, пошто је још 16 јула 1918 године Краљевим указом био постављен за писара у истом Министарству.

Светски рат је био довршен а Слободан је још неко време остао на раду у Министарству, па је већ крајем 1919 године био са службом у нашем Посланству у Лондону, као секретар. Сестра му се удала и била на свадбеном путу за Париз. Колико се нових ствари догодило и старих изменило за тих година?!...

*

Налазио сам се с породицом у близини Париза. Она нас је посетила. Изгледала је здрава. Без нарочитог наваљивања, села је за клавир и певала нам неку сетну арију. Сећам се само понављаних речи: „И харем наш...“ Вече је испало пријатно за све нас. Потом су они посећивали позоришта, музеје и знаменитости по Паризу.

Прошло је мало времена од тога, а једне ноћи упаде у наш стан у Ангену г. Обрад Симић, сада адвокат, који се тада случајно налазио у Паризу. Донео нам је тешку и неочекивану вест да је Слободанова сестра одузела себи живот у хотелској соби, где су становали.

Кад смо стигли у хотел, наше госпође које су живеле у истом хотелу обукле су младу у венчану хаљину од беле свиле и ставиле јој бео венац око главе. Неко је био окадио собу, те је мирисала на измирну. Познаници, студенти, чиновници Посланства и с Конференције Мира и странци, хотелски гости, долазили су да одаду млади поштовање. Био је суморан и магловит париски дан. Голубови с плаца пред хотелом скуњени, ћутали су поређани испод црних париских кровова. Био је час да о несрећи депеширам Слободану у Лондон. Јавио сам му, смотрено, да му је сестра тешко болесна. Он је одговорио да стиже у Париз.

Кад сам га, неколико часова по томе, срео на Северној станици у Паризу, изгледао је ужасно измучен. Није ме питао ништа. Знао је да моја вест значи да му је сестра мртва.

— Где је?

Његов глас био је туп, олован; његов поглед, испод уморног чела, био је испивен. Коса му је била разбарушена; песнице стиснуте. Изглед човека решеног на све.

Ја сам га одвео на једну кафанску терасу, да га смирим. Говорио сам му о свим појединостима, које сам сазнао и проверио. Кад ми се учинило да је час, повео сам га у мртвачницу, куда је тело пренето. На дну дубоког сандука видела се невеста, са младиним венцем око чела. Лепа, с дугим трепавицама положеним једне на друге. Послуга је стајала са стране и, са саучешћем, пратила грчевиту борбу братову. Њему је један неми бол затегао све нерве те је трептао, без суза и без речи. Његов поглед није гледао, није мерио, није питао, није плакао; кроз њега је силазила ка сиротој сестрици болна братова душа, узимала је у невидљиве руке и нежно је миловала и тешила за незнана и ни с ким неподељене чежње у животу...

Кад сам га узео испод руке, да се уклонимо, он није могао да крочи. Изгледао је као окамењен. Људи су потом дошли, преместили тело у махагонски сандук, постављен белом свилом, па онда залемљен и затворен да се више никад не отвори... С Нотрдама тукло је девет пута. Док су радници довршавали посао, ми смо седели на каменој клупи и слушали жагор Париза, жамор времена и шапат судбине... Онда смо сели на аутомобил за пренос мртваца и пренели невесту у руску Катедралу у улици Дари. Бол те вечери није се Слободану, по том, никад скидао са зеница...

Кад су родитељи, два дана по том, дошли из Београда да виде своју децу и да се изврши опело, ја сам разазнао, како је она отмена одмереност, која је карактерисала ову добру породицу, прсла као стаклена скрама и кроз њу се разлили вапај и ридање, због наглости и неочекиваности смртних вести. Отац, исцрпен и увео, питао ме је својим

сузним благим очима, да му објасним незаслужену несрећу. Мајка није питала, није видела ни чула никога, она је утонула у јаде и ништа је није могло померити из њих. Шта се може говорити мајци, шта објаснити *мајчином срцу*, које је изгубило пород, кад је чекало да се он умножи и усрећи.

Сутра дан отишли смо да посетимо покојницу. Око невестиног сандука било је много цвећа, а над њим је светлцуало тужно кандило. Јадна мајка, обневидела од суза, избеzumљена од туге, пипала је занитовани сандук и вапила унаоколо, хтела да провуче прст у метал, да одшкрине, да нађе ухо детиње, да дозове младу и да је пита и да стави руку на чело и своја уста на усне невестине. Ропот мајчин потресао је темеље Катедрале. Тежи је вапај мајчин од свега што живот људски може да приурити.

По том смо лагано, газећи по сухом лишћу, опалом с увелих венаца по сводовима, узашли на црквене степенице, у још мрачнији живот. Чемеран сумрак спустио се на голо влажно дрвеће, улицама око Етоала. Погурене људске сенке промицале су испод жутљикавих светиљки... Изгледали смо потпуно сами у свету, загрљени с несрећом, без интереса за сутрашњицу... Дан за даном, међутим, пролазио је по том, да стиша, али да не излечи...

*

После четири године срео сам Слободана у Бечу, где се задржао на путу из Лондона за Београд.

Затим је опет настао дужи прекид у нашем срастању. Он је за то време био на служби у Министарству Иностраних Послова, где је стекао изврстан глас као чиновник. И ако млад, постао је шеф персоналног одсека. Ту су се открили његово јасно суђење, његови практични назови и чврстина његових погледа. Међу друговима стајао је високо. Постао је стуб Министарства. Био је референт и секретар у комисији за разврставање чиновника

истога Министарства према новом чиновничком закону. После тога свршеног посла постављен је у Сан-Франциску за југословенскога консула. У Сан-Франциску је нашао наш исељени народ; раднике и њине породице, једну нову средину пуну животних брига. Сам велики родољуб, Слободан се радовао родољубљу исељеника. Њему се чинило да је завет према Домовини нешто што је природно и што се нема распредати. Међутим ограђен службом, даљином и туђином он је осећао како губи везу с Европом и средином којој је раније припадао. Америка га је занимала по питању материјалног напретка и њених крупних институција. Он је са задовољством причао о својим искуствима међу Американцима. Одлично примљен међу колегама, он је брзо постао центар тамошњег друштва. Умевши да се правилно постави у њему, био је тражен и цењен. Међутим његово здравље није било добро. На њему су се још видели и осећали трагови и последице сестрине смрти. Ја сам тада био постављен за генералног консула у Чикагу и, оставивши Европу, брзо сам га посетио у Сан-Франциску. Нашао сам га нешто уморног, но ипак крепког. Његов стан био је пун енглеских и француских књига. Његова велика библиотека имала је све велике мислиоце и поете. Он је читао Милтона, Шекспира, Поа, Анатола Франса. Интересантно је да је у Сведенборговом делу *De Coelo et Inferno* било неколико места по неколико пута означених црвеном писаљком.

У слободном времену, вели, бавио се скупљањем градива за један есеј о нама. Мене је копкало да сазнам о чему се ради. Волео сам што се интересује тим проблемима. Он је одмахнуо руком:

— Размишљање о нама...

Његова разлагања односила су се на нашега човека као производ куће, школе, друштва.

— Нема ничег, говорио ми је, да нас развије хармонично. Отимамо се, па како испадне... Живимо

без поверења и у људе и у институције. Живот нам је пун досакакања... Живимо без спокојства и уносимо неспокојство... Из тих бораба излазимо рањави... Како да се усклади наша мисао?...

Његови чиновници говорили су ми тада о његовој савршеној тактичности, о реду и строгости у послу. Доцније један је од њих писао: „Долази редовно у канцеларију и врши све дужности као и сваки други шеф; и ако војнички строг у службеном послу, он је врло пријатног опхођења с подређеним чиновницима — мало не колегијалан. Врло је цењен од својих колега, јер га позивају на састанке консуларног тела и на забаве појединаца. Стално се дружи с неколицином консула. Има и личних пријатеља, нарочито једног лекара и његовог сина адвоката. Биће да има и понеког непријатеља, као и сваки други човек, али су то такви људи да је часније имати их за непријатеље него за пријатеље. Да се физички осећа добро, доказ је што скоро свакодневно игра тенис, вози свој аутомобил, игра шаха, а члан је и Олимпик-клуба. Отмен, пази на себе у сваком погледу, одева се елегантно — прави паризлија. Душевно је један од најбриљантнијих људи. Његови концепти читају се са слашћу, као да их је писао Анатола Франс.“

Једно вече возио нас је на свом аутомобилу. Био је изврстан шофер. Јурио је огромном брзином. Укопан за воланом, стиснутих вилица, ока упртог у напред, јурио је поред Пацифика. Пред једном огромном стеном над морем зауставио се.

— Овде обично стају, да гледају океан. Брзина...

Моја мала кћи радосно је приметила да је океан леп.

— Шта је лепо овде? — упитао ју је он благо смешећи се. Видиш, ја мислим да је океан празан и глуп. У свету имају две значајне ствари: брзина и милосрђе. Материјални и морални живот. Поуздано само ове две ствари. Ничег нема у свету доли брзине и милосрђа...

Потом ми смо се сликали, пели се уз брдо. Он је трчао као јелен. Молили смо га да нас врати у град, возећи полако.

Раније писао је и мени и својим родитељима, па и друговима у Министарству, да у Сан Франциску остаје још једино ради здравља, јер само потпуно здрав човек може нешто учинити и створити. Стога унапређење не тражи, а кад се буде потпуно опоравио, сам ће тражити премештај, и неће правити питање од унапређења. Али ако га преместе без питања (осем ако буду незадовољни његовим радом) за саветника и изједначе с друговима, онда ће доћи. Али ако га преместе за секретара, он ће телефонски дати оставку (ово последње навео је у највећем поверењу).

У свом писму од 20 маја 1931 године, поред осталог, писао ми је: „Ти велиш да ме могу преместити без питања. Да ме премештају без питања не мислим да ће чинити. Не би било лепо: ја сам дугогодишњи и савестан чиновник“.

Почетком 1931 године његово здравље окренуло је на горе. У писмима мени и родитељима није се жалио. Министарство му је дало боловање, које га је опоравило. Сва родитељска и моја наваљивања да пређе у Европу, остала су без успеха. Убрзо, потом, он је опет оронuo здрављем. Ступио је у санаториум и брзо се опоравио. Чиновник који је отишао из Вашингтона да га замени у дужности, нашао га је пуног хумора, али нешто уморног. Кад га је Министарство, потом, преместило за секретара у Праг, он је поднео телеграмом оставку, као што је раније казао, јер није хтео да буде запостављен... Сасвим коректно, мирно, на један савршено љубазан и отмен начин предао је дужност новом чиновнику који је дошао из Београда...

Потом је дошла опет болест. Поново је ступио у санаториум. О томе није говорио никоме. Сазнао сам случајно. Мени је писао да ће кренути у Европу као крајем априла те године. Ступио је у санаториум

да се потпуно окрепи, да се пред родитељима и пред светом у Европи појави као увек: чврст, сигуран, прав. Пред ступање у санаториум спаковао је све своје ствари. Све српске књиге поклатио је консулату, а све друге спаковао је с другим стварима. Преписку је уништио. Све је било готово за далеки пут. Ја сам депеширао лекару и питао га о Слободановом здрављу; одговорено ми је да је оно изврсно.

Једно јутро око половине априла 1932 године ја сам добио телефонски позив из Сан-Франциска. Нови наш консул зове ме, мислио сам, да ми јави о Слободановом путу за Европу. Вест је међутим била другојачија.

Слободан је изашао из санаториума и, пошто је учинио само једну посету у вароши, отишао је у хотел, како кажу, затворио се у собу и, за столом, испалио себи метак у слепо око. Тек сутра дан пре подне послуга је отворила врата и с полицијом нашао покојника несвученог, нагнутог над столом... Постоља је остала нетакнута... По оној чврстој његовој логици, ставивши себе на испит, осетио се поколебаним и више, можда, још: одгурнутим, запостављеним у животу, и он је, доследно својој унутрашњој одлучности, повукао трагичну консеквенцу.

Тело су другови положили у диван сандук. Опело је извршено свечано уз жаљење свих консула и народа. Тело су послали у Њу-Јорк за далеки пут родитељима. Отишао сам с особљем да се поклоним сени покојниковој. У огромној просторији италијанског пристаништа у Њу-Јорку био је истоварен и метални сандук с покојником. Старешина установе с погребником дигли су метални поклопац, испод кога се, кроз стаклени део, видело отмено, као увек, мирно лице покојног Слободана. Другови су му ставили бео цвет на прса. Прав као мач, лежао је мој рођак, лепа одморна

лица. Ми смо положили венац, а носачи, с нама, понели тело ка лађи.

Кад је лађа кренула било је касно по подне. Лепо, пролећно вече као сан. Лађа је ухватила пут ка ширини, а над њом високо, брзо кружио један једини галеб. Далеко са рта Светог Амброза чежњиво би трепнуле прве светлости с куле светиље... као два болна ока... За лађом се вукла тамна бразда, оивичена белом пеном... Ја сам дуге стајао на обали, између два света, и осећао како ми тама продире у душу...

Те јесени посетио сам Београд. Слободанов отац ми је дрхћући и своје сузе бришући спустио главу на раме и гледао ме својим добрим очима. Слободанова мати је седела у другом одељењу бледа и исцрпена... Ту је некад било толико наде и радости....

То вече пред затварањем гробља, однео сам цвеће брату и сестри, чији споменици, с натписима и сликама ограђеним у металном оквиру, стоје као загонетно слово судбине... На једној малој клупици, са стране, непомично је седела женска особа у дубокој црнини....

Ја је нисам дирао; ни она мени није ништа рекла.

То је била сирота мајка.

РАДОЈЕ М. ЈАНКОВИЋ

УРОШ ЦОНИЋ: СЛОБОДАН Ј. ЈОВАНОВИЋ И ЊЕГОВА БИБЛИОТЕКА

Изгледа ми да није протекло много времена од познанства са Слободаном Ј. Јовановићем. Међутим, прошло је скоро двадесет година од првог сусрета. Били смо дуже времена заједно у француском селу Жозие-у (Jausiers—Basses Alpes), куда нас је одвела служба у ђачком батаљону. Слободан је тада био свршени правник Университета у Паризу и резервни потпоручник. Упућен је батаљону као официр, који је знао добро француски језик, познавао прилике и администрацију, а мене су упутили као професора на матурантске курсове. Војници ђачког батаљона били су у почетку већином свршени ученици VII и VI разреда гимназије у Србији. Требало је, поред војне рекрутске обуке, да заврше матуру и да наставе — ако буде могућности — своје студије на француским университетима.

У високом планинском крају, у врло малом алпском селу на француско-италијанској граници, на даљини од 73 километра од најближе железничке станице (Гап), међу касарнским зидовима једнога француског шасерског батаљона, под истим кровом и при истом столу у „кантини“, сви смо постајали брзо добри пријатељи и живели као у породици. Разлике у годинама, разлике у струкама и позивима у грађанству, разлике у дужностима — нису играле никакву улогу. Људи исте крви и језика ван домовине налазе се брзо, туђина их зближи и увек се нађе неки општи интерес који их привлачи. Избеглички живот, у оно најнесрећније и најтеже доба наше историје, имао је своју нарочиту психологију. Срби су се тада, и ако су били у

пријатељској, савезничкој, врло предусретљивој и срдечној француској земљи, осећали усамљеним, тражили се, груписали и стварали мале колоније у појединим местима. Таква једна колонија створена је, стицајем околности и по потреби, и у Жозие-у, од неколико стотина ђака, 13 активних и резервних официра, 6 професора, неколико подофицира и 10 посиљних. Формирање батаљона и организовање рада извршено је у току јуна и јула 1916 године.

Слободан Ј. Јовановић дошао је у Жозие 30 јула 1916 године, као последњи резервни официр додељен батаљону. Ја сам ту био већ скоро месец дана (дошао сам 4 јула). Поштанска кола стизала су пред вече, заустављала се пред касарном и, како је то био читав догађај, обично смо их ишчекивали ради новина, поште и „нових гостију.“ Јер, и ако је рад био већ у пуном јеку, пристизао је још по који ђак, а долазили су и ђачки родитељи да обиђу своје синове. Тог дана — била је недеља — скочио је с кола млад, витак и симпатичан официр, који је имао нову, беспрекорно лепу униформу и отмено, слободно понашање човека, који је умео да се одмах снађе у непознатом друштву. То је био Слободан, који се, док му је скидан пртљаг с кола, представио и поздравио са свима. Дочекав је срдечно, јер су га неки већ познавали, а неки су били пријатељи његовог оца и раније обавештени о његовом доласку.

Људи на истоме послу морају се често виђати и зближити бар по службеној дужности. Међутим у нас није постојао само тај разлог. Бриге за судбином земље и народа, чежња за својима у поробљеној Србији, дуга неизвесност, продужавање рата у недоглед, монотонија касарнског живота и потреба за изменом мисли — све нас је то упућивало једне на друге, доводило до пријатељских односа, дубљег познавања и интимних исповести. Далеко од оних који су „ведрили и облачили“, ми смо вршили своје дужности и бринули своје бриге. Није било сплетака и неповерења, него увек коректних

односа и искрености. Слободан је био интелегентан и васпитан младић и умео је да подеси своје понашање према свима. Пажљив према старијима, друг према млађима — он је уживао пуне симпатије.

У почетку — колико се сећам — Слободан је бивао више у друштву младих другова — официра. Доцније се често налазио и у друштву професора. Ако је тамо било више младићских разговора, веселог ђаскања и по које подуже партије „санса“, с нама је било више дискусија о потребама школским, критиковања оних који су наређивали, политизирања, успомена о срећним данима у домовини. Слободан је волео и те разговоре. Иначе, причао је о свом студентском животу, а најчешће теме су биле о француској књижевности и позоришту. Помињао је свој докторат, и одиста је радио у слободним часовима. Волео је да чита и поред новина куповао је и књиге, што је за нас било велики луксуз. Колико пута сам га виђао и сретао или у дворишту, или на насипу поред брзе и хладне Ибаје с књигом у руци! Понекад се удаљавао од села и чинио дуге шетње по околним брежуљцима.

Слободан је, као командантов ађутант, радио највише у канцеларији и вршио врло предано све поверене му дужности. Ушао је мирно и философски у колосек једнога изузетног живота, када се устајало, јело и ишло у постељу после трубних знакова, када је све било наредбама утврђено и када су дисциплинска правила била регулатор свачијег живота. Млад и жељан забава, амбициозан и жељан стручног образовања, слободоуман и жељан ширих хоризоната, он се није могао осећати увек задовољним у таквој средини. Али, код њега је постојало осећање дужности и он није хтео да буде ван других.

Команданту је био десна рука. Са најмлађим официрима — водницима — био је у најбољим другарским односима. Према старијим резервним официрима и професорима, био је увек предусретљив

и тактичан. Са ђацима — војницима — опходио се као старији друг. И сам још у „ђачким водама.“ он према њима није заузимао став официра. Умео је да их разуме, а како је био добар и питом по срцу, много што-шта је прогледао кроз прсте, јер их је сматрао више за несташне ђаке него за недисциплиноване војнике. Због тога су они према њему били искренији, слободнији и поверљивији.

Перфектним знањем француског језика, солидном спремом, лепим понашањем, познавањем Француске, Слободан је стварао пријатан утисак у сваком друштву. Због тога је чешће позиван и на службене и на приватне свечаности, састанке и излете. Често је одлазио у Барселонету, најближу варошицу која је била удаљена од касарне нешто више од 8 километара. Тамо је одлазио француским властима због послова и ради слања и пријема поште и куповине различитих потреба. Понекад се морало ићи и вратити брзо, и Слободан, који је био изврстан бициклиста, вршио је ту „курирску“ дужност и по најлепшем и по најгорем времену. Пре поласка примао је „налоге“ и враћао се понекад претрпан пакетима. Тако му се пружала прилика да одигра и по коју партију билијара у Барселонети. Али, како је за бициклет ваљало плаћати кирију и како су и други желели да се возе, начињен је „ортаклук.“ Наиме, плаћали смо нас неколико — по „уговору“ од 14 августа — заједнички месечни закуп и служили се с правом једним бициклетом. Стари бициклет није се могао одмарати, кварео се и никад се није знало ко га је сломио и ко ће га оправити. Слободан је тада узимао све на себе и доводио у ред јединог „јахаћег коња“ у целом батаљону.

Највише нервозе, сметњи и брига изазивале су вести о распуштању батаљона, о премештању у друго место, о упућивању у Тулон, Бизерту или у Солун, о промени команданта, о размештају професора, официра итд. 30 августа командант је добио телеграм који је пао као гром из ведра неба,

а 31 августа стигао је и акт с наређењем да се „одмах“ упуте у Тулон, а одатле у Бизерту, сви ђаци — војници, који су рођени пре 1897 године. Значило је прекинути рад, јер би на првом матурантском курсу остало само 8 ученика. Међутим, ђаке су слали у батаљон не само из Француске, него чак из Солуна, с Крфа, па и из Бизерте, одакле су дошли пре кратког времена.

Истог дана, 31 августа, командант је послао Слободана у Гренобл да обавести о томе „просветну конференцију,“ која је тамо заседавала, и да интервенише код надлежних да се наредба повуче. Предлог је био да сви ђаци остану бар док не положи матуру, а то је требало да буде, према ранијем плану и наређењу, кроз два месеца. Слободан се вратио трећег дана, 2 септембра, пошто је свршио повољно поверену му дужност и донео вест да ће „надлежни издејствовати код виших власти да се извршење наредбе одложи.“

Тринаестог октобра Слободан је отпутовао с командантом у Париз. Требало је најбржим путем решити питање о сеоби батаљона, а матура је требало да отпочне ускоро.

Двадесет и осмог октобра 1916 године, завршен је први матурантски курс с ученицима свршеног VII разреда гимназије. Успех је био преко очекивања. Од 40 кандидата, положило је испит 38, а пали су из по једног предмета 2. Било је: 12 одличних, 23 врло добра и 3 добра. Сви су били задовољни: министров изасланик, професори и ђаци. Само, општу радост кварила је неизвесност шта ће даље бити: одлазак на универзитете или путовање на фронт. 29 октобра Слободан је донео вест да је чуо у Паризу лично од професора Берара да су француске власти — после разних молаба и интервенција школских људи — решиле да се батаљон пресели у Лион, како би свршени матуранти могли посећивати предавања на универзитету. Какво усхићење! Сви су хтели да чују лично из његових уста и он је био

„јунак дана.“ Нама, професорима, било је необично мило, јер смо веровали да ће се тако сачувати омладина и на универзитетима оспособити за рад после повратка у земљу. Настало је опште веселје. На жалост, сутрадан је дошао извештај да ће се батаљон упутити у Бизерту.

Летњих дана било је пријатно. Могло се шетати по околини, долазили су гости, стизала редовно пошта. С јесени и преко зиме није било лако. Жозие се налази на висини око 1300 метара, у ретко насељеном крају и с рђавим комуникацијама. Плаховите кише квариле су путове, велики снег и зимске непогоде прекидале су саобраћај. По неколико дана нису се могле добити ни новине. Била је права реткост видети по коју тицу. Чак ни врабаца није било ни око касарне ни у селу. Колико пута смо сретали зечеве на уској сеоској стази!

У дугим, досадним, кишовитим и магловитим данима, нарочито пред вече, после завршених послова, пошто се није могло седети у леденим собама, скупљали смо се у касарнској „кантини.“ Причало се, понављале се старе ствари, стварале анегдоте и картало. Слободан је знао доста шaljивих анегдота и „вицева“; причао их некако озбиљно. флегматично, живописно и у толико је више било смеха. Једно веселје остало ми је живо у памети. Дошао је изненада 7 септембра г. др. Михаило Петровић, професор Университета. Желео је да обиђе батаљон и да се види са својим пријатељем, сада покојним Младеном Берићем, доцентом Университета. Донео је пуно вести, познавао се с многима и дочекали смо га врло срдечно. Седели смо дуго, до 3 часа после поноћи, а било је и песме, и свирке и игре. Г. Петровић, стари мајстор на виолини, свирао је изванредно и изазвао невероватно расположење. Када су се покидале струне са гудала, а другога није било, Слободан је пронашао у неком ђачком сандуку комад смоле, мазао је дрво од гудала, и г. Петровић је и даље свирао. Никада

Слободана нисам видео тако веселог и пријатног у друштву. Шалио се, певао, водио коло.

Петог декембра завршени су испити с другом и трећом групом матураната. Било је 98 кандидата, свршених ученика VI разреда гимназије у Србији. Било је много административних послова, а морало се радити брзо. Као пословођи Слободан ми је био при руци. Спавао је у суседној соби до моје и помагао ми по неколико сати сваке вечери. Сутрадан, 6 декембра, ја сам, према ранијем наређењу, одмах по завршеном послу, отпутовао из Жозие-а. Слободан је остао у батаљону.

С пролећа, 1917 године, Слободан је долазио у Ницу, и тада смо се последњи пут видели у Француској. По повратку у земљу, када је он био чиновник у Министарству Спољних Послова, срели смо се неколико пута. Као „стари Жозиерци“ поздрављали смо се и обнављали по коју успомену. Увек смо се сећали „ортачког коња“ — нашег старог бицикла. Слободан је доцније отишао у иностранство и вест о његовој смрти, с пролећа 1932 године, изазвала ми је успомену о једном младом и добром пријатељу. Сећајући га се тада, доцније, и при писању ових редова, зажалио сам од срца што је прерано угашен један млад живот, престало куцати једно племенито срце, сахрањена једна разборита и паметна глава...

Чудна је људска судбина! Преброде се велике опасности, а подлеже се малим слабостима! Преживе се страхоте рата, а умире се изненада у миру! Шта се све не дешава у животу! Никад нисам могао ни помислити ни сањати да ћу једнога дана имати у рукама књиге покојнога Слободана и преко њих оживети успомене о њему! Његов несрећни отац, уважени господин Јован Д. Јовановић, инспектор Министарства Финансија у пенсији, да би очувао трајно успомену на свога рано изгубљеног јединца,

одлучио је, приликом годишњице од његове смрти, 14 априла 1933 године, да поклони Слободанове књиге Универзитетској Библиотеци у Београду. Као управник Библиотеке књиге сам примио у априлу исте године. Оне су сређене, пописане, каталогизиране и чувају се под називом „Библиотека Слободана Ј. Јовановића, пређашњег консула. — Поклон његових родитеља Босе и Јована Д. Јовановића, инспектора у пензији.“

Има у тој библиотеци преко 6.000 свезака и то: српских књига 2540, руских 933, француских 730, енглеских 135, немачких 100 итд. Само часописа, како домаћих тако и страних, има око 1200 свезака. Све то није било лична Слободанова библиотека, али је било намењено њему као наследнику и он се њоме обилато и служио. Слободан се после матуре школовао у иностранству, а доцније је службеним послом био одвојен од куће, где се једино могу створити библиотеке ширега обима. Али, он је и у иностранству, где год је био, куповао књиге, читао их и стварао своју библиотеку. Најмилије и најпотребније књиге носио је са собом приликом премештаја. Тако је најзад остало доста књига после његове смрти и достављено оцу из Америке. Те књиге, као и оне које је раније набављао и остављао код куће, с додатком очевих књига, чине једну и богату, и разноврсну и занимљиву збирку.

Личне библиотеке су поуздани путокази стручног образовања, научног интересовања, књижевног образовања, уметничког укуса, љубави према усавршавању, симпатија према писцима онога који их је створио. Једном речју оне су огледало душе једнога човека. Према томе, из преосталих, личних књига покојнога Слободана даје се доста видети о њему и као стручњаку, и као интелектуалцу и као човеку. Онако исто као што се види из целокупне библиотеке какав је био њен први творац, г. Јовановић отац, тако се види какав је био Слободан,

син и наследник. Некадашњи народни учитељ и просветни радник, па онда дугогодишњи чиновник у Државној Штампарији, Народном Позоришту и у Министарству Просвете, патриота и љубитељ књига, г. Јовановић је прикупљао и сачувао доста ретких школских књига, дела наших класичних писаца и најбоља старија и новија издања. На пример, налазе се ту сва издања С. К. Задруге у оним ретким и луксузним повезима. Има првих издања Ђ. Јакшића, Змаја, Љ. П. Ненадовића, Ј. Веселиновића, Стевана Сремца итд. Сачувани су комплети наших старијих часописа, као што су: *Даница*, *Отаџбина*, *Дело*, *Ратник*, *Србадија*, *Школа*, *Звезда*, *Летопис Матице Српске*, *С. К. Гласник* итд. Већина и књига и часописа повезани су и врло добро очувани. Најзад, човек оне старије генерације, која је знала руски језик и читала руске писце, он је набавио много првокласних руских дела и нешто часописа. Сачувао је, на пример, познату збирку издања *Њива*. Ту љубав према књигама наследио је син од оца.

Прво као гимназиста, затим као студент у Паризу, и најзад као дипломатски чиновник, Слободан је куповао књиге. Њихов избор показује широко интересовање, сигуран укус и тежњу да прати развој наука и књижевности. Како је дуги низ година провео у иностранству, а добро знао стране језике, узимао је у првом реду француске и енглеске књиге. Као правник и будући дипломата, он је имао највише стручних, правних књига. Има ту не само уџбеника и зборника закона, него и књига из социологије, економије, политичке и дипломатске историје. Затим, заступљене су и друге струке, као што су: философија, религија, биологија, астрономија и тако даље.

Поред тих стручних и научних дела види се јасно да је Слободан волео лепу књижевност. Поред историја књижевности, критичких есеја и монографија, како домаћих тако и страних, он је

читао збирке песама, романи, приповетке, путописе, и драме. Најпознатији, најбољи светски писци, почевши од најстаријих до најновијих, заступљени су у његовој библиотеци. Ваља поменути само неке од тих писаца, па да се види какво је књижевно образовање и какав је укус имао Слободан.

Од најстаријих — класичних писаца Слободан је имао у својој библиотеци у француским преводима: Аристофана, Есхила, Овидија, Светонија, Софокла, Цезара.

Француске писце почео је читати још у гимназији. Њих је највише волео и највише имао. Ту су: Рабле, Монтењ, Паскал, Ла Рошфуко, Боало, Молиер, Босие, Ла Бриер, Волтер, Монтескије, Русо, Дидро, Бомарше, Г-ђа де Стал, Шатобриан, Иго, Зола, Доде, Беноа, Барбис и др. Ту су и дела: Огиста Конта, Фагеа, Франса, Лансона, као и неколико антологија француских песника и прозних писаца. Најзад, има доста књига из познате серије *Bibliothèque de Philosophie scientifique*. — Само наведени низ имена јасно показује какво је солидно књижевно образовање могао стећи онај који их је читао.

Знатно мање, али с доста књига заступљена је и енглеска књижевност с писцима као што су: Шекспир, Милтон, Бајрон, Бернс, Водсворт, Тома Мор, Киплинг и други.

Немачки писци заступљени су највише делима Гетеа, Шопенхауера и Ничеа. — Али има писаца и из других књижевности, већином у француским преводима, као што су Данте, Бокачо, Камоенс, Достојевски, Сјенкијевич и други.

У библиотеци постоје и тако звана „помоћна“ дела, као што су речници за разне језике, граматике и енциклопедије општег и стручног карактера. Оно што треба нарочито истаћи, што се ретко може наћи у приватним библиотекама младих чиновника, то је врло значајна *Британска енциклопедија* (издање 1929) у 24 велике свеске луксузног издања. Најзад,

како је доста путовао и желео да се обавести о земљама и местима у којима је био, Слободан је прикупио и сачувао читаву збирку „путовођа“ (Бедекера) по Француској, Швајцарској, Италији, Енглеској, Америци, Холандској, Аустрији и Немачкој. Неколико великих атласа исто тако представљају вредност ове библиотеке.

Ако је допуштено изводити какве закључке на основи књига једнога човека, из онога што се несумњиво види да је највише читао, онда можемо додати још неколико напомена.

У Слободановој библиотеци постоји знатан број књига и расправа из области филозофских наука, а нарочито из психологије и метафизике на француском и енглеском језику. Проблеми човекове душе изгледа да су га јако интересовали. Он је, колико смо га познавали, колико смо чули од његових другова и пријатеља, и колико, најзад, и његове књиге сведоче, био склон размишљањима. Проблем човека на земљи, његово постојање у природи, његов однос према васиони, хипотеза о бесмртности душе, теорије о пролазности свега и тајнама живота, њега су интересовале.

Али, и ако је читао дела модерне, позитивистичке филозофије, слободоумне писце и књиге које нису биле у складу са библијским учењима, Слободан је био и остао у основи религиозан човек. Имао је и носио са собом преводе *Библије* на нашем, француском и енглеском језику. Затим, ту су дела великих хришћанских филозофа, мислилаца и моралиста. Те су књиге често бивале у његовим рукама, читане су пажљиво и понешто местимично обележавано. Ретки су млади људи који живе у иностранству, прате науку и савремене духовне покрете, а прелиставају *Свето Писмо*. Слободан је био један од тих ретких људи.

Најзад, не само филозофија као чиста наука, него и као примењена, популаризирана, морална,

етичка и васпитна лектира, интересовала је Слободана. Он је волео дела у којима је било мисли, афоризама и мудрих речи, како се обично каже. Још као гимназиста њему су *Мисли* Божидара Кнежевића биле једна од најомиљенијих књига. Он је више пута читао и обележавао Паскалове *Мисли*. Философске изреке и сентенције бележио је, знао их доста, и понекад наводио у обичном разговору. Чак, колико нам је познато, покушавао је и сам да их саставља на основи прочитаних, или као синтезе свога размишљања и личнога искуства.

Племенито и трајно дело учинио је стари г. Јовановић када је и своју и Слободанову библиотеку ујединио, поклонио и завештао да се чувају у нашеј Универзитетској Библиотеци. Али још више је учинио с изјавом: да ће се та збирка књига попуњавати и доцније. Пошто је већ предао књиге г. Јовановић је, ради допуњавања библиотеке, дао претплату на целокупна дела Јована Јовановића-Змаја, Бранислава Нушића и Слободана Јовановића. Затим, према његовој жељи, изложеној у писму при оснивању „Фонда Слободана Ј. Јовановића, пређашњег консула“, при Српској Књижевној Задрузи, сва издања С. К. Задруге, почевши од 14 априла 1935, добијаће се бесплатно за Слободанову библиотеку. Најзад, из тога фонда ће се стављати до 2.000 динара годишње за „обнову Слободанове библиотеке.“ Према томе Слободанова библиотека неће остати „мртва“, него ће се развијати; добијаће нове књиге и имаће карактер савремене библиотеке. На тај начин заиста ће се очувати од заборава име покојнога Слободана и његових несрећних и племенитих родитеља.

Ове редове написали смо из искреног пијетета према сени једнога младог и доброг пријатеља из

тешких дана избегличког живота ван домовине. Али, поред тога, помињући његову библиотеку, хтели смо и овом приликом да прикажемо њену вредност, и да изразимо најтоплију захвалност једном од великих добротвора наше Универзитетске Библиотеке и омладине.

Нека је слава и хвала покојноме Слободану Ј. Јовановићу!

УРОШ ЦОНИЋ

НАСТАВНИЦИ

Слободаново прво школовање у четири основна разреда, проширило је знање које је донео од куће. А у исто време дало почетке за даље учење.

То прво школовање прошло му је као каква најлепша песма у животу. Веселост, нови другови, нови учитељи, нова сазнања. Све нови видици, нови звуци који примамљују и очаравају осећајну дечју душу, жељну ведрине и разноликости. Све пријатно и забавно. Све у лепој причи и занимљиву разговору. Све разумљиво и појамно. Шала, топло наставничко опхођење, пријатељско другарско живљење, све моменти да уздигну дечју душу до идеалних људских стаза, на које се тако раздрагано и с толико воље полако наступа.

И у њега се развијао јак интерес за све оно што у кући није чуо, што тамо није осетио, а што је сазнао од *Господина* и од својих другова.

Склон размишљању и удубљивању у самога себе, окупиран великом радозналости једнога буднога и трезвенога духа, која у то доба подстиче децу на сазнање, на схватање појава око себе, он хоће све да сазна, све да научи.

Као и његови другови и он се пита сваки час:

— Откуда нам хлеб који једемо?

— Где је Бог и где су му анђели? Какви су и шта раде?

— Шта ће звезде на небу?

— Шта раде птице зими? Зашто се селе и шта уопште чине на земљи?

— Где су биле роде и шта нам доносе?

— Зашто ће снег? Зашто киша?

И тако пуно разних питања за ствари и појаве које му нису познате.

Али као дете од родитеља наставника, дете из добре куће, он има и нека нарочита питања, којима се он сам бави и на њих тражи одговора.

Он се пита:

— Зашто ја имам свега и свачега? И јела и одела, и књиге и играчке, и своју удобну кућу и своје добре родитеље, а моји многи другови то све немају? Поцепани су, босоноги, жељни хлеба и свега. Бог зна где станују, на чему спавају. Неки немају оца, неки мајку, а неки ни оца ни мајку. Дају понекоме по каткад добри људи, из милосрђа, одело, обућу и то је све.

И Слободан би та питања решавао на свој начин, по доброту срца, тиме што би својим сиротним друговима пружао и давао све што би могао.

Вазда на часу пажљив, бистар сâм по себи, лако би учио и научио све што учитељ говори, и то допунио читањем уџбеника.

У то доба, доба велике припреме за остварење националних задатака, доба кад је велика мисао обузела све духове у земљи, од колибе до палате, светли дах родољубља прожимао је страсно и живот народне школе.

И зато су Слободану били најмилији предмети из народне историје и земљописа, патриотске песме и декламације.

Задатке из језика, мапе, цртање, лепо писање, све је то израђивао примерно, чисто и марљиво.

Био је добар друг с друговима у игри, у школи и ван ње. Вазда веран и искрен, није се знао наљутити на ђачку пошалицу; умео је опростити и заборавити сваку увреду.

У ђачком друштву био је вољен и цењен и због ведрог расположења, отменог понашања и доброг учења. Добар и искрен био је окружен добротом и искреношћу.

Имао је велику вољу за читањем. Код куће би читао не само своје дечје књиге, него би и сам одабирао боље ствари из очеве библиотеке и читао.

О томе што би читао умео је лепо причати и о истоме често размишљати. Најрадије би читао путописе и догађаје у далеком свету, што га је и определило да велики део живота у туђем свету и проведе.

Читање и размишљање правило га је озбиљним и трезвеним. Тако је са својим знањем измакао далеко испред многих својих другова.

Био је вазда скроман. Није се умео хвалисати. Имао је своје гледиште о свему и њега се држао. Није одступао од свога уверења.

Вредан и прибран, умео је другове око себе поучити и упутити, а и прекорити благо за грешке које би биле учињене.

Виђали смо га како показује другу задатак и труди се да и овај научи оно што он зна.

Из њега је зрачила нека доброта, нешто озбиљно и отмено, нешто, што је обећавало да се развије у ваљана човека, неуморна радника, у мисаони дух, у добра човека, који ће себе заборавити да би живео за друге.

И зато што је пролазио кроз живот мислећи и осећајући, био је предодређен или да буде редак таленат, или, да у разумевању свега и у болу за много чим што осећања потреса — подлегне.

Врло брзо и врло задовољно провео је Слободан време у основној школи, без и једне мрачне сенке, волећи школски живот, другове и учитеље.

Тако му је прошло детињство у првом школовању, као какав сладак анђелски сан.

То је време прохујало и однело оно што се више неће вратити: срећне детиње дане, невине игре и шале, добре мале другове, кад се играло и певало, забављало и учило и под надзором наставничким прелазило у виши, загонетнији свет, у нове недокучиве тајне, у живот и послове, теже и мучније, у бриге и одговорности.

А весели Слободан за своју бистрину, даровитост, вредноћу, озбиљан поглед и меко срце, поред дарованих књига и похвала о испитима, завршио

је основну школу с нарочитом наградом у ласкавоме признању једнога наставника о њему:

„Слободан ће бити редак и у сваком случају један ваљан човек“!

СТАНИША СТАНИШИЋ

У последњи час дознадох за *Споменицу* Слободана Ј. Јовановића, па хитам да и ја напишем који редак.

Слободан ми је био ученик: ја сам га почела учити француском језику; почео је с азбуком и изговором, а у току од неколико година савладао је исти језик тако да сам му се дивила и увек се радовала кад ми је долазио.

Од читавих генерација мојих ученика, Слободан ми је био најдаровитији, најбистрији; још му основна правила нисам добро ни објаснила, а он их је већ разумео и наводио ми примере.

Кад је савладао и дух француског језика, дође једног дана на час и сав радостан рече ми: Мадам, преводим на српски језик *Вео Среће* од Клемансо-а, и прочита ми што је превео.

Моја је радост била неописива; поносила сам се таквим ђаком, те га пољубих у знак свога задовољства.

У Слободану гледала сам у будућности великог и умног човека који ће отаџбини и својем народу бити од велике вредности и користи.

Жалим дубоко што га је неумитна судбина тако младог отргла од својих уцвељених и неутешних родитеља и многобројних другова и пријатеља. Али Слободаново се име неће никада заборавити и оно ће се увек с поносом спомињати.

То нека буде мала утеха његовим тужним родитељима, ако ту може бити утехе.

СОФИЈА КОРНИЦЕР

У венцу своје генерације Слободан Ј. Јовановић беше један леп цветак. С прекретнице између детињства и младињског доба Слободан је опрезно закорачио у област извора живота. Сваки његов поступак одавао је младиња скромног и коректног, који се боји да се не огреши о оно што је за њега била светиња.

У њему је лежао леп капитал удружених особина: вредноћа, савесност и лепа интелигенција. Његово знање беше темељно, његов карактер чврст а његова душа отмена.

Живот је за Слободана представљао сложен проблем, а решење тога проблема и сувише је потресало његову осетљиву душу.

ДР МИЛИВОЈЕ ЈОВАНОВИЋ

Слободан Ј. Јовановић био ми је ученик, и то у вишим разредима. Један од оних што се не заборављају. Истакао се управо тиме што се није истицао. Спољашњом отменом индиферентношћу, испод које је, као под кором земљином, пламтела стваралачка заинтересованост. Говорио је више очима него устима, и то тоном погледа много више него покретом; а устима, више осмешком него гласом.

У разреду његову, набреклу од младачке интелигенције, он нам је био као контролна вијуга. И друговима, па и мени. Кад би дошао ред на кога да нам с места, стојећи или седећи, или и с катедре кад би питање било обимније, прикаже живот или рад кога књижевника, или значајније књижевно дело, предавачу би се, на тежим местима у разлагању, поглед којим се тражи охрабрење упућивао не само мени, ослоњеном о зид у дну учионице, између клупа или приселом у којој с усиљеним „објективно“ расхлађеним изразом лица, него, чешће, њему,

Слободану. Не што би очекивао да му помогне дошаптавањем (те детињарије у том разреду као да није било), већ да у изразу његова овална лика, који ме је увек подсећао на Крстићева „Анатому“, да у тону његова погледа и осмешка прочита оцену свога успеха. У накнадној критици предавања, учествовао је само на нарочити захтев, мој или кога критичара или предавача. И тада у најкраћој форми: „Добро је“ или „Требало би само да је...“

Па и мени, рекох, никаквом беседнику, који никад није умео говорити гомили него само појединцима у њој, нарочито кад бих казивао нешто више своје, ново и друкчије од примљенога, поглед би се и нехотице обраћао Слободану, на чије сам разумевање највише полагао. Ако бих га налазио у пуној мери, изражаваће моје добивало би форму краћу, одсечнију, догматичнију. Искра неверице чинила га је обазривије полемичким.

Предавајући, са Слободаном сам најчешће „разговарао“ и зато што он није ни „хватао прибелешке“. Само је слушао и гледајући одговарао.

ДРАГ. КОСТИЋ

Тих и ненаметљив, пажљив према свима, темељан у ономе што зна, отмен у држању, озбиљан, увек озбиљан, повучен, вољен и од наставника и од другова, спреман а скроман, један у истини добар, васпитан и разуман младић — ето, у таквом је сећању у мене остао, и после толико година, Слободан Ј. Јовановић.

Али кад се сетим његова лика, још и сада као да гледам једну загонетну црту, коју мучно да је и његова трагична смрт разрешила. Имало је у његову изразу, у његову погледу и осмеху, нечег нејасног, неиспитаног, тајанственог. У основи тужно,

а опет благо; боно а не непријатно; нешто што као да је говорило: „Ја могу много трпети, али то нећете познати; ситно земаљско не привлачи моју пажњу, а оно што је у њему зло, изазива у мени само трпљење и — праштање.“

Није био од ученика који се додворавају наставнику и намерно скрећу пажњу на себе: био је то цвет чију лепоту не може да види свачије око. Али и крај све своје повучености и неистичања — остао је у живом сећању, које није избледело ни после толиког низа година.

ЈЕР. ЖИВАНОВИЋ

ДРУГОВИ И ПРИЈАТЕЉИ

Мој Слободане, ни једна сенка није пала на наше другарство: оно је било ведро, искрено, истинито; ни један подруљив осмех, ни једна злобна реч.

Није то само наша младост обасјавала наше пријатељство, ми бисмо били другови и онда — да је било среће — када би нам колена клецала под теретом година.

И када сам полазио од својих драгих у велики, непознати, туђи град на даље школовање, ја нисам био усамљен, јер сам знао да ме ти тамо чекаш.

А када нас је дужност раставила и тебе одвела далеко преко мора, ја сам ти вазда желео највећу срећу, желео сам да напредујеш према својим великим способностима, али — и да нам се вратиш.

Ти нам се ниси вратио. Многе твоје лепе мисли живе и сада у мени; из њих се рађају нове, и тако и ти живиш у мени, Слободане.

Живиш у својим родитељима, у својим друговима и пријатељима, у свима онима с којима си се сретао, у свима онима садашњим и будућим, који ће читати твоју *Споменницу*.

Хвала ти на свему доброме, хвала ти што си ми био друг!

ДР ИВАН Ј. МАРИНКОВИЋ

Три године је прошло од трагичне смрти Слободана Ј. Јовановића, југословенскога консула у Сан-Франциску.* Тренутак је да оживимо у нама

* О трогодишњици смрти Слободана Ј. Јовановића овај напис је био намењен јавности. Тадање прилике у дириговању штампне то су онемогућиле.

успомену на овога ретко даровитог човека, који, по неком тешком удесу нашега времена, није могао да покаже и да развије све своје способности.

Доиста, Слободан Ј. Јовановић је један дирљив и скоро симболичан пример вредности које тама времена није дала да се у најпунијој мери испоље и манифестују. Првак у својој генерацији, ретко обдарен дух и изванредно озбиљна и савесна спрема, он је чамотињао на споредним местима, све више бивао затрпаван заборавом и немаром, одгуриван и обилажен до мере коју осетљива природа, свесна себе и својих вредности, више није могла да поднесе. Објашњење завршетку његовога живота треба поглавито и тражити у овим околностима. А те околности нису онда нимало биле изузетне; оне су, тако да кажем, један социјални „паралелограм сила“ онога доба; оно, могло би се рећи законско кретање и избијање на површину медиокритета, чега је резултанта, трагична и ако логична, да се вредности одгурују у углове, у ћошкове, да се избацују на обалу. У једном таквом ћошку, на једној таквој пустој обали живота, избачен и остављен, завршио је пре три године свој живот и Слободан Ј. Јовановић.

Вредност овога човека није нимало била обична. Ко је год с њим, и ма у којој прилици долазио у додир, морао је остати под жестоком утиском његових способности. Еминентно интелектуалан, образован и духовно култивисан до мере која је за наше нарави сасвим необична, духовит, проницљив, разуман за све ствари и за све животне прилике, озбиљан и честит, у сваком погледу исправан, он би био један од оних који би у дипломатији у којој је служио и коју је волео, могао да буде не само част земљи, него и да јој изврсно послужи у сваком озбиљном тренутку и на сваком одговорном месту.

Ко год је с покојним Слободаном општио, друговао, пријатељовао, имао с њиме личних или

службених веза, морао је осетити вредност овога човека, осим ако му у исти мах та вредност није изазивала зависти и мржње. А у случају Слободана Ј. Јовановића нама се чини да су баш завист и мржња играле кобну улогу, јер он није био „сладак“ човек, онај који глади и ласка, већ до краја, и понекад сурово истинољубив према свему и свакоме. Свестан својих вредности, он је морао бити и горак према свима који су надувано и незаслужно били истицани и истакнути. Био је увек према сваком усправан и исправан.

О трогодишњици смрти овога човека од изванредних вредности и способности, које су тако неразумно биле запостављене и најзад и уништене, треба се сетити овога примера и истаћи га као симбол и као опомену. Овој земљи Слободан Ј. Јовановић је био потребан да живи, а не да умре. А његова смрт, и ако по изгледу најсвојевољнија која се може замислити, фатално је била условљена нашим приликама и нашим наравима.

ЈЕДАН СЛОБОДАНОВ ДРУГ

Успомене које нас везују за Слободана Ј. Јовановића, нас његове школске другове, то су колико светле толико тужне успомене на идеалног друга, свирепо отргнутог од живота у доба његове највеће стваралачке снаге.

Као друг, Слободан је био оличење лојалности, обдарен братском нежношћу и осећањем, и увек готов да друга помогне свом снагом. Његова другарска оданост и искреност, ретка племенитост и ведрина духа, све му је то стекло међу нама, његовим друговима, популарност која је ишла до обожавања.

Обдарен ретком интелигенцијом и истрајношћу у раду, Слободан је био на челу наше генерације и ако, безгранично скроман, није никада имао

амбиција за личним истицањем. Он нам је свима служио за узор и као друг и као радник.

По свршеној гимназији сваки је отишао својим путем. Доцније смо се сретали, увек као искрени другови и пријатељи. Слободан је увек остао онај идеални друг из ђачке клупе; животне тегобе, ратна искушења, оставили су нетакнуте његове сјајне особине карактера и духа.

Трагична смрт Слободанова тежак је губитак за нашу земљу која не изобилује људима његовога карактера, способности, културе и ерудиције. Његова рана смрт оставила је велику празнину у ратом проређеним редовима наше генерације и дубоку жалост свих нас, његових другова.

ИНЖ. РАДОВАН ДРАГОВИЋ

Мало је која генерација у нас толико веровала у себе као наша. Ми смо били уверени у себе и у своју мисију. Дружили смо се врло много, и много смо дискутовали о вредности и особинама свакога од нас. Ми смо веровали да је наша генерација прва велика европска генерација, и да ћемо имати највеће културне задатке, уопште. Били смо инстинктивно против свега старог и застарелог и смејали смо се турским навикама које нису биле искорењене. Нама се чинило да се оне могу искоренити само једном великом културном револуцијом. Старије генерације признавали смо по ономе што су стварно и историјски учиниле за земљу, али смо их дубоко прозирали, и нов полет Србије сасвим смо нормално и свесно отпочињали с нама, са нашом генерацијом. Нама је изгледало много важније, какав је ко међу нама и шта обећава, него да карактеришемо какав је ко био из прошлих генерација, ма то био и неки стварни човек који је већ дао доказа о своме дејству и стваралаштву. На тај начин, нама су обећања, која су била у сваком од нас, изгледала претежнија него чак и стварност

и наде испуњене пре нас. Ми смо често разговарали о томе шта ћемо радити кад дођемо на власт. И тада смо сви долазили до закључка да ћемо у свему помагати поједине водеће личности из наше генерације, и уопште млађи нараштај. Гдегод нас у неком надлештву буде било, ми ћемо се старати да изгонимо старе и застареле, и да нов дух проструји. О томе смо много расправљали. Можда би инстинктивно до нечег сличног и дошло, да наша генерација није била тако покошена ратовима, у којима смо тако активно учествовали.

Међу личностима било их је о којима се много дискутовало, а било и таквих чији се значај признавао тако рећи догматички. Наш друг Слободан Ј. Јовановић спадао је у оне чији значај није подлегао никаквој сумњи. Сви су мислили да је он један од најтипичнијих представника наше генерације а можда и најумнији њен представник. Слободан се никад није истицао да буде вођ. То нас је чудило, и ми смо то примали као чињеницу. Духовно, он је зрачио. Међутим ми нисмо били начисто у чему се састоји његова снага и његов значај. И којој ће се области посветити и на који ће начин прославити нашу генерацију. Лако је могућно да би Слободан, да је покушао нешто да генерацију води — претрпео неуспех. Али он се понашао тако као да му није потребно наметати се за вођу, као да он лично неће да буде вођ, и као да тако шта искључиво од њега зависи — јер кад би хтео, могао би и то постићи. У томе је можда био његов политички смисао. У томе је било и његово велико осећање такта и мере. Целим својим понашањем он је био у тој линији: он се показивао супериоран тако рећи с најмањим утрошком енергије (на доказивање о тој супериорности). За нас се тада није ни постављало питање да је он један од првих међу нама.

И доцније, Слободан је увек успевао оштром и хладном духовитостију која је ишла и до цинизма

— да одржи међу нама увек овај ранг и то не напрежући се много.

Када затворим очи и када се пренесем у оно доба када смо друговали, у оне многобројне заједничке сате, увек ми се рађа иста импресија о Слободану: да је умео да одржи појам о својој надмоћи, својој супериорности, а да није ни много ни често улазио у суштину и густину расправљаних тема; није хтео да се тиме троши.

Његова духовитост била је једне отмене, али и ледене врсте. Да ли је она била тачан одраз Слободанов? По моме најдубљем уверењу — она је ипак била једна врста маске. Можда из разлога психолошких, који су несумњиво очевидни, он је израдио собом и у себи став супериорности — то му је требало да победи у себи неке комплексе и он их је заиста победио. Стварно, у суштини, у истини, он је био природа раздирана с много проблема, са честим сумњама у себе и у друге. У општењу с друговима, у општењу са светом, он је успевао да увек наметне своју маску. На Крфу смо радили у истој канцеларији, и на истоме послу, и ту сам се, стицајем готово случајних околности, Слободану више приближио. Ту сам збиља видео колико њега проблеми ломе и муче. Исто тако видео сам колико осетљивости, нежности па чак и наивности има у нашем Слободану, за кога нико од нас није мислио да је приступачан тим осећањима, и то у толикој мери да би она постала за њега проблем.

Префињен, преоштар, супериоран по неком свом интимном и урођеном императиву, он је представљао не само човека од кога је наша генерација очекивала највише, он је представљао необично интересантну и ретку врсту нашега интелектуалца.

Код нас се увек мисли да смо ми прости у обичноме смислу те речи (дакле некомплицовани и неразрађени); мени се пак увек чинило да је ово сасвим погрешно и да смо ми сасвим друкчији него

што се представљамо. Код нас су извесне друштвене стеге, обавезе и навике, оствариле привидан тип лажнога патријархалца међу интелектуалцима. Тај тип ми већ прозиремо онаквим какав у истини јесте. Но исто тако насупрот патријархалности, која се некима чини претерано и болно застарела, увредљива и наивна, остварио се један тип крајње оштрог и крајње доследног одбијања патријархалности. Али и та је суврст нашега интелектуалца постала из једнога грча, као и она прва, која је потекла такође грчем. Мислим, да је од ове друге врсте био наш покојни добри друг Слободан Ј. Јовановић, у коме ми нисмо видели онога човека какав је био него онаква каквим је хтео нама да се представи и наметне. Он је био чудноват, изузетан, редак и отмен примерак једнога нашег компликованог човека.

СТАНИСЛАВ ВИНАВЕР

Два или три сусрета оставила су неизгладиву успомену.

Припадали смо једној генерацији, — једној омладинској групи која је 1909 године положила виши течајни испит у београдским гимназијама. Та генерација била је пуна полета, замаха, борбености; пуна жеље да се афирмира, да ствара, да даде времену своје обележје. То је генерација у којој смо једнога друга, Божидара Пурића, називали „надчовеком“, и у којој је друг Иван Маринковић, данашњи савестан и повучен лекар, прокламовао неустрашиво у *Српском Књижевном Гласнику*:

„Хоћу да стварам
светове нове,
не бледа чеда.“

Генерација у којој се Станислав Винавер, с једном сувереном лакоћом и виртуозношћу, титрао с

интелектуалним вредностима свих континената, предочавајући своје, наравно куд-и-камо савршеније, креације. Генерација у којој је Никола Стајић, својом уметничком и осећајном интерпретацијом Шопена, толико одушевио великог Падеревског, да га је пригрлио као свог сина и лебдео над њим у својој вили на обалама Леманског Језера. Генерација, најзад, која је, неку годину доцније, полетела листом ведро и радосно у рат, као данашња омладина на спортске утакмице, да се из ње не врате најмилији и најбољи: ни Александар-Сања Живановић, ни Чета Милићевић, Мика Чекеревац, и дивни, општи љубимац, Миодраг-Бата Давидовић.

У тој генерацији Слободан Ј. Јовановић био је централна личност, највише цењен и сматран за врховног судију. Школска средина јесте једина средина у којој се појединци цене по својој стварној вредности, где нико не ужива углед ако га доиста није заслужио, где се једино не може постићи успех вештим маневрисањем, где се једино не избија у прве редове наметањем и додворавањем. Школски другови су неумитно правоумни и правични кад је у питању да се донесе суд о једном између њих. И школски другови су сви, неподељено, били уверени да прво место међу њима треба да заузме Слободан Ј. Јовановић.

Сећам се једног захода сунца на Калемегдану. Стајали смо нас неколико на крајњој тераси према Граду и Сави, и гледали како сунце, чим напусти нашу земљу и чим дотакне ћесаровину, брзо запада за облаке. Посматрали смо и полугласно разговарали: нагађали шта ће бити од сваког од нас. „Над човеку“ смо предвиђали животну стазу Ничеову, Николи Стајићу славу Падеревског. Бата Давидовић је ватрено доказивао: Најсјајнија будућност чека Слободана Ј. Јовановића. Нико од нас нема тај оштри поглед, ту луцидну памет, то широко интересовање за све појаве и проблеме, то свестрано познавање, ту озбиљност при понирању у науку.

Он би могао бити велики научник или велики државник. Вероватније је пак да ће бити велики државник. Најзад, и право је да он доноси законе по којима ће други живети.

И сви који смо познавали Слободана Ј. Јовановића сложили смо се с тим. Јер нико од нас није се могао отети надмоћи ове изузетне личности.

Време је прешло преко нас. Многих, можда најбољих, нема више међу нама. Ниједно од ових предсказања није се обистинило, ниједан од нас није остварио своје снове. Није ни Слободан Ј. Јовановић. Зашто?.. Ко је томе крив?...

ПАУЛИНА ЛЕБЛ-АЛБАЛА

Слободан Ј. Јовановић био је међу најбољим ђацима, према сведоџбама и по интелигенцији. Духовит, али у тој досетљивости пуно горчине и цинизма, неприродног за његову младост. Као да је носио у себи тајну, која ће спречити његове замахе. Био је благ и сталожен, а у својој доброты носио је нечега тужног. Као да је знао да своје намере и подухвате неће остварити. А носио је у себи много, и зато је његова тешка судбина за све нас у толико већи губитак.

ДР ВОЖИДАР ПУРИЋ

То је било најбурније године у нашој историји — у јануару 1914 — кад смо се срели и познали као ђаци IV коњичког пука у Београду. Били смо у напону младости. Пред нама је блистала стаза живота. У нашим жилама бујала је крепкост и вера у добро, у лепо и готовост — младићска, готовост без резерве — за сваку жртву народу и великим идеалима слободе.

И вечерас, кад си ми тако живо пред очима, и кад ово неколико редова посвећујем успомени на тебе, зар је ма ко могао икад помислити да ће они бити упућени теби тако далеко од нас, па ипак тако близу нама.

Ми тек што смо се били вратили с јахања, а већ смо сви знали да је још један нови ђак-редов ступио у ескадрон. Пришао си нам ведар и насмејан, танак и висок у сурој војничкој униформи. Широка шајкача наслањала ти се на уши, али твој поглед више се задржавао на гломазним чизмама и мамузама. Твоје ноге још се нису биле навикле на широка стопала и потковане ђонове. Пружио си нам своју још сунцем неопалењу руку, срдечно и снажно се здравио са свима нама. Једнакост униформе брзо те је сврстала међу нас и ти си одмах осетио да смо деца једне касарне, да смо везани једним редом и постао си нам омиљен друг.

Пишем, а успомене се нижу, као да су се јуче десиле. Видим твој мушки лик и љупки осмејак, с којим си толико пријатеља стекао. Кроз њега је избијала отвореност и другарска искреност. Видим те на јахању у манежу, на пешачкој обуци, и увек озбиљна и предана послу. Ти ниси био од оних што се упола предају раду. И то је била једна од твојих лепих особина. А по ручку, кад смо „вољно“ — кришом смо се пели на развршене стогове сена, да би се безбрижно испружили на мирисне навиљке и несметано причали о животу ван касарне. То нам је засићивало носталгију за навикнутом слободом. Ту смо давали форме нашим новим животним искуствима, ту смо духовно прилазили ближе један другоме. Али наша илузија слободе ван контроле старешина често је ремећена мирисом фушкије наших копорана или ситним звецкањем мамуза наших претпостављених.

Ратне године низале су се једна за другом. Ти си, после чувеног скопског батаљона, отишао у

пешадију и тако је требало доста времена, па да се поново сретнемо под истим кровом и на заједничком послу у Министарству Иностраних Послова.

Као раније и овде си брзо стекао много пријатеља. Твоје осећање за правичност и мушка храброст да се за њу отворено бориш, учинили су да су те сви заволели.

Ма да сам био премештен далеко од Београда, случај је хтео да те ускоро сретнем у Вашингтону, кад си био послат на самосталан посао у Сан Франциско. Седели смо дуго при ручку. Тебе је интересовао Нови Свет. Хтео си једним махом све да сазнаш. Једва си чекао да стигнеш у твој Консулат и почнеш рад. Био си весео, говорљив, и себи својственом вештином пластично си сликао прилике и психозу свих кутова наше младе Југославије. Сви смо те слушали с дивљењем. Осећали смо да те је твоја одмереност, твоја проницљива моћ опажања, твоја отмена благодот унапред била определила за позив коме се се био посветио.

Али, јадни мој Слободане, судбина је друкчије хтела. Отргла те је од нас кад смо се томе најмање надали.

Но, ако је твоје земно обличје замакло испред нашег вида, твоје духовно биће остало је у свој својој лепоти с нама. Твој чисти карактер, твоја блага душа, твоја префињена мисао остала је вечна у успомени свих који су те знали, волели и ценили.

БРАНКО АЦЕМОВИЋ

О свом добром, дичном и милом другу Слободану Ј. Јовановићу знам само најлепше и најидеалније. Успомена на њега остаће ми за увек мила, драга и нераздвојна; само крај живота мога прекинуће је!

Ма да сам Смедеревац по рођењу, те с њим нисам био у школи од почетка, ипак је наше

познанство присно. Оно датира из године 1912 у лето, у граду Цириху, када је он, као студент Париског Университета, био дошао са својом сестром, младом шипарицом Добрилом и са својим родитељима, да сви заједно проведу летњи одмор. Ја сам као студент у Цириху, био у пансиону камо су и они дошли да се одморе. Појава целе ове дивне породице међу нама, већином студентима свих могућних народности, изазвала је у нас пажњу и поштовање. Јер то је била, у истини, отмена породична заједница, која је чинила част предратној Србији!

Као данас да гледам, и ако од тог времена има већ двадесет и три године, када је његова сестра, дивна као цвет, седела за клавиром у циришком пансиону и на опште уживање изводила дивне мелодије. Родитељско срце, верујем, поред таква два дивна детета, било је тада пуно блаженства и среће!

Тада сам се са Слободаном спријатељио и од тада сам се често с њиме виђао, сретао и дружио: на почетку и за време рата у Београду, Крагујевцу, Нишу, Скопљу (у ђачкој чети), потом у Паризу (по свом повратку из Русије) и најзад, после рата, у Београду све до његовог одласка за нашег консула у Сан-Франциско.

Слободан се у основној школи, гимназији и на факултету у Паризу одликовао од својих другова. Изданак чистог Шумадинца, изванредно здравог разума, импоновао је својим друговима. Сви су га волели и ценили. Као друг и пријатељ имао је једну изванредну особину привлачности. Ја лично, не само да сам га волео као друга и пријатеља, већ сам га и ценио! Имао је све врлине које могу да красе једног младића, чија је будућност имала најлепших изгледа.

Био је свестан патриота и родољуб. У почетку рата, августа 1914, били смо заједно на раду у команди Шумадијске дивизијске области у Крагу-

јевцу, пре регрутације ђака у Скопљу. Када смо пошли за Скопље у ђачку чету, сећам се с каквим је заносним одушевљењем тамо пошао. И би му суђено да прође кроз ратне окршаје здрав и читав, а да заврши свој млади живот, велике вредности, далеко, у Сан-Франциску.

Његова сувише рана смрт није само велики губитак за неутешне родитеље, који су у свом Слободану имали циљ свога живота, на који су с правом могли бити горди, и нас његових пријатеља и другова, — већ и велика штета за наш народ и државу, јер би јој Слободан много ваљао и могао корисно послужити. Зато сви ми, сећајући се најживље свих наведених као и много ненабројаних одличних особина његових, жалимо и прежалити никада нећемо нестанака одличног човека као што је био Слободан Ј. Јовановић.

Заиста, ако се родитељи могу утешити, нека им буде та утеха, кад већ друге није, да су имали одличног сина у сваком погледу; доказ је за то трајна успомена и љубав коју су гајили према њему сви његови другови и пријатељи и сви који су га познавали.

СТЕВАН Д. СТЕФАНОВИЋ

Слободан Ј. Јовановић припада оној предратној генерацији која је имала смисла за све духовне покрете времена. Књига се тада волела више него данас. Уметност је била блиска срцу. Социјална и национална питања обузимала су сву душу, сав ум. Из те генерације је поникао Слободан Ј. Јовановић преводац *Вела Среће* од Жоржа Клемансо-а, касније дипломата, способан и уман, који је уживао сву љубав претпостављених и другова.

Племенита срца, широке душе и бистре памети, Слободан је осећао све тегобе садашњице као своје, сапатнички страдао с целином, разумео ход времена и трагично страдао у тренутку кад живот обично почиње.

Ја се с болом у души сећам драгога друга из детињства с Грантовца, на коме су нам у заносу минули први дани дечаштва и младости. Ово мојих неколико скромних речи успеће можда да евоцирају неколико тренутака из живота овог идеалног младог човека.

РАДОСЛАВ М. ВЕСНИЋ

Драги Слободане!* — Вест о твојој напрасној смрти све нас је поразила. Ми смо сви веровали да ћеш нам с обала Тихог Океана скоро доћи у стари крај да потражиш лека твоме оронулом здрављу, овде на Панонском Рту, на родној грудима, где сунце боље сја. Да окрепиш своје нарушено здравље и да се спремиш за нову борбу која предстоји. Јер ти си увек био добар друг и врстан борац, и припадао си оној генерацији, која је знала и умела да се бори пером и мачем, свуда и на сваком месту, за свој Народ, за спас и величину своје Отаџбине. Непријатељи наше Отаџбине још увек силно ударају и наваљују, а наши редови искрених бораца јако су проређени.

Твоја прерана смрт није само ненакнадими губитак за твоје уцвелене родитеље, него је пораз и велики бол за све твоје другове, који су те познавали, с тобом расли, живели и борили се, и сада после тешког удеса неумитне судбине са сузним очима тупо гледају твоје хладно, намучено и непомично тело у моменту кад има да се преда на починак матери земљи.

Још као дете, ти си био обдарен најлепшим особинама и својствима. Племенит, бистар и паметан, ти си се одвајао од свих својих другова и вршњака. С пуним правом твоји родитељи и Отаџбина полагали су пуно добрих нада у тебе. И те наде нису изневериле. Јер ти си ишао кроз

* Ово је одломак опроштајног говора на гробу.

основну школу, гимназију и Универзитет као скроз одличан и похваљен. За време мобилно, и ако деликатног здравља, ти си се храбро држао, и с поносом и пуно части носио официрске еполете. Доцније у јавном животу, друштву и дипломатској струци уживао си глас племенитог, вредног и једног од најспособнијих дипломатских чиновника, па су резултати и успеси твога рада и делања били награђивани и видним знацима признања и захвалности, јер си на својим грудима носио више наших и страних највиших одликовања.

Али често живот у појединим случајевима представља неравну борбу. Стрпљење и нерви попусте, јер су и сувише много и дуго стављани на пробу. И кад се у тој борби појави визија и сазнање да је свет пакостан и да је живот постао врло жалостан, увређено честољубље преоблађује сваким другим осећањем и као резултат и исход те мучне борбе појављује се смрт, неумитна смрт.

Боже Свемогући, подари рајско насеље племенитој души нашега Слободана, и учини нека буде лака земља пепелу његовом!

Ж. Д. ТОМАШЕВИЋ

С изузетком несрећне осамдесет пете године прошлога века, кад су се српско и бугарско племе једнога истог народа тукли на Сливници, у основи, од победоносног српско-турског рата 1876-7 године, мала Србија је до пред крај 1912-те, за скоро четири деценије, сређивала своје унутрашње политичке прилике, а у исто време из дана у дан културно напредовала, економски се развијала, социјално подизала, војнички јачала, а у међународном погледу корачала све већој независности. Београд се спремао за своју будућу улогу велике вароши. Усред неизбежних потреса, који су одлика прелажења из патријархалне борбе у сурови поредак сложеног капитализма и неодољиве

индустријализације, друштвени живот у престоници имао је већ култ где су се висока наука, лепа књижевност и уметнички занос складно спајали с расном суровошћу. Сељаци су се машали највиших философских проблема, док су пучани стремели естетизму, а средњи сталез се гурао у редове коленивића. Прва десетина двадесетого века је обележена у Београду ужурбаним, грозничавим пењањем ка свем што је западњаштво имало племенитог и напредног.

Ма како да је национално питање Југословена било прва тачка дневног реда Србијине делатности, све до анексије Босне и Херцеговине (1908) културни развитак је заузимао најважнији део програма Београдова. Сматрало се с разлогом да се бој не бије само челичним оружјем већ и културном снагом. Деца која су у то време похађала школу већ су била увелике дирнута ако не и понета крилом просвећености и упућена продубљивању духовних појава. У њу се увлачила клица тананог укуса. Београдске гимназије гледају да изведу своју наставу из примитивног става. Музичке школе се оснивају; живописније речено: број клавира у престоници расте. Народно Позориште није више само национална школа; у њему је *ludus pro patria* уступио знатно место вештини друштвеног живота и Лепоте, са великим Л. Велика Школа постаје Универзитет, и на њему се међу слушаоцима јављају, поред вредних и озбиљних студената, чак и београдске даме, које знају да у Паризу новчана и умна аристократија прати предавања на Сорбони. Бити на предавању г. д-ра Живојина Ђорђевића, који излаже теорију дарвинизма, није више потреба позитивистичког духа наших генерација из 1880 године, то је атрибут модерног Београђанина. Слушати предавања једног г. Богдана Поповића о средњовековној хришћанској лирици, то је обавеза коју радо, до снобизма, испуњава виши друштвени сталез.

У атмосфери тога култа према Научном и Лепом расло је двоје деце г. Јове Д. Јовановића, благајника Народног Позоришта, у ком својству га је познавао писац ових редова пре више од двадесет и пет година.

Благајник Народног Позоришта! Не знам ко ту дужност данас врши и шта она представља у ово послератно доба. Она је, у осталом, почела губити значај одмах по одласку г. Јовановића из Народног Позоришта. Али је некад у време гг. Драгомира Јанковића и Милана Грола, г. Јовановић присно припадао „кући,“ бринуо се о њој, и чак ма како се управници мргодили, утицао на сам репертоар. Кад сам пре рата био на раду у Позоришту, слушао сам једну анегдоту која је, истинита или пронађена, кружила у позоришним круговима. — Веле да је г. Јовановић наваљивао на г. Јанковића да одржи неки комад на репертоару који је био добар и, нарочито, пунио позоришну дворану. На то је Управник ауторитативно рекао: „Благајник у благајницу!“ и није послушао г. Јовановића. После се покајао. Сећам се својих разговора са г. Јовановићем. Он није имао ни философски факултет, ни дипломâ са драмских школа. Али је самоучки дошао до образованости која је чинила да смо сви, при сусрету с њим, заборављали да је то „благајник“ и односили утисак који оставља један искусан, разборит, угледан просветни радник.

Г. Јовановић је — према ондашњој уредби — имао на располагању за сваку представу две фотеље у партеру. Он их је каткад уступао Позоришту. Најчешће пак смо на њима виђали једну љупку, изванредно лепу девојчицу и једног дечка, изузетно интелигентна и фина лица и отмених покрета. Толико пута су се посетиоци питали: „Чија су ова златна деца?“ То су били брат и сестра — јединац и јединица г. Јове Д. Јовановића, г-ђица Дола и Слободан, коме су посвећене странице ове књиге.

И та су деца расла, украс грађанског друштва београдског, нежно цвеће наше културе, која је, ишчупана из својих корена у доба варварске најезде, свијала у Београду своје ново гнездо.

Слободан је у младости захваћен правном науком. Његови успеси на Универзитету су сјајни. Али његове школске уџбенике претрпавају песничка и уметничка дела. Сродно тражи сродно. Он се најрадије дружио с поезијом. Данас је песник *Фернан Грег* један од владара француске књижевности и његове књиге читају широки редови читалаца. Пре двадесет и пет година га је знала, ценила и волела само једна група изабране публике и књижевника. Међу њима је био и Слободан. *Српски Књижевни Гласник* објављује 1909 године његов превод Грегове песме *Час Прошлости*:

... У старом, пустом парку статуе играју сада,
И све се више и више мрачи азур небесног свода.
Голуба јато, белих к'о једра морског брода,
На плави кров полако један за другим пада.

Басени плашљиво ћуте. Ни смех ни јецај вода
Не руши мир узвишен, тишину склада.
То је час кад се Прошлост враћа и к'о владар блуди...

И избор оригинала и превод су карактеристични за Слободанов унутрашњи живот, за његово књижевно образовање и за осећање језичних лепота.

Авај! најпре Балканом а после Европом и целим светом завитлала су се крвопролића. Млади правник и песник надао се да ће се, са својим поколењем, за слободу граница и умних тековина југословенске расе борити на културном и дипломатском пољу; требало му је, међутим, обући војничко одело и узети пушку.

Последњи пут сам тако и видео Слободана, негде око 1917 у Паризу, на војној дужности. Млад и озбиљан, ведра лица а савесно нагнут над послом, европске отмености према странцима и изванредне човекољубивости према нашем живљу, које је било

без отаџбине и без хлеба. Учинио ми се и тада, а сада ми, размаком времена, потпуно изгледа као поносно и болно оличење његове генерације која се у заклону предратне Србије сва била предала науци и уметности, па одатле била истргнута и бачена у једну стрмоглаву епоху светских сукоба.

Данас оно двоје златне деце — Слободан и његова сестрица — нису међу нама. Треба веровати да је други свет бољи од овога у коме су се, упоредо са духовним напретком, нагомилале и моралне поремећености. Треба веровати да негде у васиони има заиста неког увек пролећног врта, у коме су драги покојници. То теши. Али је не мања утеха родитељима, друговима и пријатељима Слободана Ј. Јовановића што његов спомен, као какав знак уметности и моралности, трајно светли.

ДР А. АРНАУТОВИЋ

Има прелазних епоха које носе у себи драму људске заједнице. Једна од тих она је у којој смо дорасли до сазнања о животу и људима ми, са Слободаном Ј. Јовановићем, и сазрели, понеки, на рушевинама идеала, општих или личних. А има појединаца који су предодређени да имају и своју личну драму. — Откуда та лична драма? Шта се збива у људском бићу, па да се дође до великог одрицања своје моралне или физичке личности?

Слободан Ј. Јовановић ступио је у живот под повољним погодбама: културан, учен, карактеран, наочит. Он је у дипломатској служби, којој се био посветио, убрзо добио оно признање и онај ранг које је својим одликама и заслужио.

У тежњама његовим и на његовом животном путу, видимо, то није било све оно што је он од живота ишчекивао. Својим умним очима он је тражио око себе још нешто што није материјализована награда добром или умешном чиновнику.

Ту почиње лична драма: он је имао свој душевни живот који многи око њега, ужурбани, тешко да су и наслутили. То је био судар његове елитне психе са свим оним што га је окруживало. Он је имао свој „велтаншаунг.“

Шта се збивало у том његовом свету? Које су чињенице, на које је он полагао, остале ван домашаја његове моћи да их конкретизира? Који морални елементи његовога света нису се поклапали с могућностима нашега свакодневног живота, у коме је умном и отменом Слободану ипак био додељен релативно задовољавајући и частан удео? Ми никад нећемо знати шта се догађа у неизмерним и неизмереним дубинама душе онога етичког бића које дође до крајњег закључка: да живот, онакав каквим га он види, за њега нема више садржине...

За оне који имају осећања и схватања за скривене стазе људске душе и имају интуицију за вечити извор у дубинама њеним, из којег потиче све зло и све добро, Слободан Ј. Јовановић остаће у драгој и тужној успомени као онај грађанин и друг који је имао све квалитете да и данас буде присутан, на страни добрих, најбољих, — али који се својом вољом лишио те части.

Кад би књига на коју је пао његов последњи поглед и чије су стране удахнуле његов последњи дах, имала симболичан смисао, онда би нам било јасније шта Слободан у животу није нашао...

Али, ко ће знати који је последњи импулс, последње разочарање, последња мисао била која је довела Слободана Ј. Јовановића да гледајући свет кроз своју призму — изврши последњу, неопозиву одлуку? То није у нашој власти. Та се тајна собом односи...

И ако Слободана више нема, остаје нам успомена на друга и Човека који би, у овим временима оскудним у етици, могао да послужи за пример.

Нека му је топао помен међу нама.

РАДОСЛАВ Ђ. МИТРОВИЋ

Ја сам се познао са Слободаном на Крфу за време светског рата. Био је у друштву елите наше интелигенције. Ту су били поред нашег младог песника, покојнога Милутина Бојића, и Бранко Лазаревић, Божидар Пурић, Милан В. Богдановић, Бранко Поповић, Миодраг Давидовић, Сокић, Аћим Марковић, Павле Бељански, Ст. Винавер итд. Он је међу њима бриљирао својим финим духом и отменошћу, тако да сам га одмах запазио и заволео. Прорицао сам му, у себи, велику будућност. Таква ретка интелигенција и његова лепа духовитост која га је чинила омиљеним у друштву, чекала је, мислио сам, да се рат сврши и да брзо дође до свога пуног израза. То је била блистава духовна снага, један снажан и фини дух. Притом млад човек најлепшег васпитања и отмених манира. Поред многобројних разговора вођених с њим, разговора који су били за мене ретко задовољство у тим данима изгнанства, играо сам са Слободаном често шаха, у коме је он био непобедими мајстор и веома оригиналан у својим смелим комбинацијама. У Паризу је био такође запажен као шаховски мајстор.

Живот нас је убрзо раставио, али су моје успомене на њега остале толико живе, да их ја нећу моћи никад заборавити. Сматрам да је његова смрт, која је све његове пријатеље дубоко коснула, огроман губитак не само за њих, не само за његове родитеље, већ и за саму земљу, која је у њему изгубила једног од својих првокласних синова и родољуба.

Архитект, др М. БОРИСАВЉЕВИЋ

Слободан Ј. Јовановић и ја познали смо се на шаху; он нас је зближио и спријатељио. За то релативно кратко време, до његовог одласка у Сан-Франциско, имао сам прилике да га добро познам. — У њему су били спојени природни таленти с оним што људска култура и васпитање могу најбоље од себе дати: честитост, добро

срце, коректност, — правичност и према себи и према другима, изванредна отменост, осетљивост, префињеност укуса, кристалан разум и вредноћа удружени с одличном школском спремом, стручном способношћу и једним изврсним домаћим и друштвеним васпитањем и образовањем.

Зашто природа има покаткад тако свирепе, неразумљиве и парадоксалне каприсе да у своја **овако елитна** створења усађује један тајанствени, неумољиви и фатални животни негатив који гази преко свега и носи свога изабраника у ништавило?

Јер ја сам то у неколико махова јасно запазио у Слободана; он никада, апсолутно никада, није пуним својим бићем учествовао у оном што се обично зове живот: амбиција, борба, слава, почести, уживања итд. Он је био скептик по страни, ледено равнодушан према свему ономе што није из његове области мисли и осећања. Ту област он је љубоморно и тврдоглаво чувао, и сваки од његових пријатеља, који би покушао да у њега завири, био би енергично а понекад и грубо одбијен.

Мали мој Слободане, да смо ми знали шта је у таквим тренутцима значео онај твој бледи, тужни и загонетни осмејак, ми бисмо те другојачије чували. Не би ти ни отишао у Америку.

ПУКОВНИК, БОР. СТ. МИШКОВИЋ

Изгубисмо рано Слободана Ј. Јовановића, једног племенитог и отменог шахисту, онаквог каквог смо увек желели да имамо и да видимо. Он је био благородан и логичан играч и мајстор на шаху. Њега је вредно и с уживањем било гледати кад игра и, још више, играти с њим. Кад је затребало, играо је комбинаторно, иначе модерно-позиционо и прецизно. Никад у њега нисте могли запазити ни најмању нервозност, ни онда кад је био у најтежем положају. Хладно је сваки потез проучавао и стално налазио најјачи. Једном приликом причао ми је да

је за време свог живљења у Лондону играо с Капабланком, светским чувеним прваком на шаху, кога је неколико пута у кафанским партијама и победио. Слободан је спадао међу најбоље београдске шахисте. Његов оштар поглед, одлучни потези при игри и његова отпорност према својој партнеру, уливали су усхићење и дивљење онима, који су га гледали. И отац Слободанов, уважени чика-Јова, такође је љубитељ шаха; припада старој гарди шахиста из некадашњег „Гранд-Хотела.“

Покојни Слободан после светског рата био је свега две године дана у Београду (1919 и 1924), у време најинтензивнијег рада на пољу шаха и био ми је десна рука у припремама за оснивање Београдског шаховског клуба.

Шахистима, који су имали ту срећу и задовољство да играју са Слободаном, остаће он у вечитој, лепој, милој и драгој успомени.

Ј. М. ОВАДИЈА

Велика је реткост у нашој средини наћи млађег човека с толико лепих особина колико их је имао покојни Слободан Ј. Јовановић.

Он је био отмен, лепа фигура, као најотменији Енглец, љубазан, лепо васпитан, свестрано образован и интелегентан; могао је за тренутак да схвати оно за што би другима требало дуже времена. Био је џентлмен — и сувише разуман и осећајан, те је због тога и тако трагично завршио.

Овакви људи, као што је био Слободан, доиста су ретки, а они су данас баш најпотребнији отаџбини и народу.

ЉУБИША Н. ЛАЗАРЕВИЋ

Приликом помена Слободана Ј. Јовановића, г. Љубомир М. Давидовић упутио је ожалашћеним родитељима ово писмо:

„Драги Јово,

Молим и тебе и г-ђу Босу да ми не замерите, ако не могаднем доћи на помен Слободану, јер сам заузет једним крупним и неодложним послом. Искрено жалим. Смрт Слободанова је део и моје дубоке жалости. При сећању на мога Мила, увек се сетим и Слободана и обрнуто при помену Слободанову сећам се и Мила. Они су били за живота нераздвојни другови, па су нама, несрећним родитељима, остали нераздвојни и у успоменама.

Данас више но икад сећам се Милова Слободана; сећам се твога доброга сина, сећам се преко Милова другарства и мога Слободана.

Нека Бог да мира пепелу наше добре деце!

Твој, а нарочито у заједничкој тузи увек твој,

ЉУБ. М. ДАВИДОВИЋ“

Сем тога, г. Давидовић је за *Споменицу* написао и прилог, који следује:

Имам једну драгу и болну дужност. Речено ми је: „Напиши макар двадесет редака о Слободану и Милу.“

Зар није мила дужност писати о милој деци, коју смо неизмерно волели?

Зар није болна дужност писати о тој милој али мртвој деци?

Двадесет редака су за нас двадесет преболних момената, у којима се обнавља њихово срећно детињство, њихова лепа младост, и, авај нама, и њихова смрт, у служби својој отаџбини. И оваква смрт је још једина утеха тузи, ако нашој тузи утехе има!

Били су примерно добра деца, одлични, али увек одлични ђаци, завидно добри младићи, којима

је дужност према земљи и народу била преча од живота. Били су из оне велике генерације, која је осећањем дужности, била способна за велике, велике жртве и дела.

Били су пријатељи, велики пријатељи. Њино пријатељство засновано у раном детињству, трајало је целог њиховог живота и није никада хладнило. Највеће и најискреније недовољан је израз за такву величину и искреност тога пријатељства. Оно је било право братство.

СЛОБОДАН, СТУДЕНТ У ПАРИЗУ

По међусобној љубави они су били доиста браћа, јер рођеније браће нису имали.

Смрт Слободанова је још јаче раскрвала моје кржаве ране. Волео сам га, много сам га волео. Како је судбина била свирепа. Умро је Слободан, умро је најбољи пријатељ и најискренији друг Милов, умро је наш Слободан! И опет се обнављају лепе

МИОДРАГ, СТУДЕНТ У МИНХЕНУ

слике њихове лепе прошлости. Опет се обнавља бол без пребола, туга без утехе!

У свом мртвачком ковчегу био је леп као зора. У тај ковчег легла је љубав, нада и срећа Слободанових родитеља и најлепша успомена на Мила, мога и његовога Мила! У том тренутку сам осетио, да су обојица, на свом самртном часу, мислили један на другога.

*

Написах више од двадесет редака. Не могу више. Нека ми опросте наша драга деца.

Да завршим: до скорог виђења, до најскоријег виђења, добра децо наша!

29 јула, 1935 године,
Врњци.

Ваш,
ЉУБ. М. ДАВИДОВИЋ

САРАДНИЦИ ИЗ ДИПЛОМАТИЈЕ

Слободана Ј. Јовановића сам познао у Паризу, у јесен 1911, кад је већ био на завршетку својих студија. У бурним временима која су затим настала, ми смо се заједно нашли 1914 у Скопљу, у ђачкој чети, а потом, на истој дужности, 1916 на Крфу и 1919 у Министарству Иностраних Послова.

Приликом нашег првог састанка на мене су оставиле снажан утисак изванредне особине његовог духа и карактера; доцније, кад сам га ближе познао, под другим околностима, ове његове особине указале су ми се још рељефније.

То је био човек обдарен интелигенцијом која продире у суштину ствари, пун интереса за све што се око њега збива. Он је познавао све области људске мисли и осећајности, и на овој широкој основи изграђивао је своја размишљања и свој поглед на свет.

Његова морална личност била је без мрље, и он је кроз живот ишао уздигнуте главе. У својим уверењима, као и у стварима које је сматрао правичним, био је непоколебив и без компромиса. Сматрајући моралне врлине као највеће вредности друштва, он је хтео *бољег* човека, који постојано има своју веру и свој став у животу. Зато, у судару са стварношћу, и не уживајући наклоност судбине, његов је дух имао извесну меру горчине.

То је био човек способан за велике подхвате, са свима потребним особинама за водећу улогу у друштву. Имао је несаломљиву вољу, и није презао ни од каквих тешкоћа. На Крфу, у оним мучним данима без отаџбине, кад је изгледало да је све изгубљено, осећајући дубоко албанску трагедију,

он никад није клонуо духом, нити је икад посумњао у коначан исход рата. Борбе кроз које је прошао још су више биле очеличиле његову душу.

Начелан и објективан у свима својим поступцима и мишљењима, он је у служби своје земље радио само у интересу опште ствари, не тражећи за себе ни признања, ни личне користи.

*

Још једно, тужно сећање. Кад је тело Слободана Ј. Јовановића било преношено из Сан-Франциска у Београд, маја 1932, мени је пало у део да од стране г. министра иностраних послова присуствујем у Грузију искрцавању његовог ковчега и да том приликом одам пошту једном од његових најбољих сарадника. С искреним узбуђењем ја се сећам тога дана, када су морнари, гологлави, немо ставили његов ковчег на родну земљу у којој треба вечно да почива. Ја сам тада, нагнут над ковчегом, први пут срео и човека који је, дубоко у себи, незнано свима нама, носио један неизмеран бол...

Преда мном је *Вео Среће*, драма коју је он у младости превео. На једној страни налазим како се јунак драме горко исповеда: „Живот је лаж, већа од свију осталих... Правда не постоји. Врлина не постоји. Постоји само бол, бол... Доста, доста ми је патњи“...

Није ли ово и последња Слободанова исповест?

П. БЕЉАНСКИ

Слободану Ј. Јовановићу био сам шеф и први шеф. Било је тада потребно стварати подмладак Министарства Иностраних Послова. Нисам га познавао, али су ми о њему лепо говорили. Ја сам га предложио, и он је ушао у каријеру у другој половини 1918. Кад се јавио на дужност учинио је прву добру импресију. Кад је почео рад, и после

неколико дана, видео сам да се нисам преварио што сам га увео у дипломатску струку. Он је брзо и са разумевањем улазио у послове. Био је у политичком одељењу Министарства Иностраних Послова, док сам ја био шеф, један од најбољих, ако не најбољи писар. Био је млад човек на кога су велике наде полагане. И те би се наде несумњиво и оствариле, да га није зла судбина отргла на велику штету за државну службу и на велику жалост његових родитеља и другова.

М. МИХАИЛОВИЋ

Слободан Ј. Јовановић је био једна од оних природа које је било тешко одмах познати. У њему су биле две личности: једна за свет и друга за себе и најприсније пријатеље. Она за свет била је доста хладна, сумњичава и скептична. То је, стварно, била образина и нека врста зида за одбрану од света. Његова права, унутрашња личност била је топла, присна и врло привлачна. Кад се једанпут у њу ушло, а није било ни лако ући у њу, наилазило се на праву ризницу најлепших израза срца и разума.

Тако исто је била двострана и — његова интелектуална личност. С једне стране, рационалиста који се с успехом бави финансијама, економијом и дипломатијом; с друге пак стране, преводилац Клемансовљевог *Вела Среће* и човек који воли и разуме песништво и књижевност.

Слободан је био распет између тих опречности. Далеко, далеко у туђини, на обалама Тихог Океана, завршио се живот овог младића, даровитог и интелигентног, остављајући за собом празнину коју је тешко попунити; остављајући катастрофу за родитеље и своје пријатеље.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ

Слободан Ј. Јовановић и ја, као колеге у Министарству Иностранних Послова, нисмо се никада срели. Он је већ био у Америци кад сам ја поново ушао у Министарство. Ми се нисмо много дружили ни пре тога, и ако смо се познали још пре рата. Стога не бих могао много да кажем о њему као другу. Али оно чега се још увек сећам и шта ме је узбудило у првом тренутку нашега познанства, и то при таблици шаха у хотел-Москви, јесте: једна необична проницљивост, воља и здрава амбиција која му је давала неки самоуверени став. Само, то самоуверење није никад испадало на његову штету; чак му је доносило много поштовања од нас свих. То је Слободану давало и онај неприкосновени мир у изрицању судова о свима стварима и питањима о којима би се повела реч. Волео је књижевност и уметност уопште. Много је читао и јасно расуђивао о свему. Али ово сувише јасно гледање на све давало му је увек неки изглед разочараног човека с неким једва приметним дахом презира на његовом готово мермерном лицу.

Слободана сам таквог запамтио и таквог га увек видим пред собом кад год га се сетим. И све то заједно створило је у мени један светао лик човека избаченог неком тајанственом снагом из своје средине. Он је био за друге просторе и за друге крајеве и светлија друштва.

СИБЕ МИЛИЧИЋ

У комисији за разврставање чиновника која је била образована 1923 г. у Министарству Иностранних Послова, а на основи чл. 226 Закона о чиновницима грађ. реда од 31 јула 1923 године, био је одређен за секретара Слободан Ј. Јовановић, шеф Персоналног одсека истог Министарства, с киме сам се том приликом и познао. У дугом низу седница које је комисија одржала док није завршила свој задатак, имали смо прилике да познамо лепе особине младога

Јовановића, који је био и главни референт по свима предметима о којима смо одлучивали. На мене је оставио утисак озбиљног и вредног чиновника који се својој струци с вољом посветио, осећајући сву важност послова у томе Министарству. Коректнији и тачнији референт и пословођа се није могао замислити. И кад сам био дознао за вест о његовој смрти, осећање да се више никад нећемо састати на једном заједничком послу, било ми је врло тешко.

ДР МИЛЕТА НОВАКОВИЋ

Познао сам Слободана Ј. Јовановића у Паризу, кад је после положене матуре у Београду тамо дошао ради продужења студија на Университету. Направио је на све нас, старије, утисак правог Европљанина. Углађен без лицкања, одевен богато, али с укусом, имао је нешто дискретно у свом држању, с извесном сенком дубоке сете у свом нежном погледу. Био је доста повучен, али весео и духовит. Уживао је најбољи глас међу својим друговима и у целој нашој колонији у Паризу.

По одласку из Париза ретко сам га виђао, али сам са свих страна слушао да је био ваљан човек и примеран чиновник.

Његова трагична смрт веома је дирнула све нас, његове пријатеље и познанике.

ДР ГРГУР ЈАКШИЋ

Ко је добро познавао Слободана Ј. Јовановића, увек ће га се радо сећати. Имао сам задовољство да се с њим познам први пут када је дошао у Лондон на службу у Краљевском Посланству пре, мислим, петнаест година, и ако сам његовог оца „Чика Јову“ добро познавао још из детињства. То је било ускоро после трагичне смрти његове сестре Доле. Сећам га се пре свега с каквим је достојанством

сносио тај велики бол, који смо сви гледали да му ублажимо. Ретко је кад о томе говорио, а и кад је то чинио, то је било само у неколико речи. „Тако је ваљада морало бити,“ рекао је у два три маха и увек брзо скретао разговор на други предмет.

Сећам га се затим као врло тачног и марљивог радника. Покојни Д-р Михаило Гавриловић, који је тада био посланик у Лондону, рекао ми је једном приликом када сам ушао к њему у канцеларију у часу када је Јовановић из ње излазио: „Видите, г. Суботићу, овај младић вреди блага, само му треба дати одговорност и власт да распоређује посао и да води бригу да буде свршен. Он је један од оних људи који су међу нама доста ретки, тј. не боји се одговорности, не бежи од ње и уме да рукује својим потчињеним. Уз то је веома бистре главе и оштре памети.“

Сећам се најзад и његовога хумора, који је био у складу с његовом отменом спољашњошћу и мирним изразом његовога лица. У више махова када сам улазио у његову канцеларију, обично доста рано изјутра, налазио сам га удубљеног у мисли пред отвореним француским или енглеским новинама. Једном сам га упитао у шали: „Да ли ви радите и какав други посао у овом Посланству или само читате новине?“ Погледавши ме својим плавим, донекле сањалачким очима, с једва приметним осмехом одговорио ми је: „Не заборавите, господине професоре, да ја представљам мислилачко одељење овога Посланства.“

Мислим да сам добро познавао Слободана Ј. Јовановића и зато ми је успомена на њега увек веома драга и мила.

ДР ДРАГУТИН П. СУБОТИЋ

Познали смо се у Паризу 1910 године за време школовања. И ако је омладина онда имала друге погледе — нећу тиме да кажем да је била ни боља ни гора од данашње — јер свако време има и своје људе, ипак је некако одскакао од тамошње наше средине. Било је нечег у њему што је још првих тренутака остављало на човека дубок утисак. Иза лаког облака благог цинизма и јасног схватања живота, зрачио је стално ведар и правилно схваћен патриотизам, али који се није разметао, није таламбасио, јер, као и све у њега, и то је било просто и добро схваћена дужност.

Непоколебљив у својим назорима — који се многим нису свиђали — прав и правичан за себе и друге, добар друг и добар саветник, могао је сваки од њега очекивати и добру реч и добар савет без ласкања и облигатног лагања.

Тако је и ишао кроз живот. Тежак, ратни и поратни. Увек прав, чист и чврстог карактера.

Неки га нису волели — из зависти. Није се бранио. А и кад би се решио да каже коју реч у своју одбрану, то је увек било кратко. Као да је мислио: шта ја ту могу.

Служба нас је раставила. Отишао је далеко тамо преко мора у Сан-Француско, можда дубоко разочаран, али ипак пун енергије и воље за посао. Радио је, није тај свој рад рекламирао. Молио је само мало мира, мало тишине, тако мало. Увек скроман.

Да ли није схваћен? Или је за данашње сурово време био сувише идеалан, компликован. Није могао да дане.

Пре три године опет сам га видео. Мирног, сасвим мирног. . испод стаклене плоче на мртвачком сандуку.

А тражио је тако мало . . .

И. ГЕРАСИМОВИЋ

Лично сам познавао Слободана Ј. Јовановића. — Рођен и одгајен у честитој српској породици, васпитан у националном духу, Слободан се, по завршетку студија у Београду и Паризу, посветио био дипломатској струци. Својом савесношћу и исправношћу, својим тактом, својом отменошћу и способношћу, он је још у самом почетку своје дипломатске каријере био привукао пажњу својих претпостављених. Стога ускоро га и видимо као шефа једног врло важног одсека у Министарству Иностраних Послова, а затим и као консула у Америци. Свуда где је служио, био је цењен и вољен. Али, у цвету своје каријере он пада под ударцима свирепе судбине, лишавајући нашу дипломатију једне лепе узданице.

ФОТИЈЕ СТАНОЈЕВИЋ

Приликом свога кратког службовања у Лондону 1922 године, имао сам истинску радост познати се са Слободаном, о коме сам већ био чуо много доброга од људи чију сам оцену уважавао.

Такво сам мишљење и ја стекао: Слободан је био врло интеллигентан; имао је темељно и стручно и опште знање; судио је трезвено и разборито; био је више наклоњен раду на општем добру, тј. политичком, научном или књижевном раду, него труду у личну корист; био је поштен, независан и поуздан; скроман, али достојанствен; показивао је поштовање према онима који су то заслуживали, али без сервилности; ма да резервисан, био је увек готов на стварне услуге; имао је извештан хладан хумор, својствен Енглезима, као што је у опште био тип енглеског центлмена. Није, међутим, био тако чврсте воље као Енглези, него је у том погледу био, као и сви ми, више Словен. Ипак, уз остале особине, очврснувши се годинама у животној пракси, требало је у једној здравој друштвеној средини да постиже највеће успехе. Али је то било немогућно

у болесно доба поратне корупције: у ниској и мрачној, пећинској загушљивости могу се развијати и напредовати само, како би рекла народна песма, гује, акрепи и слепи мишеви, а за орловске природе треба висине, простора, ваздуха и сунца.

После мога одласка из Лондона, где је Слободан и даље остао са службом, ја сам се с њим виђао само мимогред, при пролазу. А и за време бављења у Лондону све слободно време било ми је на уштрб разоноде са друговима, апсорбовано извесним студијама у Британском Музеју, те ни са Слободаном нисам нажалост имао никаквог осим безначајног и стереотипног канцеларијског општења, никаквих нарочитих доживљаја који би били од особитог интереса.

Ј. ВЛ. ТАДИЋ

Са Слободаном Ј. Јовановићем, кога сам дотле знао само по чувењу, видео сам се први пут у априлу 1919, кад сам из Берна премештен у Министарство Иностраних Послова, где је и Слободан био са службом. Међу својим друговима и вршњацима Слободан је одмах падао у очи својом интелигенцијом и вредноћом. Опажала се у њему јака интелектуална радозналост и живо интересовање и за питања и проблеме изван струке у којој је био, и извесно жаљење што се, стицајем прилика, није могао више бавити изучавањем тих питања која су га привлачила. Врло брзо је схватао посао који би имао да ради, а исто тако би га брзо и поуздано и свршавао. Памћење је имао изванредно добро, што га је веома помагало у раду. Био је отворен и срдчан у опхођењу, никад мрзовољан и увек готов на другарску шалу, дружељубив, те је на све правио изванредно добар утисак. После напорног рада, тражио је одмора и разонођења у кругу другова и пријатеља, које је привлачила његова ведре нарав и духовита шала. Сви смо му ми прорицали лепу

будућност и каријеру у струци коју је изабрао. Потом је Слободан премештен у иностранство, а ја сам променио струку, и ми се више нисмо видели све до маја 1924, кад сам отишао приватним послом у Министарство Иностранних Послова. Био је тада шеф Персоналног одсека. Одмах ми је пало у очи да код њега није било више оне ведре нарави и доброг расположења, — напротив, опажала се сад нека сета и разочараност у његову држању, и ја сам у томе видео јасне трагове великог потреса који је претрпео губитком своје једине сестре. Имао сам уз то утисак да није направио каријеру коју смо сви очекивали од њега и узалуд сам у себи тражио узрока томе, не хотећи, наравно, у разговору с њиме да улазим у све те ствари. Био сам уверен да ће он све незгоде у животу и служби ипак лако савладати и имао сам вере у његову будућност. Утолико сам више био изненађен и потресен гласом о његовој трагичној катастрофи, коју не могу друкче да објасним већ једино превеликом нежношћу и осетљивошћу његове душевне конструкције. Његова је смрт велика штета за струку којој је припадао, велики губитак за све његове другове и пријатеље, међу којима остаје за увек његова светла успомена. Био је нежан син и брат, одличан радник у својој струци, добар друг и пријатељ, — то нека послужи као утеха његовим старим родитељима, ако је ишта у стању да ублажи њихов велики и неисцељиви бол.

ДР РЕЉА З. ПОПОВИЋ

Присуствовао сам у Холандији једној школској свечаности — стогодишњици.

Гледао сам генерације од најмлађих до најстаријих. Као по некој геометријској и природној размери, генерације млађих смањивале се да би се завршиле с једним осамдесетогодишњим старцем. Слика живе историје столећа проведене у миру и у раду.

Свима нама који живимо у иностранству, у таквим приликама преносе се мисли на родно место, на детињство, школовање, младост...

Те су ме мисли одвеле даље...

Кад би се скупиле на Бањици генерације београдских гимназија из последњих сто година, добила би се друга слика но она у Холандији. Сигурно је, да би мања половина била присутна, а већина, велика већина распрштана по ратним пољима, по знаним и незнаним гробовима, спава вечити сан. Па кад сам уверен да су међу одсутнима најбољи, пада ми тешко осећање једне судбинске неправде. Отишао сам с те холандске свечаности са сликом Бањице и место сећања на срећно детињство, ђаштво и младост, видео сам фаланге крстача, окађене и неокађене гробове елите омладине... Данас, кад пишем ове редове за успомену једном од њих, остаје ми само жеља и нада да нове генерације буду срећније и не забораве прошлост, а међу њима једног од најбољих, Слободана Ј. Јовановића.

ДР ПАВЛЕ КАРОВИЋ

Скрхан један млад и леп живот, сломљена једна велика нада. Млади живот, јер се његово сунце тек родило; велика нада, јер смо сви веровали у њега. Скрхан и сломљен за тренутак, као да није још пустио био дубоки корен, — и не само у љубави родитељској, у љубави свога несрећног оца, своје несрећне мајке, љубави јединој чистој, јединој која траје силно и преко гроба. У тој љубави која не умире, он никада умрети неће. Али неће умрети ни у успомени својих старешина, јер је и њихова нада била велика, а његова хумка још тако свежа, и ако је његова смрт већ тако далеко.

Да си знао, Слободане... Да си само и наслутити могао сву пустош у срцу својих, у души свих нас...

Да си знао...

Али младост и не зна и не слути. Зато тако често има и ону храброст која убија и своје најрођеније и своје најближе... све, осим светла помена.

МИЛАН ГАВРИЛОВИЋ

Откако је Слободан преминуо, ја непрестано имам његову слику у души, а када погледам уназад на наше пријатељство, ја га видим сасвим јасно. Један млади човек од изванредно велике дубине и савршенога поштења.

У току последње две године живео сам неколико стотина миља јужно од Сан-Франциска, и према томе нисам за то време виђао Слободана. Али пре тога ми смо били велики пријатељи, уживајући у нашем пријатељству на начин како смо га ми схватили. Мој ујак свештеник Себастијан Дабовић, који се сада налази у манастиру Раваници, Врдник, Срем, представио ме је Слободану ускоро по његовом доласку у Сан-Франциско.

При руци су ми неколико редова од Ничеа које доводим у везу са Слободаном, и које хоћу овде да наведем:

„Шта чини човека племенитим? Смисао за топлину у стварима које су за друге хладне; схватање вредности за коју никаква процена није успостављена; пожртвовање на олтарима који су посвећени незнаним боговима; храброст која не очекује никакву награду и самопоуздање које је преобилно и које здружује људе и ствари.“

ЕВГЕНИЈЕ РАДОВИЋ

КОНСУЛАРНИ КОР
Сан-Франциско, Калифорнија
16 априла 1932

(Превод с енглеског)

Драги господине и колега,

С дубоким сам жаљењем дознао за смрт г. Слободана Ј. Јовановића, који је седам година вршио верно дужности Консула Југославије у овоме граду, и који је за то време стекао високо поштовање својих колега и свих других који су имали прилике да се диве његовим високим врлинама.

У своје име као и у име Консуларног Кора у Сан Франциску, који имам част да представљам, изволите изразити родитељима г. Јовановића наше срдчане симпатије и уверите их да ће његова успомена живети увек у срцима његових многобројних пријатеља.

Узимам ову прилику да Вас, драги господине и колега, уверим о свом највишем поштовању.

Искрено Ваш,

АЛВАРО РЕБОЛЕДО, с. р.
Генерални Консул Колумбије,
Доајен Консуларног Кора
У Сан Франциску.

Г. Миливоју М. Наумовићу,
Консулу Југославије
Сан Франциско, Калифорнија.

Слободан Ј. Јовановић као појава чинио је дубок утисак. Особито његова реч: одлучна, одсечна, кратка.

Сећам га се први пут из 1924 године, кад је био шеф Персоналног одсека нашег Министарства Иностраних Послова. На том месту истакао се као грворедан правник.

Те исте године сам се нашао с њим и једне вечери у друштву наших другова из Министарства.

Друштво је било пуно оне још неусахле послератне раздраганости. Слободан је био у свом уобичајном ставу: заповедничком, затвореном. То међутим није кочило веселост друштва. Напротив. Он је владао једним снажним, проницљивим хумором. Повремено би бадио на лица или догађаје живу светлост подсмеха. Говорио је хладним, немарним гласом, осенченим подругљивошћу. Свака његова реч је погађала.

Опет те исте године, у јесен, видео сам га у Чикагу, при његову пролазу за Сан Франциско. Говорило се о Новом Свету и његовим људима. Слободаново излагање је било израз начитаности и коначно утврђеног погледа на ствари. Његова реч је била тако јасна, кратка, и заокругљена, да се човек намах претварао у слушаоца и заборављао да противречи.

Године 1927 видео сам га још двапут у Сан Франциску. Био је задовољан и весео. Волео је Нови Свет и начин живота у њему. Говорили смо о људима с којима смо имали заједничких веза. Сећам се његовог суда о њима: кратког, болно строгог. То је био човек који тражи неодступно и потпуно испуњавање дужности од сваког, који не признаје људске слабости, који људе суди према неком недостижном узору.

Новембра 1931 предао ми је дужност консула у Сан Франциску сасвим коректно, мирно и исправно, на један савршено отмен и љубазан начин. Том приликом имали смо свега три кратка сусрета. Био се опоравио од недавне тешке болести. Изгледао је здравији него икад откад сам га познавао. Лице му је светлело. О себи није хтео да говори. Чим бих повео реч о њему, намах би прекидао разговор.

Нашао сам се с њим још двапут на улици у Сан Франциску. На његовом лицу није било више оне свежине. Рекао ми је да му здравље поново слаби. То су били наши последњи сусрети.

У целом животу састао сам се са Слободаном једва десетак пута. Па ипак, због необично јаке изразитости његове, имао сам потпуно одређено мишљење о њему: човек ретке памети и спреме, пун самопоуздања, горд, затворен; с друге пак стране, хладан, неприступачан за болове и слабости, строг као старешина, неумитан као судија.

Изненадна и неслућена смрт његова поколебала је међутим моје утиске о њему. Тек тада ми је пало на ум да је Слободан по свој прилици био сасвим друкчији него што се мени био учинио; да је он о себи судио вероватно исто онако строго као и о другима, ма да то није одавао; да је имао својих тежња и снова, неуспеха и разочарања, ма да о њима никад није говорио. Које су то тежње биле, и каква су то разочарања наступила, нисам успео да сазнам. Његови познаници у Сан Франциску казивали су ми да се он, нарочито последњих година, често повлачио од свих и свакога, у потпуну осамљеност. Каткад неколико дана, каткад и неколико седмица. То повлачење у себе личило је више на страдање душе, него на боловање. Али због чега се управо клонио људи, због чега је тако самовао, Слободан никад никоме није открио. Људе је увек држао на одстојању. Много ближи и приснији од њих били су му: слободна природа, књига и музика; то су у ствари били његови прави пријатељи.

М. М. НАУМОВИЋ

О СЛОБОДАНУ Ј. ЈОВАНОВИЋУ КАО
ВОЈНИКУ

Почетком јуна 1916 г., према наређењу Николе П. Пашића, председника владе, наш војни изасланик у Паризу Душан Стефановић, ђенералштабни пуковник, у споразуму с француским војним властима, формирао је у француским Ниским Алпима у Жозије-у један ђачки батаљон. У тај батаљон упућени су из разних крајева Француске наши ђаци рођени 1896, 1897 и 1898 године и други, скоро 500 на броју, с циљем да заврше школовање и да се обуче потребним војничким знањима, како би се у случају потребе могли употребити као резервни официри на фронту.

Крајем јуна исте године упућен сам из Париза (где сам био оперисан од рана), да примим команду тим батаљоном. Војна обука и настава имала се извршити по инструкцијама војног изасланика у Паризу (надлежност министра војног). О школској настави по упутству просветног делегата у Паризу, Јована М. Жујовића, професора Университета, имао је да води старање резервни капетан др. Светолик Стефановић, тада директор Прве Мушке Београдске Гимназије, уз помоћ других професора (надлежност министра просвете). За стан, одевање, исхрану и француску наставу имали су Французи организовати своју интендантуру и школску управу (надлежност француских војних власти).

Једновремено са мном у батаљон су стигли упућени с Крфа од стране Министарства Војног: резервни капетан др Светолик Стефановић, директор гимназије, Сима Цветковић, професор Шабачке Гимназије, Никола Ранојевић, професор Друге Мушке Београдске Гимназије; и резервни потпоручници, сада покојни др Младен Берић,

ванредни професор Университета и Слободан Ј. Јовановић, дипл. правник Париског Университета.

Између поменутих и других официра, које сам затекао у Жозије-у, а који су раније били дошли, одмах ми је пао у очи Слободан. Његова потанка, лежерна, неусиљена, отмена фигура привукла је моју пажњу. При првим разговорима, док су други нарочито млади активни официри одговарали оштро и одсечно (то је било свакојако у духу војничког васпитања и дисциплине), Слободан је говорио тихим, меким гласом, у кратким, лепим и јасним а веома духовитим реченицама. То је сигурно примио од Француза у чијој се средини дуго кретао, учећи права у Паризу. Ипак његова духовита и оштра критика у згодној шали одавала је расу којој припада.

Није ми било тешко запазити те његове лепе особине, па према томе с обзиром на његово перфектно владање француским језиком, предложим га да буде ађутант у батаљону, за општеће и везу с Французима у батаљону, које је место раније био заузео један резервни официр из Богословије, који је слабо владао француским језиком и није био за то место. Војни изасланик је усвојио тај предлог и чим је Слободан постао ађутант, с француском интендантуром и управом ишло је све глатко и без муке, јер није било довољно само штети него и умети.

Ми нисмо с тим батаљоном имали никаквих ратних операција — мало војне обуке и довршавања школовања (матуре) био је главни циљ. Према томе ве бих могао дати слику какве ратне бравуре Слободанове за време док је био под мојом командом. Али баш из те дубоке позадине, у француским Ниским Алпима, остала ми је за навек у памети маркантна слика Слободанова. Круг у коме би се појавио брзо је расположио својим отменим хумором. Нарочито је било пријатно слушати га кад нам чита и коментарише „Извештаје

са западног фронта“: померање неколико метара напред или назад од ове или оне коте; или недељне губитке ратних и трговачких бродова у тонама од немачких сумарена. Сила је био он; па поред мушкараца у друштву и даме су се брзо окупљале око њега, јер је он умео све с цигло неколико духовитих речи и шала да доведе до смеха и доброг расположења.

Да смо имали каквих бораба, сигуран сам да би био јунак, јер је био карактеран, честит и честољубив, а притом скроман. Такви су људи били увек јунаци у рату. Потврде овом мом мишљењу дају наводи из уверења Министарства Војске и Морнарице Ф. А. О. 10.913 од 15 јуна 1933 године, које гласи:

„Да је почивши резервни пешадијски капетан II класе Јовановић Ј. Слободан:

1) Ступио на одслужење обавезног ђачког рока од 14 месеци 1 септембра 1914 године; да је као редов-ђак, каплар и подофицир служио за време рата до 12 маја 1916 године, када је указом Ф. А. О. Бр. 1.470 произведен у чин резервног пешадијског потпоручника; и као резервни официр провео је на војној дужности до 24 новембра 1918 године, када је на основи решења овог Министарства Ф. Ђ. О. Бр. 30.149 разрешен с војне дужности и стављен на расположење Министарству Иностраних Послова.

2) Као подофицир и резервни официр служио је за време рата и то: у V пешадијском прекобројном пуку; у XXIV пешадијском пуку; код делегата на Крфском пристаништу; у ђачком батаљону у Гапо-у; и код војног изасланика у Паризу.

3) Као наредник-ђак-водник друге чете 3 батаљона V прекобројног пука, при повлачењу наше војске 1915 године истакао се и то:

У борби на положају „Голча брдо“ 6 и 17 октобра држао се похвално и својим људима служио за пример.

У борбама на Јасеници 10 и у селу Лапову 12 октобра у најтежим приликама одржао је ред и дух код својих војника, показујући примерно пожртвовање.

У борбама код села Лапова 13 октобра 1915 године имао је задатак да са својим водом изврши насилно извиђање непријатеља. Овај задатак је извршио врло умешно и прибавио тачне податке о непријатељу.

Нападнут од непријатеља на свом положају, није се одмах повукао, већ је напад одбијао и на себе привукао далеко већу снагу од свога вода. На маршу је издржао све тешкоће и служио за пример.

За напред учињена дела, произведен је у чин резервног пешадијског потпоручника указом Ф. А. О. Бр. 1.470 од 16 маја 1916 године.“

Из скромности Слободан о свему овоме, што је у овим службеним податцима утврђено уверењем о њему, — никад ниједне речи поменуо није.

Кад сам те зиме напуштао батаљон и он ме је с осталим испратио, али с неком сетом пожелео ми је срећан пут; па ипак разведрио се и напоменуо ми да на путу за Солун не пропустим да свратим у Ницу где су природа и свет тако лепо. Писао сам му из Нице.

Од Жозије-а, нисмо се више видели. Како сам чуо, пре растурања тога батаљона, он је премештен на службу код војног изасланика у Паризу, где је по тврђењу ђенерала Душана Стефановића био врло користан и одлично послужио.

Вест о његовој прераној смрти поразно ме је изненадила. Мора да је било дубљих моралних узрока и великих разочарања, јер се иначе не би могла објаснити прерана смрт једног овако ведрога и интелигентног а младог човека. Сигуран сам да су и сви остали другови, млађи и старији, задржали Слободана у лепој и вечној успомени.

РАД. ЂУРОВИЋ,

пуковник у пенсији

Протекло је од тада доста времена... Многе тешкоће, невоље и душевне патње преживљене за време последњег рата почеле су се заборављати. Време чини своје. Али се у памћењу задржавају најтежи и најпријатнији догађаји и утисци, па је такав случај и са мном овога тренутка кад у

мислима покушавам да изазовем сећање на догађаје из 1917 године.

И ако је протекло више од осамнаест година од мога последњег виђења са Слободаном, лепе и пријатне часове које смо заједнички преживели задржао сам у најпријатнијој и трајној успомени. А како и не бих? Моје друговање као и моје пријатељство са Слободаном потиче из времена рата, из тешких дана душевних патњи и чежње за Отаџбином, и за свима милим и драгим који су у њој остали. У таквој прилици једино речи утехе друга и пријатеља могле су утицати да се свакодневне невоље и недаће унеколико ублаже; да се заборави на неизвесност судбине, која као сињи камен притискује нашу душу, те да ова, ма и за најкраће време, нађе неког прибежишта и спокојства, да би се после тога осетила препорођеном и оспособљеном за нова душевна напрезања и стремљења. Због тога најприснија и најискренија пријатељства и потичу баш из тешких времена, па је и наш велики Његош ову опсервацију овековечио познатом крилатицом:

„У добру је лако добар бити,
На муци се познају јунаци“.

А моје пријатељство са Слободаном потиче из тих тешких дана, који су зближили и спријатељили једног младог дипломату и резервног официра с једним исто тако младим активним официром.

*

Покушаћу у неколико кратких потеза да из успомена оживотворим личност Слободана, кога ћу увек сачувати у најпријатнијем и трајном сећању.

Слободан је био један од ретких младих људи који је у себи имао сконцентрисане све оне лепе особине које красе једнога доброг човека и искреног родољуба.

У опхођењу увек пун такта, ведар и расположен, с природним лепим манирима, освајао је све с којима је долазио у ближи додир, те је због ових особина створио и већи круг пријатеља.

Његова природна интелигенција, духовитост и углађеност, маркантно су долазили до изражаја у свима приликама, те је ради тога Слободан увек био радо приман у сваком отменом друштву.

Био је човек душеван и дубоко је саосећао не само сву тежину преживелих догађаја, већ исто тако и бол и тугу других људи. Због овога се у извесним приликама на његовом, иначе ведром лицу видно одржавала једна сентиментална сена. Његове крупне, бистре, плаве очи, у тим тренутцима, добијале би нарочити сјај, а у његовом погледу, који продире дубоко у душу сабеседника, могла се осетити сва племенитост, нежност и доброта његове префињене душе.

Имао сам често прилике да будем са Слободаном у тренутцима таквога његовог носталгичног расположења. Сећам се живо наших шетњи прохладних алпских летњих ноћи обалама реке Ибаје, када би ми Слободан с пуно чежње и с младачким усхићењем дуго говорио о својим родитељима, о својој сестри која је за време студија била с њиме у Паризу. С младачким заносом приповедао ми је доживљаје из тога времена, које изгледа да је задржао у најпријатнијој успомени. Сећам се његових прича из доба безбрижног студентског живота у Паризу. Говорио би ми дуго о Латинском Кварту, о боемском животу студената у „Кафе Суфло-у“, о Мон-Парнасу, и другим састајалиштима веселих предратних студената. Све те ситне догађаје он је умео да изложи тако лепо и пластично, да је слушаоцу будио велики интерес и стварао осећај као да их и он сам преживљује. Још су ми у свежој успомени његови доживљаји из тога времена, као да је то јуче било, а не пре 18 година! Тако, сећам се с колико ми је

детињске наивности и с каквим усхићењем причао о својим студентским несташлуцима: о својим феријалним путовањима са сестром по Француској,

СЛОБОДАН

М. А. ПОПОВИЋ

па чак и по Данској, Шведској и Норвешкој, без претходног знања својих родитеља. Као да још и сада гледам онај весели осмех на његовом лицу, кад ми је говорио о том свом путовању са сестром, кад му је нестало новаца, и о утиску који би на његове родитеље учинило сазнање да се он тамо налази, ако би им се отуда телеграфски обратио за новац.

Слободан је имао приповедачког дара и био је одличан козер. И најбезначајније догађаје умео је он да прикаже тако да је у слушаоцима побуђивао велики интерес, а имао је обичај често да свој говор пропраћа прикладним народним изрекама па и досеткама.

Слободан је био врло добар и несебичан друг. Колико смо пута заједнички правили наша мала путовања аутомобилом, а у последње време и бициклом, делећи често и последњи франак који би се нашао у нашим „потпоручничким џеповима.“ Одлазили смо у оближњу варошицу Барселонету, где смо имали заједничке француске пријатеље. Свуда смо били радо примани. За кратко време створили смо већи круг познанстава у ближој и даљој околини, али нажалост, свим тим позивима нисмо се могли увек одазвати, због доста скупог аутобусног превоза. Но, убрзо смо и то питање срећно решили. Француски војник-поштар имао је обичај да остави свој бицикл у касарнском кругу и, посматрајући га чешће прислоњеног уза зид, дошли смо на срећну идеју да покушамо да научимо вожење бициклом, наравно за време док је војник делио пошту у касарни. И нисмо се преварили. После неколико дана краће и прикривене вежбе, оспособили смо се потпуно за самосталну вожњу. Тим тренутком криза је била решена, и ми смо „добили своја крила,“ тј. узели смо из оближње гараже два бицикла у најам, с месечном киријом од 15 франака. Од тада смо у слободном времену редовно одлазили у Барселонету, посећивали своје француске пријатеље, или пак играли билијара у омиљеном нам „Кафе ди Нор-у.“

Увече би се враћали натраг у касарну (без фењера), и за време ових ноћних вожњи весело ћеретали и претресали дневне догађаје. А Слободан био је врло духовит, и његове досетке и шале пријатно је било слушати. Сећам се за време такве једне ноћне вожње без осветљења, када сам мало

на једној низбрдици заостао, да је на окуки изненада дошло до судара између Слободана и једног сељака, такође на бициклу. Због залета нисам могао да зауставим одмах свој бицикл, и пројурио сам поред њих двојице. Неколико тренутака након овога, Слободан ме је пристигао. На моје питање шта се догодило, одговорио ми је кратко: „Ударих га по шиљатој глави, ударих га, укидох му главу.“ На моје питање на кога је налетео, одговорио је: „На црног Арапина.“ Наравно, после овога случаја, доцније кад год би ко од нас двојице приметио бициклисту који нам долази у сусрет, као знак пажње узвикнуо би: „Пази! Арапин!“ Било је и много других сличних пошалица и досетака којима је Слободан обиловао.

*

Као официр, Слободан је и иначе био одличан службеник. Све своје дужности вршио је увек савесно и исправно, те је уживао поверење свих претпостављених старешина, који су га због тога, као и због других лепих особина, ценили и волели.

Исто тако Слободан је био добар и правичан старешина, и умео је да задобије љубав својих војника, који ће га задржати у трајној и пријатној успомени.

Са свима осталим официрима равнога чина и положаја Слободан је био одличан и искрен друг, те су га сви волели и радо се с њиме дружили.

Његовом трагичном смрћу престало је да куца једно драгоцено и племенито срце.

У њему је Отаџбина изгубила великог родољуба и савесног службеника, његови неутешни родитељи врлога сина, а ми остали искренога и доброг друга и пријатеља.

МИЛАН А. ПОПОВИЋ,
пешадијски потпуковник

Г. Јован Д. Јовановић, инспектор Министарства Финансија у пенс., у спомен свога рано преминулога сина Слободана Ј. Јовановића, некадашњег консула у Сан Франциску, основао је при Српској Књижевној Задрузи фонд, из кога ће се сваке године издавати по једна књига у редовном колу. Ту своју намеру г. Јован Д. Јовановић пропратио је овим писмом:

Г. Павлу Појовићу,
Председнику Српске Књижевне Задруге

Господине Председниче,

У вези с мојим разговорима које сам чинио с Вама, одлучио сам да у Српској Књижевној Задрузи оснујем фонд своје сину, Слободану Ј. Јовановићу, пређашњем консулу у Сан Франциску (Калифорнија) где је умро 14 априла 1932 године. Овим желим да му очувам трајан спомен, који је он заслужио и као човек и као син, и као брат, и као друг и пријатељ.

Слободан је после своје смрти од своје личне имовине оставио: две хиљаде педесет (2.050) америчких долара у готову; једну кућицу у Београду, XI кварт, улица Сплитска бр. 5; пет комада акција Народне Банке у Београду; пет комада акција Привилеговане Аграрне Банке; два комада белгијске ренте за ратну штету, и још неке ствари од вредности.

Овај фонд ја оснивам на дан трогодишњег Слободановог помена под овим погодбама:

1) Фонд ће се звати: *Фонд Слободана Ј. Јовановића, пређашњег консула.*

2) Главница овога фонда износиће толико да се добивеним годишњим приходом може сваке године у годишњем Задругином колу штампати по једна

књига одабране садржине из наше или туђе лепе књижевности, из српске новије историје од почетка XIX века, и из практичне и популарне медицине и хигијене. Свака ће књига, поред редовног Задругиног броја, носити и број издања фонда. На насловном листу свака ће књига имати и Слободанову слику. Главницу ћу ја потпуно уплатити за свога живота, а на случај своје смрти, ја сам је већ обезбедио својим тестаментом; али ћу се ипак постарати да то за живота учиним. Главница се не сме крњити никад и ни у ком случају.

3) Ако годишњи приход фонда буде већи него што је потребно за издавање једне књиге, — а ја ћу се за то постарати, ако дадне Бог, — онда ће управа Српске Књижевне Задруге од тога вишка употребити:

а) До две хиљаде (2.000) динара за обнову *Слободанове Библиотеке*, која се налази у засебној соби Универзитетске (Карнегијеве) Библиотеке у Београду. Управник Универзитетске Библиотеке у споразуму с председником и секретаром Српске Књижевне Задруге, у почетку сваке године, одредиће које ће се књиге набавити или укоричити. Да би се Слободанов фонд одржао у вези с његовом Библиотеком, Управник Универзитетске Библиотеке биће дужан да Српској Књижевној Задрузи сваке године поднесе кратак извештај о обнови и о стању Библиотеке. Ово ће Управа Српске Књижевне Задруге поменути у свом записнику и у свом годишњем извештају који се сваке године подноси скупштини Српске Књижевне Задруге.

б) До једне хиљаде (1.000) динара Универзитету у Београду за награде светосавског темата из новије српске историје, српске књижевности или из правних наука, увек напомињући да је темат награђен из Слободановог фонда.

4) Ако још што претекне, пошто се подмире сви издаци наведени у тачкама под 2 и 3 овога писма, онда ће се та сума додати главници фонда.

5) Слободановим фондом, за неко време, докле га не предам Српској Књижевној Задрузи, управљаћу ја сам, тј. прикупљаћу приходе и остављати у Државну Хипотекарну Банку на уложну књижицу *Фонда Слободана Ј. Јовановића у Српској Књижевној Задрузи*, и исплаћивати све напред поменуте издатке. О овоме ћу сваке године подносити кратак извештај само Управи Српске Књижевне Задруге, који ће се поменути у управиним записницима и у годишњем извештају који Управа сваке године подноси годишњој Задругиној Скупштини. Тако ће се радити и кад фонд будем предао Задрузи да она њим управља, тј. да прима приходе и врши издатке.

6) Прва књига која ће се штампати приходом поменутог фонда, биће *Слободанова Споменица*, чију сам садржину у главном саопштио г. председнику; и

7) Да Српска Књижевна Задруга сва своја издања бесплатно шаље Слободановој Библиотеци, почевши од 14 априла ове године, кога је дана и основан овај фонд.

Молећи за одговор на ово моје писмо, изволите, Господине Председниче, и овом приликом примити уверење да Вас одлично поштује

14 априла 1935 године,
у Београду

Ваш,

ЈОВ. Д. ЈОВАНОВИЋ,
инспектор у пензији

Примајући овај легат Српска Књижевна Задруга ће с пијететом чувати успомену покојнога Слободана Ј. Јовановића, о чијим ретким врлинама сведоче написи његових наставника, другова и пријатеља у овој књизи. Као прву књигу из његова фонда, Српска Књижевна Задруга издаје ову *Споменицу*.

И. Н. Зр.
48907

Слободанови ојађени родитељи сматрају за потребно и за своју дужност да и на овом месту изјаве своју топлу захвалност:

1) Господину Милану Богдановићу, професору и књижевнику, што је приредио *Слободанову Споменицу*;

2) Староме и познатоме најбољем коректору предратне Србије и признатом зналцу и чистунцу српскога језика, г. Никодиму Ј. Васићу и г. Божићу Ковачевићу, књижевнику, што су својим знањем и искуством у коректури и саветима припомогли да се ова књига и технички лепо опреми;

3) Свима Слободановим друговима, његовим и својим пријатељима, који се одазваше позиву и послаше своје писмене прилоге за *Споменицу*; и

4) Управи Српске Књижевне Задруге што је, примивши је у Задругино коло, омогућила штампање ове *Споменице* и припомогла да буде што лепше и технички опремљена.

УВОД од Милана В. Богдановића	11
---	----

ИЗ ЗАОСТАЛИХ РУКОПИСА И ПИСАМА СЛОБОДАНА
Ј. ЈОВАНОВИЋА

Из ђачких радова:

Значај српског ропства под Турцима	29
Позив Словенства у свету	33
О самоубиству	35
Анта Чолак-Антић	37
Заједнички задатак ученика VIII разреда 1909	39

О туђим земљама и приликама у нас

У Женеви	45
Утисци из Париза и Француске	49
О Америци	58
О нама	60
О нашој емиграцији у Америци	67

Из ратног дневника

Визија	75
О Фенелону (по предавањима Жила Леметра)	79
О животу, о људима, о себи	103
Увод у Вео Среће од М. Грола	115
Ж. Клемансо: Вео Среће, драма у 1 чину (превод)	117

О СЛОБОДАНОУ Ј. ЈОВАНОВИЋУ

Радоје М. Јанковић: Мајчино срце	169
Урош Џонић: Слободан Ј. Јовановић и његова библиотека	187

Наставници:

Станиша Станишић	205
Софија Корницер	208
Др. Миливоје Јовановић	209
Драгутин Костић	209
Јеремија Живановић	210

Другови и пријатељи:

Др. Иван Ј. Маринковић	215
Један Слободанов друг	215
Радован Драговић	217
Станислав Винавер	218
Паулина Лебл-Албала	221
Др. Божидар Пурић	223
Бранко Аџемовић	223
Стеван Д. Стефановић	225
Радослав М. Веснић	227
Ж. Д. Томашевић	228
Др А. Арнаутовић	229
Радослав Ђ. Митровић	233
Др М. Борисављевић	235
Бор. Ст. Мишковић	235
Ј. М. Овадија	236
Љубиша Н. Лазаревић	237
Љуб. М. Давидовић	238

Сарадници из дипломатије:

П. Бељански	243
М. Михаиловић	244
Бранко Лазаревић	245
Сибе Миличић	246
Др Милета Новаковић	246
Др Гргур Јакшић	247
Др Драгутин П. Суботић	247
И. Герасимовић	249
Ф. Станојевић	250
Ј. Вл. Тадић	250
Др Реља З. Поповић	251
Др. Павле Каровић	252
Милан Гавриловић	253
Евгеније Радовић	254
Алваро Реболело	255
М. М. Наумовић	255

О Слободану Ј. Јовановићу као војнику:

Рад. Ђуровић, п. пуковник у пензији	261
Милан А. Поповић, п. пуковник	264

ФОНД СЛОБОДАНА Ј. ЈОВАНОВИЋА 271

РОДИТЕЉСКА ЗАХВАЛНОСТ 277

